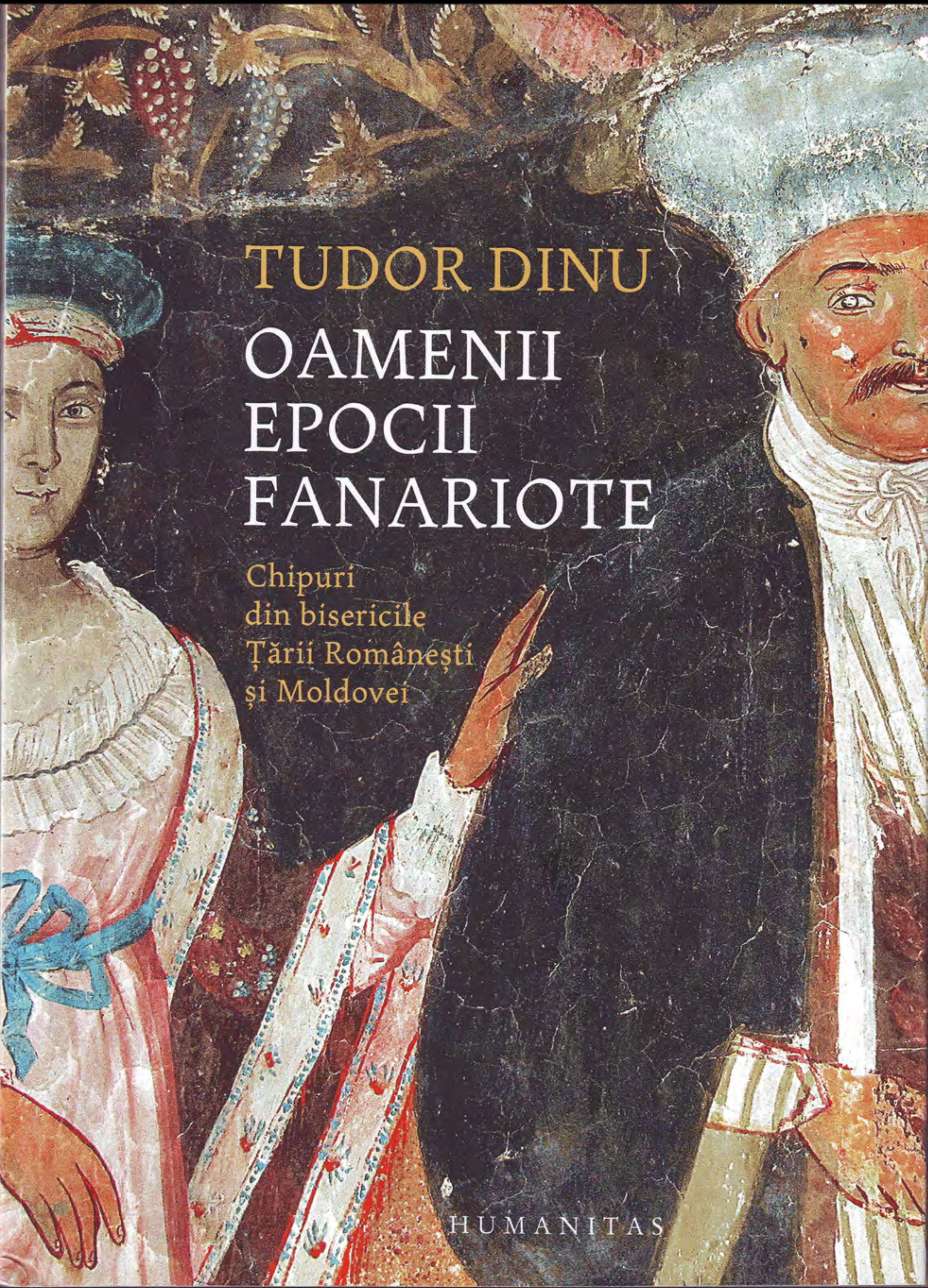

TUDOR DINU

OAMENII EPOCII FANARIOTE

Chipuri
din bisericile
Țării Românești
și Moldovei

HUMANITAS

TUDOR DINU

OAMENII EPOCII FANARIOTE

Chipuri din bisericile Țării Românești și Moldovei

cu fotografiile autorului

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Dionisie Constantin Pîrvuloiu
Coperta: Ioana Nedelcu
Macheta: Radu Gârmacea
Corector: Iuliana Glăvan
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Art Group

© HUMANITAS, 2018

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Dinu, Tudor
Oamenii epocii fanariote: chipuri din bisericile Țării Românești și Moldovei /
Tudor Dinu. – București: Humanitas, 2018
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-6156-2
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

Dedic acest volum distinsei doamne Ekaterini Sophianou, archontissă a Patriarhiei Alexandriei și Întregii Africi, care m-a susținut pe parcursul întregii cercetări.

Recunoștința mea se îndreaptă înainte de toate către Înaltpreasfințitul Părinte acad. dr. Irineu Popa, Arhiepiscopul Craiovei și Mitropolitul Olteniei, și către Înaltpreasfințitul părinte dr. Varsanufie Gogescu, Arhiepiscopul Râmnicului, care m-au primit cu căldură în biroul lor și mi-au dat binecuvântarea și părintești sfaturi pentru întreprinderea cercetării de față.

Adresez, de asemenea, vii mulțumiri tuturor clericilor și mirenilor care mi-au întins o mână de ajutor pe parcursul documentării și redactării prezentului volum.

ГРИГОРІЄ ПАЛАДЕ БИВ ВЕЛ СТОЛНІК
СЕВАСТИ
ЕЛЕНКА
ГЕОРГИЕ
КАТИНКА

Cuprins

Mulțumiri 5

Tablourile votive – oglindă a societății din epoca fanariotă 9
Domnii fanarioți cu coroana pe cap și crucea în mână 16
Semețele și elegantele doamne din Fanar 27
Marii dregători – pământeni și romei în căutarea eleganței 35
Velitele boieroaice pendulând între eleganța tradițională și cea novatoare 54
Boieri și boiernași în ținute demne de marii dregători 67
Soțiile boiernașilor ezitând între somptuozitatea
și austeritatea vestimentară 87
Vameșul Matei își întoarce privirea înspre Dumnezeu 99
Falnicii oșteni ai unei armate aproape inexistente 103
Negustori întreprinzători din țară și de prin Balcani 119
Zugravii de biserici și alți meșteri luptându-se să iasă din anonimat 129
Păscând turmele pentru îndestularea împărăției otomane 135
Din puținul moșnenilor pentru slava lui Dumnezeu 139
Preacinstiții mitropoliți și episcopi 142
Gospodarii stareți ai sfintelor mănăstiri 153
Monahi din elita mănăstirilor 161
Umilele și cuvioasele monahii 169
Aristocrația clerului: protopopii și protopopesele 175

Fostul mare stolnic Grigore Palade rămâne fidel portului tradițional, în timp ce soția sa, Sevasti, adoptă mai multe elemente vestimentare de sorginte occidentală (Vărăști, Ilfov, 1817) (pagina alăturată).

Mulțimea nesfârșită a preoților din Valahia și Moldova 185
Preacinstitele prezbitere – modele de eleganță discretă 195
Pe treapta de jos a slujirii bisericești: diaconii cu diaconesele lor 202
Coconi și copii după chipul și asemănarea părinților 209
Juni și june numai bune de nuntit 227

În loc de epilog 235
Bibliografie 237
Repertoriu de edificii 241
Note 245
Glosar 249

Tablourile votive – oglindă a societății din epoca fanariotă

Deși ne despart de istoria premodernă a țărilor române doar vreo două veacuri, înfățișarea acelei lumi ne este azi mai puțin cunoscută. E o lume scufundată; imaginile ei (clădiri, veșminte, oameni și obiecte) par să se fi pierdut aproape toate. Câți dintre noi mai au putința de a-și imagina amănunțit viața adevărată a unei epoci care a durat mai bine de un secol, lăsându-ne o moștenire persistentă, chiar dacă încă parțial ignorată?

Voi încerca în paginile acestei cărți să scot la lumină chipurile unor oameni care, trăind în vremuri neașezate și pline de primejdii, au vrut să lase o mărturie zugrăvită a trecerii și a rostului lor. Căci urmele veacului fanariot se află încă aici și așteaptă să se lase descoperite înainte de a dispărea pentru totdeauna.

În societatea actuală, în care suntem bombardați permanent și de pretutindeni cu imagini dintre cele mai diverse, era de așteptat ca interesul pentru istoria noastră premodernă să cunoască un regres, care se datorează și faptului că aceasta nu le oferă suficiente documente vizuale celor dornici să se aplece asupra ei. Cu toate că în muzeele noastre se păstrează artefacte de epocă – puține, foarte puține, din păcate, ca urmare deopotrivă a vicisitudinilor istoriei și a lipsei unei conștiințe a datoriei de a păstra patrimoniul material din trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat –, lipsesc chipurile autentice ale personajelor istorice pe care autorii manualelor școlare sau ai lucrărilor de popularizare au găsit nu rareori de cuviință să le înlocuiască cu imagini tardive, fanteziste, menite să slujească unor scopuri propagandistice.

La prima vedere, această stare de lucruri se menține până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când apar și se răspândesc pe o scară tot mai largă mai întâi portretul de șevalet, iar apoi fotografia. Desigur, unele reprezentări ale voievozilor, mai ales ale celor cu o domnie îndelungată sau cu ambiții politice ori culturale mai mari, au supraviețuit pe zidurile propriilor ctitorii, însă chipurile bărbaților din eșaloanele inferioare ale puterii – nemaivorbind de oamenii de rând – ne rămân, de cele mai multe ori, necunoscute.

La o privire mai atentă, observăm că inventarul iconografic sporește semnificativ în veacul al XVIII-lea, atunci când, începând din timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu (1688–1714), numărul de biserici ridicate în Țara Românească crește considerabil. Dacă într-o primă fază ampla operă constructivă constituie apanajul aproape exclusiv al voievodului și al apropiaților săi, odată cu numirea pe tronul de la București a principilor greci din Fanar – din 1716 și până în 1821 –, apar o mulțime de lăcașuri de cult ctitorite de oameni din categorii sociale dintre cele mai diverse (boieri și boiernași, militari, negustori, meșteșugari, clerici de toate rangurile), uniți între ei doar de credința în Dumnezeu și de o reală bunăstare, care le permite să aloce resurse bănești însemnate scopurilor pioase. Și, să nu uităm, acest lucru se întâmplă într-o vreme în care Europa Occidentală își trăiește emanciparea iluministă de sub atotputernica tutelă a Bisericii, fenomen ce nu atinge în spațiul românesc decât unele cercuri intelectuale, și aceasta de-abia către jumătatea secolului al XIX-lea.

Bastioane ale credinței ortodoxe, în vremea fanariotă Valahia și Moldova nu se mulțumesc să mituiască autoritățile otomane pentru a se asigura că nici o moschee nu are să-și înalțe minaretul spre cerul lor, ci își investesc o bună parte a surplusului economic, de altminteri relativ modest, în construirea de biserici. Căci, într-o vreme de cumplite tulburări (războaie, ocupații etc.) și de nesiguranță deplină a zilei de mâine, nădejdea în ajutorul divin și în viața de apoi e cea mai bună pavăză a bieților creștini ce se simt neputincioși în fața vitregiilor sorții. O atestă, de altfel, elocvent inscripțiile votive de la intrarea fiecărui lăcaș de cult, care justifică actul donatorilor prin dorința de a-și asigura veșnica pomenire și mântuirea sufletelor lor și ale celor dragi.

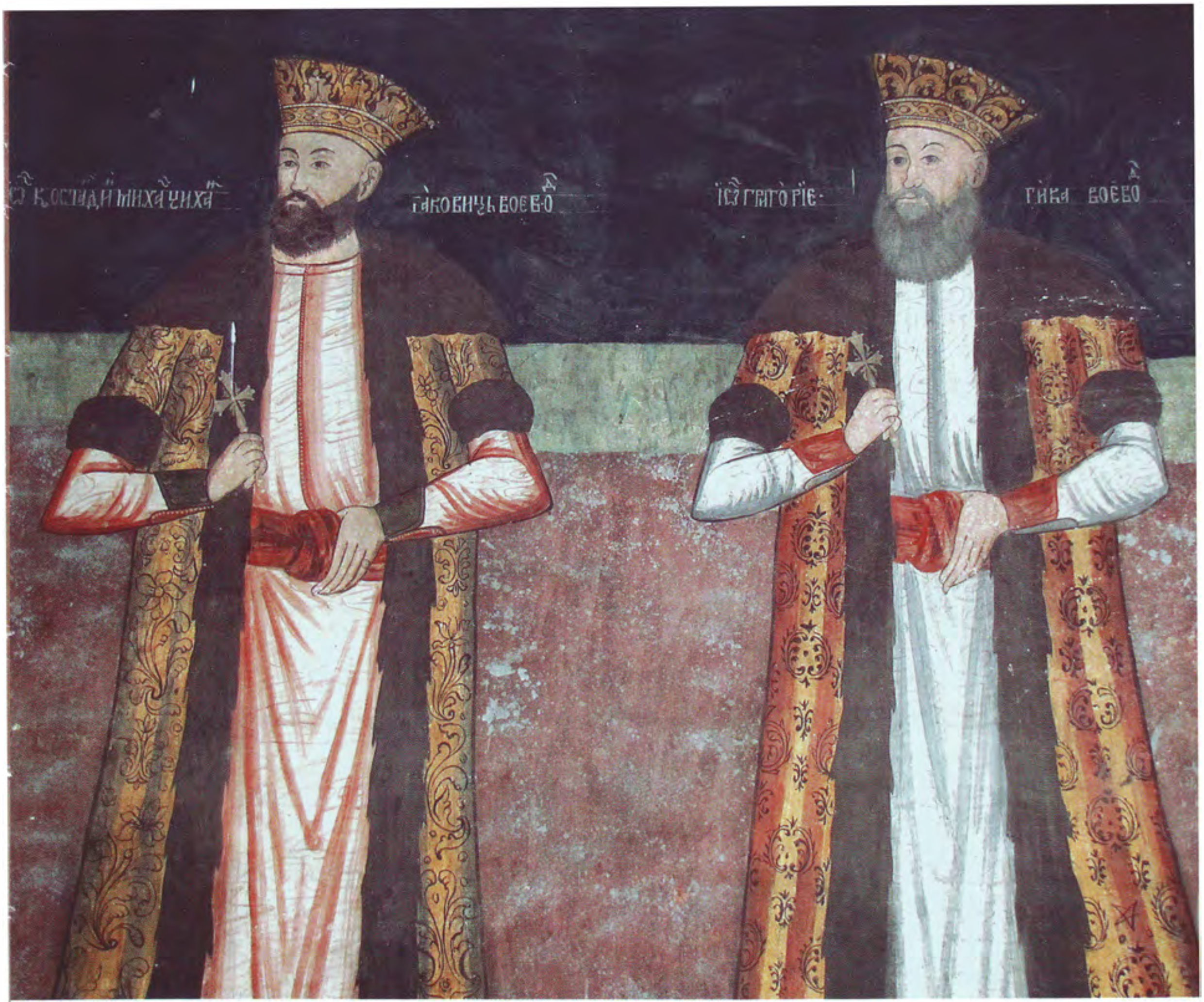

Constantin Racoviță și Grigore II Ghica au, fără îndoială, o alură și o vestimentație ce amintesc de cele ale împăraților bizantini (Sitaru, Ilfov, 1752).

În afara finalității religioase, ctitorii urmăreau și scopuri lumești, pe care smerenia creștină îi împiedica să le mărturisească în scris. Prin opera lor căutau să dobândească prestigiu social, să își nemurească numele și să transmită viitorimii propria imagine; acesta era rostul tabloului votiv inclus de veacuri în programul iconografic al bisericilor ortodoxe. Potrivit tradiției mai vechi din țările române, acesta acoperea peretele de vest al pronaosului, dar se putea extinde, atunci când era vorba de o compoziție cu mai multe personaje, și pe zidurile adiacente, de sud și de nord.

Tablouri votive au existat în Țara Românească încă din veacul al XIV-lea, dar acum, odată cu înmulțirea ctitoriilor, numărul și varietatea

acestora sporesc exponențial în comparație cu secolele anterioare. Dacă însă reprezentările voievozilor din „veacurile de aur" ale Principatelor au fost studiate până în cele mai mici detalii, imaginile mai puțin glorioșilor ctitori din decadentul veac greco-fanariot nu sunt nici măcar complet inventariate. La lipsa de interes motivată de prioritățile istoriografiei noastre se adaugă și o dificultate practică: nu rareori umilele lor biserici sunt răspândite prin zone greu accesibile călătorului chiar și la începutul mileniului trei.

Încercând să umplu acest gol, am realizat mai întâi, pe baza surselor bibliografice, o catagrafie cât a fost posibil de completă a bisericilor de zid de secol XVIII, unde era de presupus că s-au păstrat frescele originare. Acestea sunt în număr de 238 în Țara Românească: în afara Bucureștiului – 9 în Mehedinți, 31 în Gorj, 26 în Dolj, 80 în Vâlcea, 12 în Olt, 28 în Argeș, 19 în Dâmbovița, una în Giurgiu, 14 în Prahova, 6 în Ilfov, 10 în Buzău, una în Ialomița și una în Călărași –, iar în Moldova doar 6. Surprinzătorul dezechilibru numeric, pus de istoricul de artă Vasile Drăguț pe seama „oboselii Moldovei de prea plinul picturilor murale din epocile anterioare"[1], are cauze complexe: sărăcirea provinciei, decăderea artistică, lipsa de ambiții lumești a claselor conducătoare locale etc.

Situația pe care am întâlnit-o în teren s-a dovedit sensibil diferită de cea pe care o indica bibliografia de specialitate; din păcate, frescele originare se păstrează, într-o stare mai bună sau mai proastă de conservare, în doar 135 de biserici. Iar cel mai dureros este că o bună parte a acestui patrimoniu artistic a fost distrus în anii de după 1989, perioadă în care în România s-a înregistrat un reviriment religios semnificativ. Marasmul socio-economic ce a însoțit prăbușirea sistemului comunist a determinat reducerea drastică a fondurilor Ministerului Culturii disponibile pentru restaurări, fonduri care oricum nu ar fi fost direcționate pentru reabilitarea unor monumente de însemnătate secundară din „obscurul" veac XVIII. Iar lipsa alocării de resurse financiare publice a fost dublată, cel puțin în anii '90, de relaxarea până la dispariție a controlului autorităților centrale asupra celor ce administrau monumentele religioase din mediul rural. Cele aproape cinci decenii de comunism, cu arta lor realist-socialistă ajunsă într-o formă și mai degradată în mediul rural, viciaseră în mare măsură simțul estetic al sătenilor, cărora zugrăvelile stângace în culori țipătoare

Falnica ctitorie a protopopului Șerban Copăceanu (Copăceni, Vâlcea, 1804) se sprijină astăzi pe scânduri de lemn gata și ele să se năruie.

ale vreunui meșter local fără școală le păreau acum mult mai atractive decât vechile fresce înnegrite de fum. În plus, restaurarea științifică a acestora din urmă ar fi presupus o investiție astronomică pentru bugetul lor modest (ca să nu mai vorbim de respectarea unei complicate proceduri birocratice), pe când „artiști" dornici să-și probeze talentul în schimbul unei sume modice și al unui tain de merinde și băutură se găseau la tot pasul. Așa s-a ajuns, cu acordul tacit al autorităților religioase superioare, ca peste douăzeci de ansambluri de fresce din epoca fanariotă (cele mai

În ciuda interdicției explicite a autorităților laice, frescele din biserica Sfântul Nicolae de la Zătreni (Vâlcea, 1734) au fost repictate grosolan, iar în locul unuia dintre ctitori și-a făcut apariția un om de afaceri local.

multe în județul Vâlcea) să fie complet înlocuite cu zugrăveli noi fără nici o valoare artistică.

În afara repictărilor complete, un număr și mai mare de opere de artă au fost definitiv compromise, în perioade mai noi sau mai vechi, prin retușări grosolane care le-au alterat profilul și le-au răpit orice farmec. Din fericire însă, aceste practici ale tranziției par a fi încetat în ultimii ani, când instituțiile abilitate să se ocupe de conservarea monumentelor istorice și-au reintrat în drepturi, iar noii ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române se preocupă de patrimoniul artistic din eparhiile lor. Putem spera că autoritățile laice și religioase responsabile vor reuși, cu fonduri europene, să salveze măcar câteva dintre frescele de mare valoare ajunse într-un avansat stadiu al degradării, ce pune sub semnul întrebării supraviețuirea lor pentru generațiile viitoare. Tot programele europene, ce includ o parte obligatorie de promovare, ar putea contribui la cunoașterea și prețuirea de către public a patrimoniului artistic din secolul al XVIII-lea românesc, un patrimoniu care, în mare parte, zace acum, ferit cu strășnicie de privirile curioase.

Iar acest patrimoniu merită din plin interesul, așa cum o dovedesc imaginile din tablourile votive reproduse în această carte. Ele alcătuiesc nu doar o amplă galerie de portrete caracterizate de un remarcabil realism, ci și o frescă a societății veacului al XVIII-lea, cu oamenii ei mari și mici, de la vodă și mitropolitul țării până la moșneni umili sau simpli ciobani, ce își etalează cu mândrie în ochii posterității cele mai frumoase costume,

Umila biserică din Sălătrucu de Jos (Argeș, 1811), cu acoperișul mâncat de rugină și frescele acoperite de un strat gros de fum.

bijuterii, arme ori coafuri. Strânse astfel laolaltă pentru întâia oară, portretele oamenilor epocii fanariote dau viață unei lumi pe care o credeam iremediabil pierdută.

Domnii fanarioți
cu coroana pe cap și crucea în mână

Dintre toate figurile veacului al XVIII-lea, singurele care au atras de timpuriu atenția cercetătorilor au fost cele ale principilor din Fanar, plasați de Nicolae Iorga în succesiunea firească a voievozilor pământeni, în celebra sa lucrare *Domnii români după portrete și fresce contemporane* (Sibiu, 1930). Acolo, marele istoric a reprodus chipurile a șase principi pictate pe zidurile unor biserici: Nicolae Mavrocordat (patru portrete – din *katholikón*-ul și din paraclisul de la Mănăstirea Văcărești, de la paraclisul Mitropoliei și de la biserica bucureșteană „Cu Sfinți"), Constantin Mavrocordat (trei imagini – de la paraclisul Văcăreștilor, de la Schitul argeșean Valea, 1746, și de la biserica Buna Vestire din Râmnicu Vâlcea), Grigore II Ghica (două portrete – de la Mănăstirea ieșeană Frumoasa, 1727–1733, și de la cea bucureșteană Mărcuța), Constantin Racoviță (din paraclisul Arhiepiscopiei Râmnicului), Alexandru Ipsilanti (de la Mărcuța), Constantin Ipsilanti (de la mănăstirile bucureștene Plumbuita și Mărcuța) – dar nu întotdeauna direct, ci uneori după copii realizate la fața locului de către artiști moderni. Dintre acestea, portretele Mavrocordaților de la Văcărești au dispărut odată cu demolarea mănăstirii, în 1986–1987, cel de la biserica „Cu Sfinți" s-a degradat în mod ireversibil din pricina unei vinovate indolențe, în vreme ce portretele lui Nicolae Mavrocordat și Constantin Ipsilanti de la paraclisul Mitropoliei și, respectiv, Mănăstirea Plumbuita au suferit intervenții majore care le-au modificat sensibil aspectul originar.

Din fericire, cercetările noastre au îmbogățit cu încă 29 zestrea celor 13 portrete domnești cunoscute lui Iorga: Nicolae Mavrocordat (1. Drugănești-Stoenești, Giurgiu, 1724[2] 2. Stavropoleos, București, după 1728;

Impunătoarea figură a lui Nicolae Mavrocordat flancată de doi boieri din veacul al XIX-lea (Drugănești-Stoenești, Giurgiu, 1724) (sus) — Gheorghe Cantacuzino „vodă" nu este reprezentat cu nici unul dintre însemnele puterii, întrucât nu a domnit efectiv, în ciuda speranțelor boierilor valahi ce îl vedeau pe tronul unei Țări Românești trecute în sfera austriacă de influență (Bodești, Sfânta Treime, Vâlcea, 1732) (jos).

3. Aninoasa, Dâmbovița, 1730; 4. Căușeni, Tighina, 1763), Mihail Racoviță (1. Micșuneștii Mari, Ilfov, 1743; 2. Elefterie Vechi, București, 1744), Grigorie II Ghica (1. Aninoasa, Dâmbovița, 1730; 2. Sitaru, Ilfov, 1752; 3. Gălășești, Argeș, 1752), Constantin Mavrocordat (1. Aninoasa, Dâmbovița, 1730; 2. Schitul Climent, Pietrari, Vâlcea, 1745; 3. Topoloveni, Argeș, 1745; 4. Ocnele Mari, Titireciu, Vâlcea, 1747; 5. Fundenii Doamnei, Ilfov, 1757; 6. Romanii de Jos, Vâlcea, 1757; 7. Gura Văii, Vâlcea, 1758; 8. Căușeni, Tighina, 1763), Constantin Racoviță (1. Sitaru, Ilfov, 1752; 2. Cândeștii de Jos, Buzău, 1759; 3. Grecii de Mijloc, Ilfov, 1763), Scarlat Ghica (?) (Căușeni, Tighina, 1763), Alexandru Scarlat Ghica (Pietroșița, Dâmbovița, 1767), Grigore Calimachi (Căușeni, Tighina, 1763[3]), Nicolae Mavrogheni (Almaj, Dolj, 1789), Alexandru Moruzi (Cerneți, Sfântul Nicolae, Mehedinți, 1794), Ioan Gheorghe Caragea (1. Sfinții Nicolae și Andrei, Târgu Jiu, Gorj, 1812; 2. Lainici, Gorj, 1817), Alexandru Suțu (Cerneți, Sfântul Ioan Botezătorul, Mehedinți, 1820).

Mihail Racoviță, singurul domn pământean care a reușit să pătrundă în cercurile fanariote și să fie numit atât în scaunul de la București, cât și în cel de la Iași, ulterior schimbării de regim (Micșuneștii Mari, Ilfov, 1743).

Cu toate acestea, prin raportare la totalul bisericilor ridicate în epocă, reprezentările principilor fanarioți sunt destul de puține. Pe de o parte, situația se explică prin faptul că, spre deosebire de epocile anterioare, numai o infimă parte dintre lăcașurile de cult înălțate prin țară sunt ctitorii domnești. Și asta nu pentru că fanarioții ar fi fost mai puțin atașați de credința ortodoxă decât predecesorii lor pământeni, ci pentru că domniile scurte, apăsarea obligațiilor financiare față de Înalta Poartă pe care și le asumau pentru a dobândi tronul sau războaiele purtate pe teritoriul Principatelor i-au împiedicat ca, în afara lui Nicolae Mavrocordat, să își lege numele de mari opere arhitecturale. Pe de altă parte, întrucât își exercitau atribuțiile exclusiv din cetățile de scaun ale Bucureștilor și Iașilor, principii greci au pierdut în mare măsură legătura profundă cu provincia românească, ai cărei fruntași nu s-au mai simțit datori să le aducă un omagiu de vasalitate zugrăvindu-i pe pereții propriilor ctitorii. De altfel, imaginile domnilor încep să fie tot mai rare în bisericile zidite de boieri încă din secolul al XVII-lea, după cum se întâmplă în vremea lui Matei Basarab la Topolnița (Mehedinți), Săcuieni și Rebegești-Crețulești (Dâmbovița), Dobreni și Roata-Cătunu (Ilfov) sau Plătărești (Călărași[4]). Prin urmare, ar trebui să surprindă nu lipsa, ci prezența unor imagini ale voievozilor în zonele frontaliere ale Principatului, ca la Cerneți, Sfântul Nicolae, în Mehedinți, ori la Lainici, în Gorj, dovadă a persistenței valorii simbolice și unificatoare a instituției domniei, chiar dacă în epocă aceasta nu mai era deținută de pământeni.

Despre Alexandru Suțu, cel din urmă domn fanariot al Valahiei, se spune că ar fi fost otrăvit de eteriștii ce pregăteau revoluția greacă (Cerneți, Sfântul Ioan Botezătorul, Mehedinți, 1820).

Notabil este că, în afara propriilor ctitorii și a bisericilor din capitale, voievozii nu apar niciodată în compania soțiilor. Acestea, în ciuda ceremoniilor onorifice de care aveau parte la București și Iași grație galanteriei bărbaților lor[5], nu dețineau un rol instituțional și, din cât se pare, nu se bucurau de o simpatie deosebită din partea poporenilor. Și totuși există o excepție: în impunătoarea friză din biserica Adormirea Maicii Domnului de la Căușeni, ce începe chiar cu întâi-stătătorul dinastiilor din Fanar, Nicolae Mavrocordat, doi dintre cei cinci principi greci sunt însoțiți de neveste.[6] Dincolo de această particularitate, ne aflăm în fața unei compoziții unice în spațiul românesc, prin care cei 15 boiernași-ctitori își afirmă în mod limpede atașamentul față de Principatul Moldovei la mai bine de două veacuri după ce zona lor fusese ruptă din trupul țării și alipită la raiaua Tighinei (1538). Și nu întâmplător cei cinci principi, dar și cele două doamne apar purtând coroane grele de aur, reminiscență a unei de mult pierdute și mult regretate suveranități, în condițiile în care, în ierarhia otomană, domnii Principatelor erau asimilați abia unor pașale cu două tuiuri și datorau deplină supunere nu doar padișahului, ci și hanului tătar ori pașalei de Hotin, deținători a trei tuiuri, cărora se cuvenea, în cazul unei întâlniri, să le sărute scara șeii și piciorul. Noroc că dreptcredincioșii musulmani nu s-ar fi spurcat nici în ruptul capului trecând pragul unui lăcaș ghiaur de închinare, căci altminteri, la vederea atâtor coroane, i-ar fi tăiat fără zăbavă pentru hainire pe mulți dintre supușii lor creștini!

De șase ori domn al Țării Românești și de patru ori al Moldovei în perioada 1730–1769, Constantin Mavrocordat este principele fanariot cel mai frecvent pictat în bisericile din Principate (Fundenii Doamnei, Ilfov, 1757; Ocnele Mari, Titireciu, Vâlcea, 1747; Schitul Climent, Pietrari, Vâlcea, 1745; Gura Văii, Vâlcea, 1758; Râmnicu Vâlcea, Biserica Buna Vestire, 1747–1751, împreună cu episcopul Chesarie; Schitul Valea, Argeș, 1746; Topoloveni, Argeș, 1745) (vezi paginile 21–22).

Cu toate acestea, cutezanța de a se zugrăvi în această ipostază în biserici este comună în rândul fanarioților în tot veacul al XVIII-lea, perioadă la începutul căreia erau încă încoronați de mitropolit în cursul unei slujbe aparte ținute în biserica de la Curtea Veche din București, la adăpost, desigur, de ochii indiscreți ai musulmanilor, care așteptau afară, nerăbdători să își primească ploconul.[7] Până și în al doilea deceniu al veacului al XIX-lea Ioan Gheorghe Caragea este pictat, continuând comedia vanității, atât în biserica Sfinții Nicolae și Andrei din Târgu Jiu (1812), cât și la Mănăstirea Lainici (1817), cu o impozantă coroană pe cap. De altfel, portretele de principi fără simbolul puterii absolute pot fi numărate pe degete: este vorba de cel al lui Grigore II Ghica de la Frumoasa, al lui Constantin Mavrocordat de la Fundenii Doamnei, al lui Nicolae Mavrogheni de la Almaj, al lui Constantin Ipsilanti de la Mărcuța și ale lui Alexandru Moruzi și Alexandru Suțu de la Cerneți, din bisericile Sfântul Nicolae și, respectiv, Sfântul Ioan Botezătorul. În primul, al doilea și al șaselea caz acoperământul de cap al domnilor pare a fi cuca primită în dar de la sultan cu ocazia ceremoniei de învestitură, cu un surguci cu trei pene albe simple la Grigore II Ghica, un panaș negru complex în cazul lui Mavrocordat și, respectiv, unul alb, semănând mai mult cu un evantai, la Alexandru Suțu. În schimb, Nicolae

Grigore II Ghica, în șase rânduri domn al Țărilor Române în perioada 1726–1752 (Mănăstirea Frumoasa, Iași, 1727–1733; Gălășești, Argeș, 1752).

Mavrocordat, Alexandru Moruzi și Constantin Ipsilanti poartă un gugiuman negru simplu, cu capac (fund) alb, în primul caz. Iar capul descoperit nu îl are decât „Gheorghe vodă Cantacuzino" (Sfânta Treime, Bodești, Vâlcea, 1732), dovadă limpede că nu a devenit niciodată domn, în ciuda speranțelor deșarte pe care i le dăduseră austriecii, dornici prin 1716–1718 să anexeze întreaga Țară Românească, din care aveau să smulgă totuși numai Oltenia în temeiul Tratatului de pace de la Passarowitz (21 iulie 1718).

În schimb, dintre darurile padișahului domnii nu uită mai niciodată să îmbrace cabanița, o mantie îmblănită la gât, la tiv și la mânecile ce ajung cel mult până la cot. Cromatica materialului textil al acesteia pendulează în general între cele două culori ale puterii suverane, auriul (galbenul) și purpuriul (roșul), prezente aproape întotdeauna într-o formă sau într-alta. Astfel, cabanița poate fi aurie cu (Nicolae Mavrocordat, Stavropoleos; Grigore II Ghica, Sitaru și Gălășești; Constantin Racoviță, Sitaru și Grecii de Mijloc) sau fără (Mihai Racoviță, Micșuneștii Mari; Constantin Mavrocordat, Topoloveni și Schitul Valea) modele vegetale, albă/cenușie cu fireturi aurii (Grigore II Ghica, Alexandru și Constantin Ipsilanti,

Singura reprezentare contemporană în frescă a lui Alexandru Moruzi, de cinci ori domn al Principatelor în perioada 1792–1807 (Cerneți, Sfântul Nicolae, Mehedinți, 1794).

Mărcuța; Nicolae Mavrogheni, Almaj; Alexandru Suțu, Cerneți, Sfântul Nicolae), roșie cu găitane de aur (Grigore Ghica, Frumoasa; Ioan Gheorghe Caragea, Târgu Jiu și Lainici), roșie simplă (Constantin Mavrocordat, Buna Vestire, Râmnicu Vâlcea) sau cu modele (Mihai Racoviță, Elefterie; Constantin Mavrocordat, Fundeni). Alteori, aceasta se prezintă sub forma unei mantii prinse la gât, cu guler și tiv de blană, dar fără mâneci, ce își păstrează însă culorile galben (Constantin Mavrocordat, Schitul Climent, Pietrari și Ocnele Mari, Titireciu) sau roșu (Nicolae Mavrocordat, Drugănești-Stoenești; Constantin Racoviță, paraclisul Episcopiei Râmnicului).

Iar dedesubtul grelei mantii voievodale domnii sunt înveșmântați cu caftane largi, comode. Acestea erau confecționate din stofe fine în culori felurite (alb, galben, cărămiziu, trandafiriu, cafeniu, măsliniu, verde, albastru, negru), decorate uneori cu modele exuberante. Astfel, pe caftanul lui Nicolae Mavrocordat de la Drugănești-Stoenești, pe un fond alb cu tente

Penultimul domn fanariot al Țării Românești, Ioan Gheorghe Caragea (1812–1818), continuă să poarte coroană, desigur doar pe pereții bisericilor, nu și în realitate (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei, 1812; Mănăstirea Lainici, Gorj, 1817).

bej apar flori roșii cu tulpină încovoiată din care pornesc mai multe frunze, în vreme ce veșmântul lui Constantin Racoviță de la Arhiepiscopia Râmnicului este împodobit cu careuri delimitate de spirale vernil, în interiorul cărora sunt trasate motive vegetale complexe, albe sau galbene. Uneori, caftanul este strâns în talie cu un taclit, un brâu de stofă înnodat la mijloc sau prins în spate. De regulă acesta este auster, monocolor, cel mai adesea roșu, dar în unele cazuri constituie o piesă de mare rafinament artistic, asemenea brâielor lui Alexandru și, respectiv, Constantin Ipsilanti de la Mărcuța, primul, albastru pastel decorat cu delicate rămurele aurii, iar cel de-al doilea alternând dungile roz cu cele albe smălțate cu floricele. Alteori însă, domnii au preferat să înlocuiască taclitul cu mai impozanta cingătoare, prinsă cu una (Grigore II Ghica, Frumoasa) sau două paftale aurite (Grigore II Ghica, Gălășești; Constantin Racoviță, Grecii de Mijloc), lucrate cu mult meșteșug. În ultimele două cazuri amintite paftalele rimează coloristic cu mânecuțele aplicate peste caftan, accesorii vestimentare comune și, de regulă, asortate cu brâul de stofă.

În afara cucăi și a cabaniței, sultanul le mai oferea domnilor Valahiei și Moldovei topuzul (un buzdugan

Excentricul și belicosul domn al Țării Românești Nicolae Mavrogheni (1786–1790) (Almaj, Dolj, 1789).

ceremonial) și spada, însemne ale puterii, cu care aceștia nu au găsit însă cu cale să se imortalizeze în bisericile Principatelor. Acestea sunt reprezentate doar în biserica de la Almaj, dar nu în mâinile lui Nicolae Mavrogheni, ci dedesubtul portretului acestuia, de care le desparte chiar pisania bisericii, încadrată într-un elegant chenar baroc. În schimb, voievodul cu ambiții militare – caz rarisim printre domnii fanarioți – poartă în mâna dreaptă o cruce mare, semn că ipostaza sa religioasă triumfă asupra celei războinice. De altfel, acesta este simbolul pe care îl înalță cu mândrie mai toți dreptcredincioșii voievozi ai Valahiei.

Totuși, uneori crucea face casă bună cu un hanger, nu expus la vedere într-un gest de ostentație războinică, ci strecurat cu discreție în brâu sau în sân, ca în cazurile lui Alexandru și Constantin Ipsilanti (Mărcuța) și, respectiv, al lui Ioan Gheorghe Caragea (Târgu Jiu și Lainici). În plus, pentru cei mai cocheți voievozi instrumentul jertfei lui Iisus se asociază și cu un accesoriu, pare-se, indispensabil pentru eleganța masculină în secolul al XVIII-lea, un ineluș purtat pe degetul mic de la stânga sau dreapta sau chiar pe ambele, ca în cazul lui Grigore II Ghica și Constantin Racoviță la Sitaru.

Semețele și elegantele doamne din Fanar

La doar șapte ani de la apariția colecției de imagini contemporane ale voievozilor țărilor române, Nicolae Iorga edita, la București, lucrarea *Portretele doamnelor române*, în care, contrar logicii titlului, includea și reprezentările murale a șase dintre consoartele principilor fanarioți: Ecaterina (sic!) (biserica „Cu Sfinți" din București), Smaragda Stavropoulou (paraclisul Mănăstirii Văcărești) și Pulcheria Tzouki (paraclisul mitropoliei Ungrovlahiei), pretinse soții ale lui Nicolae Mavrocordat, Ecaterina Ruset a lui Constantin Mavrocordat (paraclisul Mănăstirii Văcărești), Zoe Manu a lui Grigore II Ghica (Frumoasa, Iași și Mărcuța, București), Ecaterina Moruzi, nevasta lui Alexandru Ipsilanti (Mărcuța, București), Elisabeta (Safta) Văcărescu, soția lui Constantin Ipsilanti (Mărcuța, București). În fapt, Nicolae Mavrocordat nu a avut nici o nevastă pe nume Ecaterina, ci la biserica „Cu Sfinți" (1728) a fost zugrăvită tot Smaragda Stavropoulou, cea de-a treia parteneră de viață a sa – portretul este astăzi grav deteriorat –, după cum tot aceasta se ascunde la paraclisul mitropolitan în spatele celei pe care Iorga o botează Pulcheria (Tzouki). Este adevărat însă că acolo, alături de consoarta din vremea respectivă, voievodul a pus să fie pictat, pe un perete lateral, și chipul celei de-a doua soții ale sale, nu însă și al celei dintâi, Cassandra Cantacuzino. Și tot Smaragda, cu care vodă Nicolae se căsătorise încă din 1716, este cea care îi stă alături și în tabloul votiv de la biserica bucureșteană Stavropoleos (după 1728), omis de Iorga în albumul său.

Altminteri, investigarea ansamblurilor de fresce păstrate până astăzi nu aduce date suplimentare considerabile față de cele cunoscute marelui istoric, întrucât, așa cum am văzut deja, ctitorii de țară nu prea le aveau

Biserica Adormirea Maicii Domnului de la Căușeni (Republica Moldova, 1763) este construită sub nivelul solului și fără turlă, potrivit reglementărilor impuse creștinilor pe teritoriul propriu-zis al Imperiului Otoman. Friza domnilor fanarioți, aproape complet distrusă, dovedește atașamentul localnicilor față de Principatul Moldovei, de trupul căruia fuseseră rupți încă din 1538, odată cu transformarea cetății Tighina și a zonei limitrofe în raia.

Nicolae Mavrocordat cu doamna Smaragda și cei șase copii (biserica Stavropoleos, București, 1728).

la inimă pe semețele doamne din Fanar. Găsim deci în plus doar excepționalul portret al Ecaterinei Ruset-Mavrocordat de la Fundenii Doamnei, pe cel al Sultanei Racoviță (Grecii de Mijloc) și „fresca ctitorilor domnitori" de la Căușeni, în Basarabia, care este însă atât de ștearsă, încât nu ne permite nici măcar să le identificăm cu certitudine pe cele două principese care își însoțesc domnii și stăpânii. Astfel, odată ce tablourile votive de la Văcărești au dispărut – în beciurile palatului de la Mogoșoaia se conservă doar un fragment reprezentând-o, probabil, pe Pulcheria Tzouki cu fiul ei Alexandros –, iar cele de la paraclisul Mitropoliei, de la Mărcuța și Frumoasa au suferit retușări sensibile, zestrea de chipuri autentice ale prințeselor din Fanar se dovedește neașteptat de sărăcăcioasă.

Biserica Mănăstirii ieșene Frumoasa, cu actuala ei alură neoclasică — Gingașa Zoe Manu, soția lui Grigore II Ghica, se remarcă prin eleganța discretă (Mănăstirea Frumoasa, Iași, 1727–1733).

Ori de câte ori soții lor sunt reprezentați în postură de suverani cu coroană, doamnele poartă și ele însemnul puterii absolute, cu toate că în cazul lor era pe de-a-ntregul vorba de o formă fără fond, odată ce în epocă nu aveau parte de nici un fel de ceremonie de încoronare. De câteva ori însă, dornici să respecte realitatea timpului, artiștii le-au zugrăvit pe principese cu acoperăminte de cap mult mai modeste. Astfel, la Mănăstirea Frumoasa doamna Zoe a lui Grigore II Ghica are un gugiuman mult mai scund decât cel al soțului, cu două pene în loc de trei, fapt nu tocmai exact din punct de vedere istoric, întrucât dreptul de a purta surguci constituia un privilegiu exclusiv al voievodului. Cel mai veridic se dovedește portretul Ecaterinei Ruset-Mavrocordat de la Fundeni, cu capul acoperit de un gugiuman simplu din blană brună. În schimb, mult mai eleganta și mai moderna Safta Văcărescu-Ipsilanti a renunțat la cușmele de tip tradițional, pentru a-și împodobi părul cu două broșe, prinse una în lateral stânga, iar cealaltă în față, central; din aceasta pornește de-a lungul pletelor o mică diademă, în timp ce în sus se ridică o pană stufoasă – aluzii limpezi la statutul mult dorit, cel puțin princiar, dacă nu chiar regal.

Constantin Racoviță și doamna Sultana, cu o figură masculină foarte austeră (Grecii de Mijloc, Ilfov, 1763).

Altminteri însă, în cazul doamnelor, simbolurile puterii și autorității cedează locul mărcilor eleganței și cochetăriei, menite să reflecte personalitatea fiecăreia. Este vorba, înainte de toate, de bijuterii, printre care cerceii cu nestemate mari, grele sunt nelipsiți – cei mai spectaculoși fiind cei purtați de Ecaterina Mavrocordat în fresca de la Fundeni (o piatră centrală de care atârnă patru pandante alungite) și de Safta Ipsilanti la Mărcuța (formați din patru lobi mărginiți cu perle ce trasează conturul unei cruci stilizate). Un rol decorativ și mai însemnat în economia toaletei princiare îl au colierele de perle, înfășurate de șase-șapte ori în jurul gâtului, pentru a crea un impresionant „guler" prețios (Smaragda Mavrocordat la Mitropolie și la Stavropoleos, Zoe Ghica la Mărcuța). Și, de

Sus, Ecaterina Ruset-Mavrocordat împopoțonată cu o mulțime de podoabe (Fundenii Doamnei, Ilfov, 1757) — Jos, Grigore II Ghica și Zoe Manu cu cei patru copii ai lor (Mănăstirea Mărcuța, București, începutul sec. al XIX-lea) — Pagina alăturată: tatăl Alexandru și fiul Constantin Ipsilanti, cu soțiile lor, Ecaterina și Elisabeta (Safta), urmând fiecare moda propriei epoci (Mănăstirea Mărcuța, București, începutul sec. al XIX-lea).

parcă nu ar fi fost îndeajuns, la Fundeni Ecaterina Mavrocordat poartă deasupra acestuia încă un colier, format din piese rectangulare de argint, poate tot cu briliante, în vreme ce la Mitropolie Smaragda Mavrocordat a prins de șiragurile de perle un pandantiv mare auriu, cu mărgăritare pe margini și cu o floricică din rubine și smaralde în mijloc. La rândul ei, campioana eleganței, Safta Ipsilanti, a renunțat la gulerul de perle în favoarea unei salbe simple, de care atârnă însă șiraguri transversale de mărgăritare, în vreme ce deasupra bustului rochiei și-a fixat alte două coliere cu funde elegante, ambele din perle. Iar arsenalul de bijuterii princiare este completat de inele, al căror număr variază sensibil în funcție de gusturile fiecărei doamne, de la unul singur (Smaragda Mavrocordat, Mitropolie; Zoe Ghica, Frumoasa) la nouă, câte unul pe fiecare deget în afara policarului și două pe arătătorul de la dreapta (Ecaterina Mavrocordat, Fundeni). Această din urmă prințesă încărcată de bijuterii

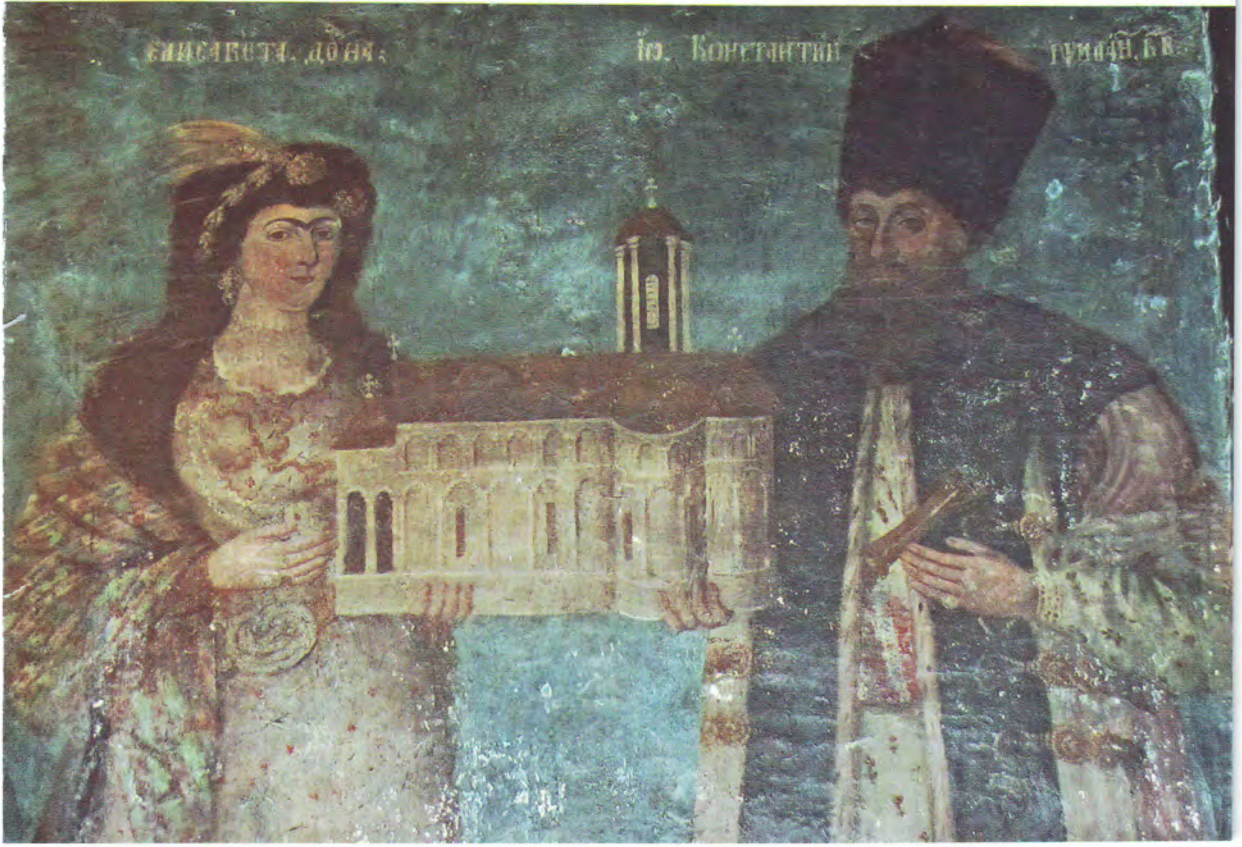

Іѡ. Константин

este și singura ce poartă atât pe mâna stângă, cât și pe dreapta brățări din piese rectangulare de argint, similare colierului de deasupra gulerului de perle. În contrast vădit cu ea, Ecaterina Ipsilanti (Mărcuța) s-a lepădat în bună măsură de podoabele femeiești, încingându-se, în schimb, cu o spadă vârâtă într-o teacă din stofă albastră decorată cu stele aurii.

O notă de eleganță sobră, aluziv masculină, o aduce uneori și mantia grea îmblănită purtată de cele mai multe doamne ca pandant al cabaniței voievodale. Uneori aceasta își păstrează culorile ținând de simbolistica puterii, auriu simplu (Zoe Ghica, Mărcuța) sau cu motive florale (Smaragda Mavrocordat, paraclisul Mitropoliei), ori roșu (Ecaterina Ipsilanti, Mărcuța), în vreme ce la Stavropoleos Smaragda Mavrocordat este înveșmântată într-o mantie cafenie cu decorațiuni vegetale, aflată în contrast cu cabanița aurie a domnului, semn limpede că puterea politică îi aparținea în exclusivitate acestuia. În ceea ce o privește, Zoe Ghica (Frumoasa) a optat pentru un veșmânt roz de natură să îi pună în lumină feminitatea, pe când Ecaterina Mavrocordat (Fundeni) a preferat o mantie grea, albă cu flori roșii. În schimb, inovatoarea Safta Ipsilanti a renunțat la garderoba desuetă, azvârlindu-și pe umeri un elegant șal cu dungi albe, roșii și verzi presărate cu motive florale roșii și albastre. Acesta se asortează în mod subtil cu rochia cu mai multe rânduri de volane, dintr-o țesătură albă, fină, împodobită cu delicate motive vegetale (floricele roșii, crenguțe verzi), iar pe piept și cu o panglică maro în spirală și prinsă în talie cu o cingătoare subțire cu „pafta“ din material textil, iar nu din metal prețios, după cum se obișnuia în genere. Tot un aspect modern are și rochia Ecaterinei Mavrocordat (Fundeni), de culoare albastră pastel în partea inferioară, decorată cu puncte și linii roșii, dar și cu un complex aranjament floral, în vreme ce secțiunea superioară, separată de cea de jos prin paftale grele bătute cu pietre prețioase, este confecționată din stofă roșie cărămizie pe care sunt aplicate mărgăritare. O rochie croită din materiale de diverse culori (bej în partea de jos, roz la mijloc, verde închis sus) îmbracă și Smaragda Mavrocordat la paraclisul Mitropoliei, pe când la Stavropoleos este înfățișată într-una cafenie de o extremă sobrietate.

Marii dregători – pământeni și romei în căutarea eleganței

Primul domn fanariot al ambelor Principate, Nicolae Mavrocordat, a sosit, atât la Iași în 1709, cât și la București în 1715, însoțit de un număr mare de apropiați, cărora nu a ezitat să le încredințeze cele mai lucrative dregătorii ale țării. Fenomenul a atins apogeul în anul 1719 când, de teamă ca boierii pământeni să nu urzească un nou complot similar celui ce determinase capturarea sa de către austrieci în noiembrie 1716, domnul a numit un Divan al Valahiei în componența căruia alogenii ocupau mai mult de o treime din funcții (34%[8]). Ulterior, reușind să-și consolideze puterea, vodă și-a dat seama că era necesar să găsească un *modus vivendi* cu clasa politică autohtonă și a redus considerabil numărul de dregători greci, ba chiar i-a lăsat cu limbă de moarte fiului său sfatul de a „avea“ în preajmă „puțini fanarioți“[9].

Între aceste două extreme au pendulat și următorii principi, dornici să conducă țara cu ajutorul unor colaboratori cu o fidelitate de nezdruncinat, fără a provoca ostilitatea fățișă a boierilor pământeni. Această politică a adus în Țara Românească, pe lângă rudele diverșilor domnitori, numeroase alte familii de romei (Adamache, Arghiropol, Aristarhos, Balasache, Bellu, Calfoglu, Caliarh, Canela, Caramanlău, Castriotu, Caragic, Catargi, Ciuchi, Condili, Conduratu, Costandache, Cotco, Cremidi, Critia, Damari, Draco-Suțu, Farfara, Filidor, Fotache, Fotino, Geanet, Geanoglu, Gherache (Ierache), Giuliano (Iuliano), Halepliu, Haralampi, Hrisoscoleu, Hristopol, Imari, Lambrino, Lapati, Lehliu, Mamona, Manu, Matraca, Mavrodin, Mavrodoglou, Mehtupci, Mișoglu, Moscu, Negri, Palada, Panaiotache, Pandia, Pantazoglu, Papazoglu, Plagino, Rafail, Ralet, Ramadan, Rasti, Razu, Reizoglu, Rizo-Rangabe,

Sus, trufașul stolnic Gheorghe Sereili apare, alături de soția Ilinca, într-un veșmânt ce imită hlamida imperială din purpură îmblănită cu hermină (Brezoaele-Cruceru, Dâmbovița, 1759). — Pagina alăturată: sus, boierii Matei Glogoveanu, Diicu Buicescu și Hamza Bengescu în veșminte tradiționale ce amintesc mai degrabă de portul veacului al XVII-lea (Bengești, Gorj, 1729). — Jos, falnicul mare spătar Mihail Cantacuzino împreună cu familia (Ocnele Mari, Titireciu, Vâlcea, 1747).

Romaniti, Romano, Saul, Scanavi, Schina, Sculi, Sefendache, Sereili, Silivrianos, Stama, Stavrache, Stavro, Sulgearoglou, Țigara, Varlaam, Varipati, Vatațe, Ventura, Vergo, Vilara, Vlasto, Xipolytos, Zagoriano[10]). Aceștia concurau cu pământenii pentru rentabilele locuri din Divan (mare ban, vornic, logofăt, spătar, vistier, clucer, postelnic, paharnic, stolnic, comis, sluger și pitar).

Reprezentanții unora dintre aceste familii au constituit prezențe meteorice la gurile Dunării, odată ce erau legați exclusiv de persoana unui vremelnic voievod, în vreme ce alții au căutat să prindă rădăcini,

Sus, clucerul Mihail Strâmbeanu cu consoarta, Zamfira, și copiii care etalează cu mândrie cărți sau caiete (Potlogi Pitaru Strâmbeanu, Dâmbovița, 1730). — Jos, vornicul Constantin Bălăcescu (Telești, Gorj, 1747) împreună cu eleganta soție, Sanda, și cu cei trei copii.

încheind alianțe matrimoniale cu boierimea autohtonă, achiziționând proprietăți funciare și dedulcindu-se la alte avantaje și bunuri economice. Iar pentru a-și consfinți pe deplin legătura cu a doua lor patrie, unii au zidit chiar lăcașe de cult, așa cum au procedat biv vel stolnicul Gheorghe Sereili (încuscrit cu vechile familii boierești muntene Băjescu și Greceanu), ctitorul bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Brezoaele-Cruceru (Dâmbovița, 1759), ori fostul mare sluger Costache Pandia (înrudit prin alianță cu familia Obedeanu), care a ridicat lăcașul cu hramul Sfinții Ioachim și Ana de la Mănăstirea Logrești (Gorj, 1807) în tovărășie cu Constantin Oteteleșanu și cu popa Ioan Tândălescu.

Însă, cum era și firesc, în rândurile divaniților ce au ridicat biserici autohtonii cu o situație financiară consolidată în țară de generații întregi au fost mult mai numeroși decât nou veniții, ceea ce face ca tablourile votive de epocă să nu ofere o imagine de ansamblu a marilor dregători ce compuneau sfatul domnesc. Totuși, chiar dacă sunt mai rar reprezentați, romeii sunt prezenți indirect prin bisericile de secol XVIII deoarece au împrumutat unele cutume vestimentare aristocraților

Ctitorii bisericii din Corbenii Mari (Dâmbovița, 1761): slugerul Constantin Corbeanu cu soția, Maria, și copiii lor mici (sus) și clucerul Zamfirache (jos).

valahi dornici să se afle în pas cu moda de la Stambul. Prin urmare, ținuta marilor boieri se prezintă ca un amestec între vechi și nou, între tradiție și inovație, în procente diferite în funcție de epocă, de gradul de conservatorism și de preferințele fiecăruia.

Astfel, marii dregători poartă, uneori, pe deasupra biniș, o mantie fără mâneci prinsă la gât, eventual cu agrafă (de aur la Hamza Bengescu veliki ban, Bengești, Gorj, 1729, sau la vel spătarul Toma Cantacuzino,

Pagina alăturată: sus, vornicul Constantin Brâncoveanu, descendentul domnului martir, și clucerul Constantin Bălcescu împreună cu familiile (Baia de Fier, Gorj, 1749). — Marele clucer Gheorghe Rătescu împreună cu cei trei fii (Gălășești, Argeș, 1752) (jos). — Dreapta sus, elegantul mare vistier Bregu ține o floare în mâna stângă și poartă inel pe degetul mic de la dreapta (Ciuta, Buzău, 1762). — Postelnicul Grigore Deleanu și Caterina (Schitul Deleni, Olt, 1767) (jos).

Pagina alăturată: sus, marele vornic Constantin Brădescu (Brădești-Bătrâni, Dolj, 1770) impresionează cu mantia sa roșie îmblănită cu hermină presărată cu picățele verzi și roșii. — Jos, clucerul Alexandru Farfara și soția sa Dumitrana (Cioroiu, Olt, 1783). — Marele clucer Nicolae Greceanu și fiii săi poartă anterie vărgate multicolore (Osica de Sus, Ostrov, Olt, 1787) (sus). — Postelnicul Dumitrașcu cu soția sa Hârșova (Strâmba Jiu, 1793, Gorj) (jos).

Drugănești-Stoenești, Giurgiu, 1724) ori, mai rar, lăsată să cadă liber (Athanasie Sărăcinescu vel clucer, Sărăcinești, Vâlcea, 1718). Mantia poate avea culori dintre cele mai diverse (roșu, bordo, verde, vernil, albastru, cafeniu, cenușiu, negru) și este, de obicei, îmblănită, atât pe interior, cât și la guler și la tiv. În mare măsură, strălucirea binișului este dată de tipul de blană utilizată (albă, cafenie, neagră), câteodată vopsită pentru creșterea efectului vizual (alb cu roz, cafeniu cu galben, albastru cu gălbui, cenușiu cu puncte roșii). De pildă, vornicul Constantin Brădescu (Brădești-Bătrâni, Dolj, 1751) este înveșmântat cu o mantie roșie îmblănită cu hermină, punctată ici și colo cu picățele roșii și verzi. În schimb, postelnicul Apostol (Tetoiu, Vâlcea, 1820) se poate mândri cu un biniș verde cu fireturi aurii și tiv de blană cafenie, prezentând despicături largi ce oferă libertate mâinilor.

Mai des însă locul binișului este luat de giubea, un veșmânt lung cu mâneci largi, uneori foarte largi (vel logofătul Ioan Glogoveanu, Cerneți, Sfântul Nicolae), de cele mai multe ori îmblănit (la gât, la manșete și pe margini), alteori doar cu un tiv din alt material textil (postelnicul Ioan Piciu, Crușeț, Slăvuța, Gorj, 1813; biv vel pitarul Ioan, Păișani, Gorj, 1810; postelnicul Nicolae ot Creța, Scornicești-Șuica, Olt, 1810) și rarisim fără tiv (biv vel logofătul Cornici Brăiloiu, Păișani). Giubeaua poate fi prinsă cu o copcă la gât și, eventual, cu altele la piept, până spre mijloc, dar cel mai frecvent nu se încheie în nici un fel, ba este chiar larg deschisă, lăsând să se vadă veșmântul de dedesubt. Remarcându-se, la rândul ei, printr-o mare varietate coloristică, atât a materialului textil (galben, auriu, portocaliu, roz, roșu, bordo, verde, măsliniu, cafeniu, albastru, gri, negru), cât și a blănii (albă, cafenie, roșietică, cenușie, neagră), aceasta are adesea mânecuțe cusute sau atașate, frecvent cu formă evazată (din unul dintre cele două materiale) și mult mai rar obținute prin suflecarea mânecilor (postelnicul Nicolae ot Creța, Scornicești-Șuica). Menite să atragă toate privirile sunt, spre exemplu, cele din blană albă ale stolnicului Gheorghe Sereili la Brezoaiele-Cruceru ori cele din material textil ale vornicului Constantin Bălăcescu (Telești, Gorj, 1749–1750).

Frigul din spațioasele lor locuințe, de cele mai multe ori neîncălzite, îi făcea uneori pe boieri să poarte deopotrivă biniș și giubea, după cum

Biserica Sfântul Nicolae de la Cerneți (Mehedinți, 1794), ctitoria marelui logofăt Ioan Glogoveanu, ce ține în mâna dreaptă deopotrivă crucea și o pungă cu galbeni, iar pe cap poartă un impunător calpac (pagina alăturată).

Logofătul Ioan (Craiova, Belivacă, 1794) înalță în mâna dreaptă o scrisoare pecetluită, mărturie a activității sale în cancelaria domnească (sus). — Postelnicul Nicolae din *Crețа (Scornicești Șuica, Olt, 1810) a preferat veșmintele simple provinciale, în timp ce soția sa, Maria, a adăugat ținutei sale o notă de eleganță, purtând paftale aurite și ținând un trandafir în dreptul sânilor (jos).*

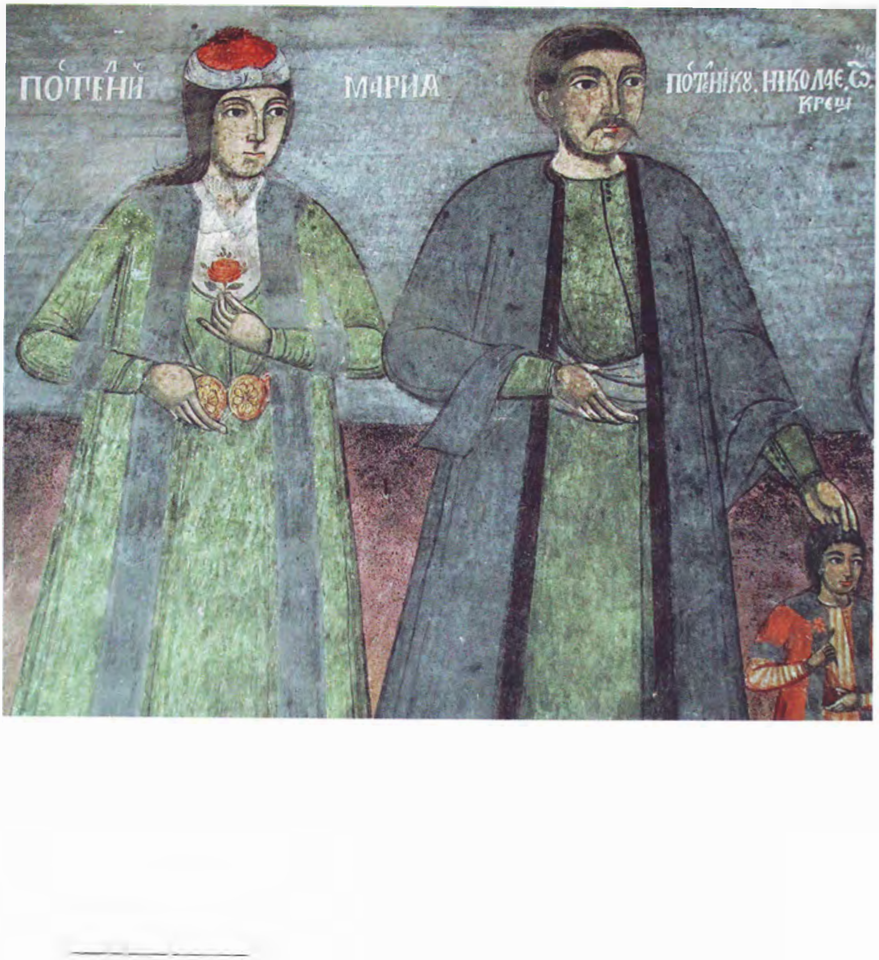

se poate vedea foarte limpede în reprezentarea logofătului Trandafir (Câmpulung, Șubești, Argeș, 1779) sau în cele ale vel clucerului Gheorghe Rătescu la Gălășești și ale postelnicului Răducan la Ruda (Vâlcea, 1781), unde giubeaua are mânecile scurte, neajungând nici până la cot. În alte cazuri boierii îmbrăcau pe sub giubea o vestă îmblănită cu mâneci (fermenea ori cepchen) sau fără (ilic), ca în cazul postelnicului Mihai (Urșani, Vâlcea, 1802–1803), al slugerului Gheorghe Crăsnaru (Sfântul Nicolae și Andrei, Târgu Jiu) ori al biv vel pitarului Nicolae Brăiloiu (Lainici).

Dedesubtul acestor veșminte toți boierii purtau un anteriu lung care era adeseori piesa de rezistență a garderobei lor. Căci, spre deosebire de mantiile confecționate întotdeauna dintr-un material unic, fără nici un fel de decorații, anteriele nu respectau uneori monocromia: este cazul anteriului cu dungi albe, verzi, roșii, negre al clucerului Nicolae Greceanu (Osica de Sus, Ostrov, Olt, 1787) și, respectiv, albe, galbene, gri al clucerului Crăsnariu (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei). Alteori piesa vestimentară în cauză este bogat decorată cu motive geometrice și, mai ales, vegetale, precum anteriele postelnicului Mihai (Urșani) și cele ale boierilor zugrăviți în biserica de la Vădeni (Târgu Jiu, Gorj, 1733). Și chiar când era croit dintr-un material textil monocolor (alb, galben, auriu, bej, portocaliu, roz, roșu, bordo, albastru, verde, cenușiu, negru) anteriul putea dobândi varietate cromatică grație taclitului sau mânecuțelor adăugate, de altă culoare, ca în cazul vornicului Constantin Brădescu (Brădești-Bătrâni), ce poartă un anteriu auriu cu mânecuțe roșii, încins cu brâu verde. Ba chiar și taclitul, prins la spate sau înnodat, de cele mai multe ori simplu, prezintă uneori culori, forme și decorații remarcabile. Astfel, cel al clucerului Nicolae Greceanu (Osica de Sus) este străbătut de dungi orizontale galbene, verzi, negre și înnodat cu artă, în vreme ce brâul albastru al logofătului Ioan (Craiova, Belivacă, 1794) ia forma unui șorț inegal, decorat cu dungi oblice cărămizii, dar și cu floricele albe și roșii. Alteori, ce-i drept mult mai rar, brâul este prins la mijloc cu paftale rotunde de argint (clucerul Gheorghe Rătescu, Gălășești) sau chiar suflate cu aur (vel slugerul Constantin Corbeanu, Corbii Mari, Dâmbovița, 1761).

În rest, marii boieri nu par supuși ispitei de a face exces de accesorii vestimentare. Începând de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea cei mai cocheți dintre ei obișnuiau să-și lege în jurul gâtului o batistă, de preferință albă (logofătul Ioan, Craiova, Belivacă; postelnicul Ioan, Măinești, Dolj,

Ctitorii bisericii din Păişani (Gorj, 1810), logofătul Cornici Brăiloiu şi pitarul Ioan, poartă veşminte tradiţionale, în timp ce soţiile lor, Smaranda şi Elenca, adoptă moda occidentală.

Cuplurile de ctitori ai bisericii din Căzănești (Vâlcea, 1810), vistierul Filip și Elena și comisul Mihai și Catrina.

ПОПАНКО

Pagina alăturată: sus, postelnicul Ioan (Măinești, Dolj, 1810) și-a legat la gât o batistă albă și ține flori în mâna dreaptă. — Stânga jos, familia slugerului Gheorghe Crăsnaru în veșminte aflate într-o deplină armonie cromatică (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei, Gorj, 1812). — Dreapta jos, marele paharnic Ioan Gănescu, cu hangerul în brâul roșu, lat (Gănești, Vâlcea, 1812). — Sus, marele stolnic Barbu Gănescu și soția sa, Neacșa, în veșminte tradiționale de boieri valahi de viță veche (Gănești, Vâlcea, 1812).

1810; biv vel pitarul Ioan, Păișani, 1810; slugerul Gheorghe Crăsnaru, Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei; biv vel pitarul Nicolae Brăiloiu, Lainici; postelnicul Firu, Crușeț Măiag, Gorj, 1816), în vreme ce, în 1758, stolnicul Gheorghe Sereili a cutezat să împrumute din recuzita feminină un colier strâns pe gât (Brezoaiele-Cruceru). Mai comune sunt inelele purtate pe degetul mic de la una din mâini, cum este cel al biv vel paharnicului Mihail Argetoianu (Braloștița, Dolj, 1761), de care atârnă un ciucure negru. Purtat pe arătătorul de la dreapta, inelul constituie o podoabă mult mai comună, ce face uneori pandant cu un alt atribut prin excelență feminin,

Postelnicul Ioan Piciu (Crușeț Slăvuța, Gorj, 1813) poartă fes pe cap și pană de gâscă în mâna stângă, în vreme ce soția sa a adoptat o vestimentație de tip occidental (sus). — Marele pitar Nicolae Brăiloiu impresionează cu uriașul său calpac în formă de pară (Lainici, Gorj, 1817) (jos).

floarea (vel vistierul Bregu, Ciuta, Buzău, 1762). Iar, odată ce în cazul boierilor fanarioți latura sensibilă, iubitoare de frumos pare a fi prevalat asupra celei războinice, devenite apanajul exclusiv al profesioniștilor domeniului, mai mulți dregători s-au vrut zugrăviți mai degrabă cu flori în mână (postelnicul Răducan, Ruda; postelnicul Ioan, Măinești; postelnicul Apostol, Tetoiu; comisul Nicolae, Fieni, Dâmbovița, 1804) decât cu arme la vedere (biv vel paharnicul Ioan Gănescu, Gănești, Vâlcea, 1812). Nici crucile nu mai reprezintă o podoabă atât de frecventă, căci protagoniștii sunt acum convinși, probabil, că investiția în înălțarea unui lăcaș de cult constituia o dovadă suficientă a atașamentului față de legea pravoslavnică. Totuși, cel mai limpede mesaj cu privire la relația sa cu Sfânta Biserică a știut să-l transmită logofătul Ioan Glogoveanu (Cernеți, Sfântul Nicolae), care s-a lăsat pictat ținând strâns în mâna dreaptă atât o cruce aurie, cât și o pungă cu galbeni. Altminteri, celelalte obiecte cu valoare simbolică pe care le expun boierii pot fi numărate pe degetele de la o mână. Astfel, logofătul Ioan (Craiova, Belivacă) este zugrăvit purtând cu mândrie o scrisorică, în vreme ce postelnicul Ioan Piciu ține grațios

Postelnicul Apostol și soția sa, Manda, ies în evidență prin complexele acoperăminte de cap, dar și prin veșmintele multicolore (Tetoiu, Vâlcea, 1820).

o pană albă (Crușeț Slăvuța), semn probabil al activității desfășurate în cadrul cancelariei domnești. În schimb, postelnicul Deleanu (Schitul Deleni, Olt, 1767) întinde un ștergar alb brodat cu puncte galbene și roșii, a cărui semnificație rămâne neclară.

Mai rar întâlnite decât accesoriile sunt acoperămintele de cap, întrucât veliții boieri umblau îndeobște descoperiți. Totuși, câțiva dintre ei au cedat ispitei modei și s-au lăsat zugrăviți pentru posteritate cu „pălăriile" cele mai dragi inimii lor. Marele logofăt Cornici Brăiloiu (Păișani) a ales un ișlic simplu din blană brună, iar logofătul Ioan Glogoveanu (Cerneți, Sfântul Nicolae), unul negru cu fund roșu și proporții sensibil mai impunătoare, în vreme ce pitarul Nicolae Brăiloiu (Lainici) a găsit cu cale să se imortalizeze purtând un calpac cu dimensiuni record (negru cu un petec roșu în vârf). La rândul său, nonconformistul postelnic Apostol (Tetoiu) s-a pictat cu un turban multicolor (galben, roz, roșu, cărămiziu, vernil, verde închis) – tarabolus, cealma –, pe când mai modeștii vistier Filip (Căzănești, Vâlcea, 1810) și postelnic Ioan Piciu (Crușeț Slăvuța) s-au mulțumit cu un simplu fes roșu.

Velitele boieroaice pendulând între eleganța tradițională și cea novatoare

Mândre de pozițiile politice dobândite de bărbații lor, marile boieroaice s-au străduit statornic să-și dovedească și prin port locul de căpetenie deținut în societatea valahă a timpului și, de bună seamă, să le întreacă în eleganță și strălucire pe celelalte soții de dregători. Ca atare, straiele lor sunt mult mai fastuoase, mai diverse, mai creative și, desigur, mai novatoare decât cele ale boierilor, mai fideli vechilor tradiții vestimentare din Principate.

Dintre articolele de îmbrăcăminte ce ilustrează aceste tendințe cele mai reprezentative sunt rochiile, cu toate că există și doamne care au continuat să prefere tipurile vestimentare consacrate, mai degrabă asemănătoare hainelor purtate de bărbații lor. De pildă, vel clucereasa Marița Greceanu (Osica de Sus) s-a lăsat zugrăvită într-un anteriu vărgat (cu dungi albe, galbene, roșii, cafenii) asortat cu cel al soțului și nu foarte diferit de cel cu benzi verticale galbene, roșii și vernil îmbrăcat de Hârșova postelniceasa (Strâmba Jiu, Gorj, 1793). Mai mult, slugereasa Stanca Crăsnaru (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei) s-a mulțumit cu un anteriu cenușiu fără nici un fel de ornamente sau podoabe în afară de două paftale mari de argint.

Mult mai frecvent însă rochia-anteriu este alcătuită din două sau trei piese suprapuse, deseori de culori și cu modele diferite: prima, cea mai lungă, pornește de la baza veșmântului și ajunge până la talie sau chiar mai sus; o a doua, facultativă, relativ îngustă, imită un brâu (Maria Brâncoveanu vorniceasa, Baia de Fier, Gorj, 1753; Maria Bengescu consiliereasa, Bengești), putând fi înlocuită cu un taclit propriu-zis (Marga Cantacuzino spătăreasa, Ocnele Mari, Titireciu) sau cu o pereche de paftale (vorniceasa

Cele trei mari boieroaice Maria, Stanca și Ilinca poartă coafă, simbol al evlaviei creștinești (Bengești, Gorj, 1729).

Păuna Brădescu, Brădești-Bătrâni; Maria Corbeanca, vel clucereasa, Corbii Mari), pe când cea de a treia, eventual încheiată cu bumbi, acoperă pieptul doamnelor. Unele dintre cele mai somptuoase rochii de acest tip sunt cele purtate de vorniceasa Sanda Bălăcescu (Telești) și de stolniceasa Ilinca Sereili (Brezoaiele): cea dintâi are partea inferioară confecționată dintr-o stofă vernil împodobită cu motive florale negre deosebit de complexe, iar partea superioară dintr-un material negru decorat cu elemente geometrice, dar și vegetale, aurii, legătura dintre cele două fiind asigurată de un brâu bordo; în schimb, rochia Ilincăi prezintă o parte inferioară cărămizie bogat ornamentată cu trandafiri roșii și lalele albe, separată de partea de sus prin două paftale aurii decorate cu mărgăritare, folosite din plin și la împodobirea secțiunii superioare.

Slugereasa Ancuța și stolniceasa Maria adoptă o morgă și o ținută austeră (Breasta, Dolj, 1784).

În unele cazuri, linia continuă a rochiei derivate din anteriu este ruptă prin autonomizarea unui pieptar (bustieră) – deseori alb, în contrast cu culoarea restului rochiei – cu atât mai bine delimitat cu cât sânii doamnelor erau mai proeminenți (Catrina Poenăreasa slugereasa, Almaj; păhărniceasa Ecaterina Gănescu, Gănești). Alteori însă, acesta se poate transforma într-un accesoriu strict formal al rochiei, reducându-și dimensiunile și înălțându-se către nivelul gâtului (Dumitrana Farfara clucereasa, Cioroiu, Olt, 1796; Elena vistiereasa, Căzănești).

Bustiera caracterizează însă și unele rochii cu o alură mai degrabă occidentală, asemenea celor purtate de slugereasa Catrina Poenaru sau de vel pităreasa Maria (Almaj), care se remarcă și prin faptul că în partea superioară, dar și la mâneci și la tiv materialul textil este acoperit cu blană. Iar această particularitate unică individualizează și rochiile fără pieptar ale celorlalte boieroaice zugrăvite la Almaj, toate din țesături fine în culori pastel, decorate cu elegante motive florale.

Și mai „moderne“ sunt rochiile ușoare, vaporoase, purtate de câteva aristocrate de la începutul secolului al XIX-lea. Astfel, cea cu guler alb

Slugereasa Marița Greceanu și cei trei copii ai ei poartă cu toții anterie vărgate (Osica de Sus, Ostrov, Olt, 1787).

foarte lat a postelnicesei Maria (Crușeț Slăvuța) este confecționată dintr-un material străveziu, verde pal, străbătut de două benzi albe transversale în formă de T, decorate cu tușe cvasi-expresioniste de roșu, albastru și negru, la fel ca și cele două fâșii de pe mâneci. Pe un material similar a mizat pentru ținuta ei de gală și marea logofeteasă Smaranda Brăiloiu (Păișani), numai că aceasta a optat pentru simplitatea absolută, neadmițând nici un alt ornament în afara unui guler dublu din dantelă albă plisată. Tot la Păișani, prietena ei pităreasa Elena a preluat același tipar vestimentar, dar a înlocuit verdele cu rozul și și-a înveselit rochia prin adăugarea unei panglici albastre prinse peste talie și înnodate cu fundă. O bentiță mai lată și transparentă de culoare vernil și-a legat dedesubtul sânilor și slugereasa Maria Gănescu (Peșteana de Jos, Gorj, 1810), ce poartă o rochie cu o nuanță de roz cu un guler de blană albă completat de o etolă neagră.

Deasupra anterielor de tip clasic doamnele pot purta o vestă cu o decorație similară (clucereasa Marița Greceanu, Osica de Sus, Ostrov; slugereasa Ancuța, Breasta, Dolj, 1784) sau diferită de cea a rochiei (postelniceasa Hârșova, Strâmba Jiu). Cel mai reușit exemplar îl reprezintă cepchenul verde cu tiv și mâneci cafenii, îmbrăcat de stolniceasa Borănescu (Pojogi Cerna, Vâlcea, 1819), care izbutește, prin adăugarea unei colerete albe și a unei eșarfe late multicolore (cu șase fâșii în nuanțe de galben, roșu, verde și albastru) purtate oblic, să confere strălucire unei rochii crem destul de terne.

Altminteri, eșarfele sau mai degrabă șalurile, purtate lejer pe umeri sau pe spate, completează de obicei ținutele demne de seratele dansante din saloanele Occidentului. Astfel, postelniceasa Maria (Crușeț Slăvuța)

Slugereasa Catrina Poenaru, cocoana Ilinca (sus) și slugereasa Ancuța (jos), trei boieroaice elegante, fiecare cu propriul ei stil (Almaj, Dolj, 1789).
— Pagina alăturată: sus, biserica Sfântul Nicolae din Peșteana de Jos se găsește în mijlocul unui luminiș al unei păduri seculare (Gorj, 1810). — Jos, eleganța postelnicesei Măriuța este scoasă în evidență și prin vestimentația sobră a prezbiterei Ancuța (Măinești, Dolj, 1810).

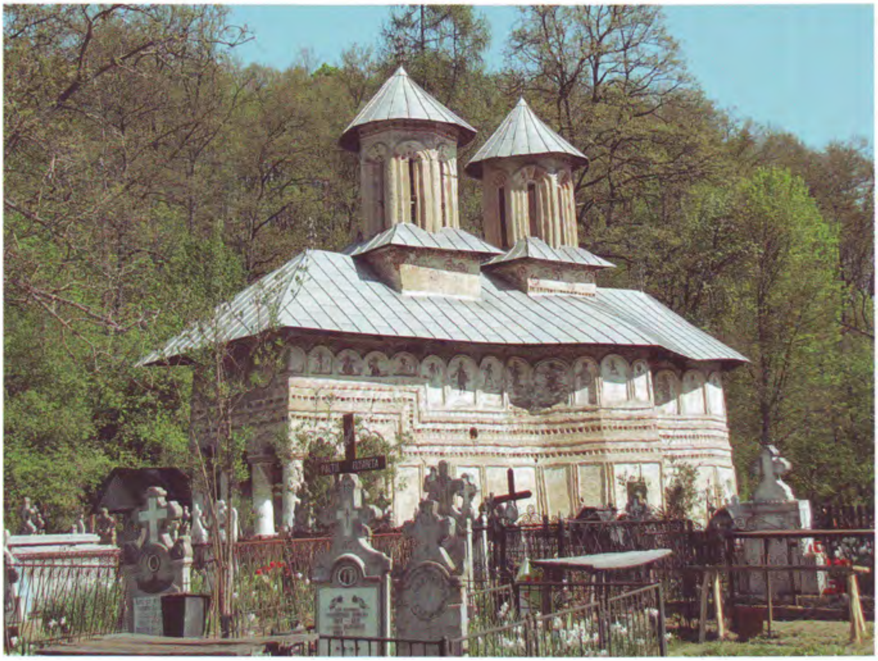

Floarea artificială de pe creștetul slugeresei Maria Gănescu rimează atât cu cea de pe capul fiicei sale, cât și cu cea naturală pe care o ține în mâna stângă (Peșteana de Jos, Gorj, 1810).

susține cu mâna dreaptă un șal roșu decorat cu motive abstracte foarte îndráznețe în tonuri de alb, galben, cenușiu și roșu, în timp ce pităreasa Elenca (Păișani) și-a potrivit simetric pe spate un șal bordo cu inimioare asezonate cu floricele galbene și albastre și cu tiv alb decorat tot cu floricele, dar și cu alte motive roșii și albastre. În schimb, slugereasa Maria Gănescu (Peșteana de Jos) a înlocuit șalul cu o mantie bordo cu modele abstracte cu tușe de alb și vernil și tiv de blană neagră purtată în aceeași manieră.

Peste rochiile mai apropiate de modelul clasic, soțiile marilor dregători îmbracă, îndeobște, mantii grele. Cele mai comune sunt giubelele lungi, din țesături scumpe (portocalii, roșii, cărămizii, verzi), simple sau cu modele (vegetale, geometrice), cu blană (albă, roșiatică, cafenie, albăstruie, neagră) la gât, tiv și mânecuțe. Unul dintre cele mai spectaculoase veșminte de acest tip este cel strâns pe corp, pentru a-i pune în lumină silueta grațioasă, pe care îl poartă vistiereasa Elena (Căzănești). Mărginit de o fâșie de blană cafenie, ce îi acoperă toată partea superioară, acesta atrage privirile prin decorul constând din lungi vrejuri din care țâșnesc deopotrivă frunze și flori albastre și roșii, rimând cu cele în culori similare de pe rochie. Uneori însă blana giubelei poate fi înlocuită cu postavul, așa cum se întâmplă în cazul veșmântului cluceresei Dumitrana Farfara (Cioroiu), la care țesătura cafenie se întinde de la mânecile ce se opresc mai sus de cot până la nivelul pulpelor, unde este completată în lateral cu o stofă verde fină, împodobită cu flori aurii.

Încă și mai variate decât straiele boieroaicelor se dovedesc acoperămintele lor de cap, adevărate mărci ale stilului propriu, ce scapă deseori

Ecaterina Gănescu și fiica Elena Gănescu-Socoteanu au o vestimentație similară, dar în altă gamă cromatică (Gănești, Vâlcea, 1812).

din chingile tipologiei consacrate. Unele soții de dregători preferă căciulile somptuoase, impunătoare, de blană, de obicei neagră, cu forme clasice sau mai îndrăznețe (alungite, drepte, rotunjite sau țuguiate). Uneori acestea prezintă în vârf o adâncitură mai mică sau mai mare, căptușită cu roșu (vorniceasa Sanda Bălăcescu, Telești) și chiar decorată cu floricele din mărgăritare (vorniceasa Maria Brâncoveanu, Baia de Fier; Băbeni, Buzău, 1760). Alteori, această cavitate este creată prin delimitarea a doi lobi foarte pronunțați, ca în cazul acoperământului slugeresei Ancuța (Almaj), la baza căruia a fost înfășurată o bandă aurie cu un nod în centru. Bentițe decorative albe, cu tușe verzui sau cu modele fitomorfe negre înveselesc și ișlicul negru, foarte simplu al postelnicesei Hârșova (Strâmba Jiu) și, respectiv, pe cel în formă de calpac al cluceresei Marița Greceanu

(Osica de Sus, Ostrov). În schimb, stolniceasa Maria Gănescu (Peșteana de Jos), purtătoarea unui acoperământ similar, a înlocuit fâșia textilă cu o diademă albă cu o floare în centru, așezată chiar dedesubtul amintitului işlic.

Sub influență orientală, unele boieroaice au găsit de cuviință să renunțe la căciulile de blană în favoarea turbanelor, mai simple sau mai elaborate. Astfel, postelniceasa Măriuța (Măinești) poartă un turban bicolor, cu o bază albă și o calotă neagră, în vreme ce slugereasa Păuna Pandia (Logrești), un turban cu o structură similară, dar cromatică diferită (albastru și roșu) și un moț triplu în centru. Cel al postelnicesei Manda (Tetoiu) se remarcă prin două funde vernil, în vreme ce acela al slugeresei Caterina Poenaru (Almaj) strălucește prin originalitate, grație moțului cu ciucure și tulpanului fin cu modele vegetale și geometrice roșii și negre, precum și împletiturii savante, în care este prinsă și una dintre cosițele boieroaicei.

Tot de sorginte otomană sunt și diferitele tipuri de fesuri purtate de unele boieroaice. Cele mai răspândite par a fi cele simple cu calota joasă alcătuită din straturi de culori diferite (roșu, alb, gri, negru) și, eventual, un moț (Maria postelniceasa, Crușeț Slăvuța). Alte fesuri însă au corpul monocolor, iar la baza acestuia sunt legate o bandă gri cu floricele și nod în centru (postelniceasa Maria, Scornicești, Șuica, Olt, 1810) sau o bandă bej cu o floare într-o parte (stolniceasa Borănescu, Pojogi Cerna). În schimb, clucereasa Farfara (Cioroiu) nu s-a acoperit cu un fes propriu-zis, ci cu o scufie albă cu un model caroiat galben, la al cărei prim nivel este trasată o floare roșie cu petale verzi, mărginită de ciorchini.

Alte soții de dregător au optat pentru bonete simple, albe (coafe), acoperite cu un văl străveziu, ce le lasă liberă fața, spre deosebire de feregeaua musulmanelor, dar se întinde până pe umeri, unde formează un elegant guler (Maria Bengescu consiliereasa, Bengești; Bălașa clucereasa, Crasna, Gorj, 1757). Este vorba de un acoperământ de cap menit să le pună în lumină sfiala, virtutea femeiască, asemenea testemelurilor în formă de glugă purtate de alte câteva boieroaice mai conservatoare – cel al slugeresei Stanca Crăsnaru (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei) este gri, auster, fără ornamente, dar asortat cu anteriul, pe când cel al stolnicesei Neacșa Gănescu (Gănești), alb cu tușe portocalii, este împodobit cu rămurele pe care cresc frunze și flori.

Logofeteasa zugrăvită în biserica Vovideniei de la Tohani (Prahova, 1816) îmbină rochia cu guler de mătase cu un cepchen tradițional și un fes roșu.

La punctul opus acestor acoperăminte tradiționale se regăsesc ingenioasele pălării ale unor doamne cochete din primele decenii ale veacului al XIX-lea. Astfel, Elenca pităreasa (Păișani) poartă o beretă albastră cu brâu roșu de susținere, iar Smaranda Brăiloiu, o pălărioară neagră cu un veritabil aranjament floral (Păișani). În schimb, slugereasa Gănescu (Peșteana de Jos) are pe creștet o tichiuță gri din care se înalță o floare artificială mare cu trei petale gri și o tușă de vernil în centru, pe când pităreasa Brăiloiu (Lainici) pare a purta o pălărie cu două mici pampoane.

O completare firească a vestimentației festive a marilor boieroaice o reprezentau bijuteriile, cu toate că, urmând povețele Bisericii pravoslavnice, unele dintre ele au știut să se păzească de ispita împopoțonării (stolniceasa Neacșa Gănescu, Gănești; clucereasa Pandia, Logrești; logofeteasa Smaranda Brăiloiu, Păișani; slugereasa Stanca Crăsnaru, Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei). Dintre podoabe, cele mai obișnuite sunt șiragurile de perle suprapuse sau trecute de mai multe ori în jurul gâtului (până la

Stolniceasa Ogrădeanu a cedat în parte ispitei modei occidentale, în vreme ce bărbatul ei a rămas fidel portului tradițional (Corbeanca, Ilfov, 1819).

șapte–opt la număr), la care se adaugă, câteodată, un colier de alt tip (din briliante rectangulare – Ilinca Sereili stolniceasa, Brezoaiele), ori o salbă de arginți (Bălașa pităreasa, Breasta) sau de galbeni (Maria Știrbei consiliereasa, Bengești; Marica Argetoianu păhărniceasa, Bralostița; clucereasa Zamfira, Potlogi, Pitaru, Strâmbeanu). Alteori, de colierele din perle sau de un lănțișor pot atârna o cruce (clucereasa Stanca, Almaj), un pandantiv în formă de soare (clucereasa Dumitrana Farfara, Cioroiu), ori un medalion auriu rotund (clucereasa Zamfira, Potlogi, Pitaru, Strâmbeanu), eventual bătut cu nestemate (vorniceasa Sanda Bălăcescu, Telești). La rândul ei, postelniceasa Măriuța (Măinești) și-a legat la gât, alături de salbele de mărgăritare, o panglică neagră, accesoriu decorativ ce apare altădată de unul singur (Maria pităreasa și Safta slugereasa, Almaj; Elena vistiereasa, Căzănești; Manda slugereasa, Băbeni Oltețu).

Stolniceasa Anița Borănescu și fiica ei Eleni Cornescu poartă eșarfe spectaculoase deasupra cepchenului cu guler de dantelă (Pojogi, Cerna, Vâlcea, 1819).

Laolaltă cu colierele, boieroaicele poartă și cercei, caracterizați de o certă diversitate, în ciuda prevalenței celor alcătuiți dintr-o piatră mare (albă, roșie, verde, cenușie), eventual cu o montură metalică în partea superioară, atârnând de o mică verigă prinsă în lobul urechii (stolniceasa Ilinca Sereili, Brezoaiele; clucereasa Maria Corbeanca, Corbii Mari; clucereasa Zamfira, Potlogi, Pitaru, Strâmbeanu; postelniceasa Hârșova, Strâmba). Cerceii vel cluceresei Marița Greceanu (Osica de Sus) sunt formați dintr-o plăcuță dreptunghiulară de dimensiuni considerabile, de care sunt suspendate trei pietricele, pe când cei ai postelnicesei Măriuța (Măinești) iau forma unui trident de al cărui braț central este fixat un altul mult mai mic. Cei mai spectaculoși rămân, indiscutabil, cerceii pităresei Elenca (Păișani) constând dintr-o spirală de argint foarte complexă, decorată din loc în loc cu perle.

Dintre tipurile de inele, cel mai comun este cel alcătuit dintr-o pietricică șlefuită și aplatizată, înscrisă într-un cerculeț de argint, pe când cel mai complex ia forma unei flori cu cinci petale (slugereasa Catrina Poenaru, Almaj). Altminteri însă, boieroaicele nu par a pune mare preț nici pe migăloasa lucrătură a inelelor, nici pe numărul lor, odată ce, în general, nu poartă decât unul sau două, mai ales pe degetele mici, dar și pe inelar, mijlociu sau arătător. Nu este cazul cluceresei Maria Corbeanca (Corbeni) și al stolnicesei Ilinca Sereili (Brezoaiele), care, fiind mari amatoare de bijuterii, etalează nu mai puțin de patru inele pe mâna dreaptă (inclusiv două pe degetul mijlociu la Maria Corbeanca). Iar unele boieroaice (clucereasa Dumitrana Farfara, Cioroiu; postelniceasa Maria, Scornicești, Șuica; postelniceasa Manda, Tetoiu) au găsit de cuviință ca, pe lângă bijuterii, să se înfrumusețeze și cu flori (un trandafir roșu în cazul postelnicesei Maria, Scornicești, Șuica), pe care le țin într-o postură îndrăzneață în dreptul sânilor. Altele însă, sensibil mai cuvioase, nevrând să ducă pe nimeni în ispită, înalță nu simboluri ale dragostei lumești, ci crucea Mântuitorului (Ancuța slugereasa și Maria pităreasa, Almaj; boieroaicele de la Băbeni).

Boieri și boiernași în ținute demne de marii dregători

Printre dregătoriile din Țara Românească nu se numărau doar mult jinduitele posturi din Divanul domnesc, ci și numeroase alte funcții la nivel central sau local. Din prima categorie cele mai însemnate erau cele de serdar, șetrar, medelnicer, agă, armaș, clucer de arie, portar, hatman, cămăraș, cămăraș de ocnă, căminar, în vreme ce în fruntea administrației din județe se aflau în primele decenii ale veacului al XVIII-lea vornicii și marii căpitani, iar, ulterior anului 1740, ispravnicii, ajutați de vătafi de plai în zona de munte și, respectiv, de zapcii de plăși în cea de câmpie. Chiar dacă nu erau la fel de prestigioase ca acelea din Divanul domnesc, și aceste posturi erau aducătoare de mari venituri pentru cei dispuși să investească fonduri deloc neglijabile în cumpărarea lor. De pildă, în 1819 Alexandru Suțu a pretins de la cei pe care urma să-i numească ispravnici suma globală de 300.000 de piaștri, adică echivalentul a circa 8.800 de fiecare candidat. Iar contribuția nici nu mai pare atât de mare dacă ne gândim că dregătorii locali puteau să-și însușească prin extorcări până la 30.000–50.000 de piaștri pe an[11]. Ba chiar și un simplu vătaf de plai putea aduna o avere considerabilă, așa cum o dovedește cazul emblematic al lui Ioan Urșanu al Vâlcei, care a înălțat din resurse proprii nu mai puțin de patru biserici (Slătioara Viorești, 1781 (pictura din 1801); Urșani, 1800 (pictura din 1802–1803); Slătioara, Cociobi, 1802; Horezu Târg, 1807).

Ca atare, era firesc ca și aceste dregătorii de rangul doi să fie râvnite de romei, mai ales pentru că puteau constitui o bună trambulină pentru o viitoare intrare în Divan. Nu se întâmpla însă mereu așa, după cum o dovedește faptul că reprezentanții a numeroase familii grecești (Alcazi,

Vornicul de Câmpulung, Preda Drugănescu, poartă perucă de tip Louis XIV, în pas cu moda occidentală a epocii (Drugănești-Stoenești, Giurgiu, 1724) (sus). — Mustăciosul serdar Grigorașcu cu soția Ilinca și cei trei copii (București, biserica Stavropoleos, 1728) (jos).

Alevras, Amiras, Arbuti, Calavrias, Calichi, Caligar, Caracaș, Duca, Edermiliu, Evdochim, Grigoraș, Hiotu, Ianache, Ianculeu, Neani, Notara, Paleologu, Pascale, Persiano, Polizu, Primicheriu, Sacâzlău[12]) au trebuit să se mulțumească în Țara Românească a veacului al XVIII-lea doar cu funcții de rang inferior, inclusiv la nivelul județelor. Căci, cu toată rezistența factorilor locali de putere, unii au izbutit să se insinueze până și în cele mai îndepărtate colțuri ale Valahiei, unde au lăsat și semne ale trecerii lor. Este cazul, spre pildă, al jupanului Costea Vilara, care în 1758 la Câinenii Mici (azi județul Vâlcea), ultimul sat muntean dinspre Ardeal, „au plătit de s-au zugrăvit" biserica cu hramul Sfântul Nicolae, înălțată cu un sfert de secol în urmă prin grija inclusiv a epitropului „Gheorghe Trapezondo" (din Trapezunt). Era însă un caz izolat, căci ctitoriile de țară li se datorează într-o proporție covârșitoare boierilor pământeni originari din zonă.

Marele agă Tudoran Vlădescu și soția sa Alexandra, părinții a unsprezece copii (Aninoasa, Dâmbovița, 1730).

Ambițiile acestora depășeau însă cu mult nivelul local, așa cum o dovedește și adoptarea în cele mai multe situații a unei vestimentații menite să-i facă invidioși și pe marii dregători de la curte. Cu toate acestea, există și excepții, „boieru(l) Ienaiche“ de la Curtișoara (Gorj, 1821) purtând în locul mantiei o șubă mițoasă de lână. La rândul lor, alți fruntași locali se mulțumesc cu niște ținute care, chiar dacă nu se deosebesc fundamental de cele ale marilor dregători, se individualizează printr-o simplificare programatică a acestora. Astfel, Dumitru Ghinescu (Cioroiu) este înveșmântat într-un fel de giubea albă, fără ornamente sau blană, nici la tiv, nici la guler, nici la manșetele adăugate, confecționate din același material cu restul veșmântului.

Jupânii Dragomir și Dimitrie cu familiile lor, ctitorii bisericii Sfinții Împărați Constantin și Elena din Târgoviște (Dâmbovița, post 1732).

În general însă, portul boiernașilor îl reproduce cu fidelitate pe cel al marilor dregători. Cei dintâi îmbracă pe deasupra un veșmânt îmblănit (la guler, la tiv, la mâneci și chiar pe dedesubt) în culori dintre cele mai diverse (alb, galben, portocaliu, roșu, roz, bordo, verde, măsliniu, cafeniu, albastru, cenușiu, negru), ce reflectă câteodată preferințe pur estetice, iar alteori trădează ambiții politice nemărturisite, ca în cazul boierilor purtând straie purpurii cu tiv de blană aurie (marele agă Tudoran Vlădescu, Aninoasa, Cândeștii de Jos, Buzău; vel șetrarul Toma Rătescu, Gălășești; jupan Panait, sin Dumitru, Ocnele Mari, Țeica, Vâlcea, 1742). La rândul ei, blana, însemn al puterii, prestigiului social și bogăției, poate deveni pe alocuri vector al unei plastici îndrăznețe, fiind pictată într-o manieră nonconformistă: cu picățele roz (Barbu Brăiloiu vel serdar, Vădeni), ori cărămizii (Manu cămăraș ză ocnă, Ocnele Mari, Titireciu), sau

cu forme abstracte albe cu albastru (Simeon Peștenarul Mengiarul biv vel medelnicer, Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei). Deși definitorie pentru veșmintele boierești, aceasta poate fi totuși înlocuită în unele situații cu un tiv simplu de stofă, ca în cazul giubelei verzi cu mânecile foarte largi și margini roșietice cu o dungă galbenă a medelnicerului Constantin Zătreanu (Crușeț, Slăvuța). Câteodată tivul poate lipsi, răpindu-i veșmântului orice urmă de solemnitate, așa cum se întâmplă cu giubeaua cafenie a jupanului Gheorghe Urianu (Băbeni, Oltețu) sau cu cea albăstruie a vătafului Șerban (Fieni).

Altminteri, veșmântul exterior al boiernașilor poate fi ori o mantie fără mâneci prinsă sau nu la gât (biniș), ori, mai frecvent, una cu mâneci lungi și relativ largi, eventual cu manșete adăugate (giubea). Cu toate acestea, giubeaua albă cu margine de blană cafenie a jupanului Ioan (Peșteana de Sus) are mâneci ce nu ajung nici măcar până la cot, în vreme ce acelea ale veșmântului roșu cu blană alb-cenușie al jupânului Tănase

Sus, Constantin și Stanca Obedeanu, reprezentanți ai unei importante familii boierești din Oltenia (Bodești, Sfânta Treime, Vâlcea, 1731).
— Pagina alăturată: sus, vătaful de plai Ștefan și soția Ilina înfățișează posterității macheta bisericii din Bărbătești (Vâlcea, 1774). — Jos, cămărașul Manu și membrii familiei sale rivalizează din punct de vedere vestimentar cu marii boieri (Ocnele Mari, Titireciu, Vâlcea, 1747).

(Măinești) se opresc imediat mai jos de umăr. În afara blănii, giubeaua nu este aproape niciodată ornamentată, cu excepția celei cafenii cu tiv verde din material textil a vătafului Ioan Urșanu (Urșani). Giubeaua acestuia este împodobită în zona pieptului cu zece discuri metalice aurite (cinci în dreapta, cinci în stânga). În schimb, giubeaua cenușie a medelnicerului Radu Sărdănescu (Lainici) combină un tiv de stofă stacojie cu unul din blană neagră.

În unele cazuri însă, boierii poartă deopotrivă biniș și giubea, așa cum se vede în portretul vel armașului Constantin Râioșanul de la Strâmba Jiu, unde dregătorul este figurat cu o mantie roșie cu blană cafenie prinsă la gât, de sub care se ivește un veșmânt albastru cu tiv de blană

galben-cafenie și manșete roșietice cu găici. Mai frecvent, sub giubea se zărește o haină scurtă (cepchen, fermenea, ilic) trecând de obicei doar puțin de nivelul brâului (jupan Dumitru, sân Vasile, Târgoviște, Sfinții Împărați, 1753; jupanii Constantin și Dumitru Urșanu, Urșani; jupan Dumitrache, Bujoreni, Vâlcea, 1812; medelnicerul Radu Sărdănescu, Lainici).

Nelipsit din garderoba boiernașilor este anteriul, veșmânt confecționat din materialul cel mai fin și mai bogat ornamentat. Firește, multe anterie sunt simple, monocolore (albe, bej, aurii, roșii, verzi, albastre, cenușii), altele în schimb impresionează prin exuberanța lor cromatică sau decorativă. O categorie aparte o reprezintă cea a pieselor împodobite cu linii multicolore, verticale sau oblice, mai subțiri sau mai groase (albe, roșii, verzi la șetrarul Teohari Glogoveanu, Cernești, Sfântul Nicolae; albe, galbene, roșii la Gheorghe Urianu, Băbeni Oltețu; albe, roșii, verzi, galbene, cafenii la Bănică Suseanu, Bâscenii de Jos, Buzău, 1797). Uneori, ca în cazul veșmântului purtat de jupanul Nicolae Glogoveanu la Ciocadia

Pagina alăturată: Vestimentația boiernașilor Nicolae și Rada Frâncu amintește de cea a unui preot și a unei prezbitere (Breaza de Sus, Prahova, 1777).
— Sus, portul foarte simplu al lui Dumitru Ghinescu și al Radei seamănă mai degrabă cu cel al țăranilor decât cu cel al boierilor (Cioroiu, Olt, 1783). — Jos, impunătorul comisar Barbu, cu înfățișare și statură de preot (Teiu, Vâlcea, 1790).

Doi tineri boieri, cocheți și ambițioși, șetrarul Teoharie și Ghiță (Cerneți, Sfântul Nicolae, Mehedinți, 1794).

(Gorj, 1811), pe dungile albe sunt trasate modele vegetale complexe în tonuri de verde și galben. Alte anterie prezintă o decorație florală sau geometrică pe fundal monocolor: spirale albe pe un câmp albastru (vătaful de plai Tudor Suseanu, Bâscenii de Jos), compoziții florale în alb pe un veșmânt în tonuri de portocaliu pal (jupanul Constantin Obedeanu, Bodești, Sfânta Treime), floricele și rozete albe pe anteriul bordo (vel sărdarul Barbu Brăiloiu, Vădeni, Târgu Jiu), modele fitomorfe albastre și albe pe fond roșu (vătaful Ioan Urșanu, Horezu Târg).

Nu rareori eleganța anteriului este considerabil sporită de prezența taclitului, câteodată îngust, alteori lat și foarte lat (biv vel medelnicerul Constantin Zătreanu, Crușeț Slăvuța) și, mult mai rar, cu formă triunghiulară (Nicolae și Teoharie Glogoveanu, Cerneți, Sfântul Nicolae). Deseori auster, monocrom, acesta poate fi străbătut de dungi orizontale, opt la număr, împodobite cu motive vegetale ca în cazul brâului lui Constantin Robescu (Robești, Vâlcea, 1817). În schimb, taclitul cenușiu al vel serdarului Preda Bujoreanu (Bujoreni) este brăzdat de două fâșii aurii cu elemente decorative roșii, în vreme ce acela albastru închis al serdarului

Sus, vătaful de plai Tudor Suseanu cu fiii Bănică și Dima (Bâscenii de Jos, Buzău, 1797). — Jos, Ioan Matei Slăvescu cu tânăra și atrăgătoarea sa soție Constantina (Târgu Gângulești, Vâlcea, 1801).

Patru reprezentări ale vătafului de plai Ioan Urșanu, ctitor a patru biserici în zona Vâlcei (Horezu Târg, 1807; Slătioara Cociobi, 1802; Urșani, 1805–1806; Slătioara Viorești, 1801).

Grigorașcu (București, Stavropoleos) este ornamentat cu dreptunghiuri în tonuri de auriu, roșu și albastru, mărginite de câte două linii aurii. Mai des însă, modelele de diverse tipuri, în general vegetale, sunt trasate pe un fond monocrom, de pildă, galben (Gheorghe Urianu, Băbeni, Oltețu), albas-

tru (vătaful Ioan, Slătioara Cociobi) sau cenușiu (vătaful Șerban, Fieni).

Pozând și ei de multe ori cu capul gol, micii boieri adoptă în general tunsoarea scurtă (uneori de tip castron) a marilor dregători. În schimb, vătafii de plai (Ștefan, Bărbătești; Ioan Urșanu, Horezu Târg, Slătioara Viorești, Slătioara Cociobi, Urșani) preferă să-și lase pletele libere, aranjându-și eventual o codiță cochetă asemenea lui Șerban (Fieni). Și tot ei își rad sistematic barba, purtând doar mustață, în vreme ce restul boierilor, indiferent de stare, își lasă să crească podoaba facială mai ales atunci când ajung la vârsta senectuții. O excepție unică de la datinile epocii o furnizează vornicul de Câmpulung Preda Drugănescu (Drugănești-Stoenești), care, rupându-se complet de tradițiile autohtone, s-a lăsat reprezentat cu o perucă tip Louis XIV, la modă prin vestul Europei.

Primul exemplu de îmbrăcăminte nemțească cu pantaloni strâmți și tunică este oferit abia nouă decenii mai târziu (1817) de pan Dimitrie sin Costandin Robescu (Robești). Și tot pe atunci (1821) sunt zugrăviți la Curtișoara într-o ținută similară (pantaloni cenușii și tunică vernil decorată cu semicercuri cu un punct deasupra) Iezi (?) și Grigoris,

Boiernașii de țară Stanciu și Stana au adoptat un port foarte simplu, asemănător celui al țăranilor (Slătioara, Viorești, 1801) (sus). Încrezător în calitățile sale fizice, vătaful de plai Șerban poartă coadă și ține o floare în mâna dreaptă (Fieni, Dâmbovița, 1804) (jos).

Pagina alăturată: sus, Schitul gorjean Logrești pare a-și fi redobândit, în ciuda izolării, strălucirea de odinioară (Gorj, 1769). — Jos, boierii din familiile Obedeanu, Oteteleșanu și Pandia poartă anterie și acoperăminte de cap înalte ce seamănă cu niște caschete (Mănăstirea Logrești, Gorj, 1807).
— Constantin Covrea poartă fes turcesc, în vreme ce soția sa Stana a optat pentru acoperământul de cap al cuvioaselor ortodoxe (Horezu Târg, 1807).

fiii boierului Ienache cel încotoșmănat în șubă, pildă grăitoare a rupturii dintre generații de la sfârșitul epocii fanariote.

Când însă găsesc cu cale să se acopere, boiernașii preferă cel mai adesea fesul, pătrățos sau mai degrabă rotunjit, aproape întotdeauna roșu, eventual cu moț sau franjuri negre în vârf. Excepțiile de la acest tipar sunt puține, Constantin Oteteleșanu (Logrești) purtând, bunăoară, un acoperământ înalt de tip caschetă cu partea de jos cenușiu-verzuie și cea superioară albă, iar jupanul Ioan (Peșteana de Sus) un fes alb cu o bandă cafenie la bază, despicată chiar în mijloc în forma literei V.

Mai rar, boiernașii se acoperă cu ișlic cafeniu (Barbu comisarul, Teiu, Vâlcea, 1790) sau negru (jupan Mihai Izvoranu, Voloiac, Mehedinți, 1810; jupan Teodosiu, Păișani), simplu sau cu capac roșu, asemenea celui purtat de șetrarul Teohari Glogoveanu (Cerneți, Sfântul Nicolae). Nici unul dintre toate acestea nu poate rivaliza însă cu cel foarte voluminos, cu o formă puternic evazată al medelnicerului Radu Sărdănescu (Lainici). Ba chiar, în comparație cu acesta, pălește până și calpacul gri deschis cu alb în vârf al semețului jupan Dimitrie Glogoveanu (Ciocadia).

Pe lângă aceste acoperăminte menite să producă senzație, boiernașii nu se pot făli cu prea multe accesorii de natură să le confere o notă de eleganță exclusivistă. Este vorba uneori, începând cam din ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, de batista înnodată cu iscusință în jurul gâtului, care nu mai este întotdeauna albă sau străvezie, ci, inclusiv, roșiatică (vătaful

Ctitorii bisericii Sfinții Voievozi de la Câineni (Vâlcea, 1808) Frangu și Maria Danești, Dumitrașcu și Floarea Cozmescu în veșminte simple de boiernași de țară.

Ioan Urșanu, Horezu Târg), brodată cu modele vegetale verzi și roșii (șetrarul Teohari Glogoveanu, Cernеți, Sfântul Nicolae) sau chiar neagră (Ghiță, fiul Bălașei, Cernеți, Sfântul Nicolae). Altădată, pe degetul lor mic de la mâna dreaptă își face apariția un inel, ce nu pare totuși a se fi difuzat pe o scară prea largă în rândul micii boierimi.

Văduvită de multă vreme de atribuțiile ei războinice, aceasta nu mai găsește cu cale să își etaleze armele ca mărci definitorii ale statutului ei. Ba chiar și dintre întâistătătorii

Jupan Mihai Izvoranu cu barba-i impunătoare de patriarh (Voloiac, Mehedinți, 1810) (sus). — Semețul jupan Nicolae Glogoveanu rămâne credincios portului oriental, în vreme ce soția s-a îmbrăcat într-o rochie apuseană și s-a acoperit cu un șal (Ciocadia, Gorj, 1811) (jos).

oștilor Valahiei numai vel serdarul Preda Bujoreanu (Bujoreni) are asupra sa un hanger auriu împodobit cu rubine pe care se pregătește parcă să-l scoată cu mâna dreaptă din taclit. Ceva mai pașnic se arată jupanul Constantin Robescu (Robești) care lasă jungherul să se odihnească în brâul său vărgat și ține în dreapta un șir de

Sus, marele serdar Preda Bujoreanu se pregătește să scoată de la brâu hangerul bătut cu nestemate, în timp ce soția sa Stanca are o dispoziție mult mai pașnică (Bujoreni, Vâlcea, 1812). — Pagina alăturată: sus, medelnicerul Simeon Peștenaru Mengiaru apare înveșmântat în nuanțe de alb și gri, în vreme ce soția sa Ana a preferat tonurile de negru și galben (Sfinții Nicolae și Andrei, Târgu Jiu, Gorj, 1812). — Jos, medelnicerul Constantin Zătreanu poartă anteriu și fes, iar soția sa, rochie, șal și beretă (Crușeț, Slăvuța, Gorj, 1813).

mătănii, o cruce și o floare. Aceasta din urmă apare destul de des în reprezentările boiernașilor valahi tot mai tentați să renunțe la ipostaza pioasă creștină în favoarea uneia mondene (jupan Dumitru, sân Vasile, Târgoviște, Sfinții Împărați; Toma vel șetrar, Gălășești; vătaful Șerban, Fieni; Gheorghe Urianu, Băbeni Oltețu).

КОКАНА

Stânga în familia medelnicerului Răducan Sărdănescu bărbații preferă veșmintele orientale, iar femeile: garderoba apuseană (Lainici, Gorj, 1817). — Dreapta Dimitrie Robescu este primul boier reprezentat în haine nemțești cu pantaloni strâmți și tunică, în vreme ce soția sa poartă o poșetă foarte modernă (Robești, Vâlcea, 1817).

Soțiile boiernașilor ezitând între somptuozitatea și austeritatea vestimentară

Dornice ca soții lor să urce cât mai grabnic treptele ierarhiei sociale a Valahiei, iar ele să se bucure de privilegiile aferente, consoartele boiernașilor adoptau adesea o vestimentație demnă de primele doamne ale țării, ca și cum în acest fel visul lor avea să devină mai ușor realitate. În tot veacul al XVIII-lea cele mai multe dintre ele purtau mantii impozante, cu mâneci mai lungi sau mai scurte, îndeobște îmblănite (la guler, la tiv și la manșete). Spre deosebire de cele ale bărbaților, dar și de cele ale unora dintre soațele marilor dregători, mantiile erau uneori confecționate nu dintr-o țesătură simplă, în culori variate, ci dintr-una împodobită cu motive exuberante. Astfel, Ancuța, soția vătafului de plai Tudor Suseanu (Bâscenii de Jos), poartă o giubea neagră decorată cu flori aurii de mai multe feluri și blană albă cu marginea împodobită de boboci negri-cenușii. În schimb, mantia crem a Stancăi Obedeanu (Bodești, Sfânta Treime) este ornamentată cu romburi cu puncte albe în colțuri, în interiorul cărora au fost pictate rămurele verzi cu cinci frunzulițe fiecare, pe când tivul alb subțire al veșmântului este decorat cu tușe cafenii de forma unor mormoloci. La rândul ei, giubeaua roșie a Ilinei, nevasta vătafului de plai Ștefan (Bărbătești), este împodobită cu o amplă rețea de motive vegetale (crenguțe, frunze, flori), în vreme ce pe blana albă cu marginea neagră apar frunze stilizate roșii și negre.

Pe de altă parte, unele boieroaice de țară s-au mulțumit cu veșminte de o austeritate exemplară. Astfel, coana Sanda Catană, ctitorița bisericii din Țânculești (Vătășești, Golești, Vâlcea, 1805), s-a zugrăvit îmbrăcată într-o giubea cenușie fără nici un fel de podoabe și cu tiv de blană de aceeași culoare, asemănătoare celei pe care o poartă și jupâneasa Stana Covrea

Serdăreasa Urlățeanu și fiica ei poartă trei feluri de coliere (din briliante, din perle și din galbeni) (Urlați, Prahova, 1761).

(Horezu Târg), numai că giubeaua acesteia din urmă are o căptușeală galbenă, ce îi conferă un aer mai vesel.

În locul giubelei austere ori somptuoase unele cucoane pot purta cepchen, fie simplu, rustic precum cel al Stanei, soția lui Stanciu (Viorești, Slătioara), fie de o eleganță rafinată de felul celui roșu cu blană neagră al boieroaicei Săvoiu (Lupoaia, Gorj, 1816), care și-a legat pe deasupra în diagonală un șal alb cu motive florale negre, ca o fericită complinire a diafanei ei rochii, albe cu panglici verzi, legate sub sâni și la mâneci. Mai frecvent însă, cepchenul nu este purtat la vedere, ci se prezintă ca un veșmânt intermediar între giubea și anteriu (jupânițele Anița și Anca, Târgoviște, Sfinții Împărați; Pasca, mama lui Barbu comisarul, Teiu; Catrina Beștelei, Căzănești; Stanca Bujoreanu, Bujoreni).

Florica Brădescu s-a acoperit cu coafa creștinei pioase, dar poartă haine în culori vesele, verde și roșu (Brădești Bătrâni, Dolj, 1770).

Pe deasupra, mereu în combinație cu rochiile de tip occidental, boieroaicele pot purta un șal dintr-o țesătură fină, eventual de mătase. Roșu aprins fără nici un fel de modele (jupâneasa Bălașa, Curtișoara; medelnicereasa Sărdănescu, Lainici), alternând dungile albastre și roșii (Profira medelnicereasa, Șitoaia, Dolj, 1819) ori decorat cu motive fitomorfe albe și roșii pe fond gri (medelnicereasa Maria Zătreanu, Crușeț Slăvuța). Șalul acesta poate fi așezat în moduri diferite în funcție de inspirația elegantelor vremii: acoperind tot spatele și ajungând în poziție ușor asimetrică în față până aproape de talie (Șitoaia); trecut peste umeri și apoi lăsat să cadă liber într-o parte și într-alta de-a lungul siluetei, dar prin spatele mâinilor (Curtișoara); atârnând peste umărul stâng până la brâu, trecut prin spate și scos din nou în față deasupra încheieturii brațului drept (Lainici); acoperind spatele doar până la nivelul omoplaților și adus în față de-a lungul brațelor, ce par a ieși cu greu dintre faldurile lui (Crușeț).

Desigur, un atare rafinament în așezarea șalului nu era compatibil decât cu rochii inspirate de tendințele modei central și vest-europene de la începutul secolului al XIX-lea. Astfel, medelnicereasa Sărdănescu (Lainici) apare înveșmântată într-o rochie galbenă, lungă, cu guler de dantelă, dar fără alte ornamente în afara unor sobre linii cafenii: câte două în jurul fiecărei mâneci, una la bază și o alta pornind din stânga jos, străbătând vertical tot veșmântul și apoi trasând un semicerc în jurul sânilor, unde se întâlnește cu o bentiță neagră legată cu fundă dedesubtul bustului. Și mai îndrăzneață este rochia Bălașei (Curtișoara) menită să-i scoată în evidență talia de viespe strânsă cu o cingătoare aurită, din mijlocul căreia

se înalță o bandă de aceeași culoare ce se desparte apoi în două, formând un decolteu. O mică fâșie aurie apare și la manșetele decorate cu volănașe de dantelă, dar și cu funde albastre ce rimează cu delicatele linii verticale care străbat rochia albă cu crinolină. Un model similar pare a prezenta și rochia în întregime albă, de o simplitate remarcabilă, a soției lui Nicolae Glogoveanu (Ciocadia), completată de un guler de dantelă și de un șal cu nuanțe similare, aruncat simetric pe umeri și susținut în față cu mâinile.

De bună seamă, nu toate toaletele doamnelor și domnițelor de la începutul veacului al XIX-lea sunt atât de influențate de moda occidentală, dar asta nu înseamnă câtuși de puțin că ar fi lipsite de eleganță. Unele boieroaice preferă rochiile lungi, strâmte, cu bustieră sau voal deasupra decolteului. De pildă, serdăreasa Stanca Bujoreanu (Bujoreni) poartă o rochie galbenă decorată cu motive florale în negru și roșu, strânsă în talie cu o eșarfă roșie cu nod și prevăzută cu un pieptar înalt ce îi ține ridicați sânii mici, în timp ce cocoana Andreana a vătafului de plai Șerban (Fieni) îmbracă o piesă de aceeași culoare, dar împodobită cu motive vegetale mult mai complexe, fixată la mijloc cu două

Pagina alăturată: elegantele jupânițe Joița și Maria (Piscani, Argeș, 1777) impresionează, prima prin turbanul înalt cu țugui în vârf, iar cea de-a doua prin decorația vegetală aurie a giubelei, dar și prin mulțimea de podoabe.
— Sus, Maria, Dimitra și Bălașa, cele trei surori ale boierului Gheorghiță, au o vestimentație similară, din care se remarcă ișlicele albe mari, cu panglici roșii la bază (Măldărești, Vâlcea, 1790). — Jos, la rândul ei, Eva Măldărescu a preferat un ișlic maroniu cu o bentiță ce se asortează cu decorația giubelei, mici plăntuțe roșii cu frunze preponderent verzi pe fond gălbui (Măldărești, Vâlcea, 1794).

Ianca poartă un mic „coif" cu o panglică lată aurie cu decorație vegetală și o fundă mare, perpendiculară în centru (Cerneți, Sfântul Nicolae, Mehedinți, 1794).

paftale grele de argint și completată în dreptul pieptului cu o pânză străvezie albă cu dungi galbene.

Se impune precizarea că aceste rochii marchează o evoluție sensibilă față de veșmintele de tip anteriu, din două sau trei bucăți diferite, preferate de boieroaicele din veacul al XVIII-lea, când acest tip vestimentar a oferit mostre remarcabile de eleganță și rafinament. Astfel, Maria cămărășoaica de ocnă (Ocnele Mari, Titireciu) s-a pictat într-un anteriu cu partea de jos gri, decorată cu două ramuri negre cu frunze și flori și separată prin două paftale de argint de secțiunea superioară cafenie, străbătută de două benzi ce se continuă și la guler, împodobite cu o abundență de elemente vegetale în alb și negru. La rândul ei, Florica Brădescu (Brădești-Bătrâni) a fost imortalizată într-o rochie cu dungi verticale subțiri (albe, verzi, roșii) în partea inferioară și, respectiv, roșie cu o bandă centrală verde în partea superioară și cu paftale rotunde aurii în talie. Ba chiar și unele anterie *une pièce* impresionează prin ornamentația lor exuberantă, asemenea celui al Evei Măldărescu (Măldărești, Vâlcea, 1794) împodobit cu romburi galbene pe fond alb, în interiorul cărora au fost zugrăvite plăntuțe roșii cu flori de felurite culori, dar mai ales verzi. Și tot cu elemente florale sunt decorate atât paftalele aurii ale boieroaicei, cât și cele două eșarfe roșii cu tiv de dantelă, trecută fiecare deasupra unuia dintre umeri și încrucișate în mijlocul pieptului.

Pe de altă parte, nu sunt puține nici acele boieroaice de țară care, răspunzând apelurilor la modestie și austeritate ale Bisericii pravoslavnice, au găsit de cuviință să se înveșmânteze în anterie din materiale mai ieftine și cu o decorație mult mai simplă, în general cu dungi de diverse culori:

Ancuța, nevasta vătafului de plai Suseanu, și fiica ei Maria rivalizează în eleganță cu marile boieroaice (Bâscenii de Jos, Buzău, 1797).

roșii, albe, galbene (Maria Danești, Câineni, Sfinții Voievozi, Vâlcea, 1808), galbene, roșii și cenușii (Rada Ghinescu, Cioroiu), albe, cenușii și roșii (Nedelea, mama vătafului Urșanu, Slătioara, Viorești), albe și negre (Stana, Ioana, Oteștii de Sus, Olt, 1810).

Astfel de straie umile, bineplăcute lui Dumnezeu, nu puteau face casă bună decât cu basmalele, în general albe, acoperind deopotrivă capul și umerii (Rada Ghinescu, Cioroiu; Rada, Coșoveni, Dolj, 1809). Uneori însă, până și acestea pot căpăta o notă de eleganță, căzând asimetric pe spate (Maria Danești, Floarea Cozmescu, Câineni, Sfinții Voievozi) sau fiind înveselite cu dungi roșii (Pasca, mama lui Barbu comisarul, Teiu). Altădată, de testemelul alb este prins la nivelul capului un șal înnodat cu artă într-o parte (roz cu modele cenușii cel al Mariei Urșanu și galben cel al Stanei

Covrea, Horezu Târg), în vreme ce Stana Urșanu (Urșani) l-a împodobit cu o floare roșie. În varianta lui străvezie, atârnând de obicei simetric și doar foarte rar numai în spate (Rada Francu, Breaza de Sus, Prahova, 1777), acesta apare adesea deasupra bonetei albe sau chiar roz (Vernești, Buzău, 1721; Rada Francu, Breaza de Sus) purtate de dregătoresele mai conservatoare în tot secolul al XVIII-lea.

Alături de boieroaicele ce se acopereau cu văl urmărind să sugereze smerenia, supunerea față de Dumnezeu și de domnul lor, existau multe altele ce preferau căciulile mari de blană, însemne limpezi ale puterii lor lumești. Negre, brune sau chiar albe (Maria, Dumitra și Bălașa, surorile boierului Gheorghițe (Măldărești), înalte sau mai scunde, căciulile de blană cu vârful drept, ascuțit sau chiar bilobat, nu prezintă în cele mai multe cazuri podoabe. Și totuși, Catrina Beștelei (Căzănești) și-a adăugat la ișlicul ei cafeniu un accesoriu verde cu roz, în vreme ce Ancuța Suseanu a înfășurat la baza căciulii negre o bandă gri cu floricele în alb și negru. La fel au procedat și surorile boierului Gheorghițe (Măldărești), care și-au înviorat ișlicele albe cu fâșii de culoare roșie.

Creșterea influenței otomane în tot veacul al XVIII-lea le-a determinat însă pe destule boieroaice să înlocuiască acoperămintele neaoșe cu unele de sorginte orientală și, în primul rând, cu fesuri de diverse tipuri. Unele dintre acestea sunt mici, rotunjite, și scunde, în culori sobre, precum cel al medelniceresei Maria Zătreanu (Crușeț Slăvuța) cu o bandă neagră la bază, calota albă și un ciucure negru în vârf, ori cel al Mariei Suseanu (Bâscenii de Jos) cu decorații florale albe pe fond negru. Nici unul însă nu atinge dimensiunile cu adevărat liliputane ale celui alb străveziu al Elenei Socoteanu (Gănești), ce nu reușește să-i acopere decât o mică parte a creștetului. În schimb, jupâneasa Stanca Măldărescu (Horezu Târg) poartă un fes roșu mare, la baza căruia a atașat în față un fel de batistă albă. La rândul ei, Bălașa (Curtișoara) se poate lăuda cu un acoperământ de cap singular, un chimonet cu galbeni, de care este legat un șal alb, fin, ce atârnă în spate. Nu chiar unice, dar destul de rare sunt și turbanele, de felul celui al cocoanei Ilinca (Almaj) din mătase roz încrețită cu ornamente dintre cele mai neașteptate (o ramură cu frunze și flori; două poame; un inel), un mic panaș și un vârf țuguiat cu moț cu un ciucure mare, alb.

Din micul fes al cocoanei Stanca pornesc în dreapta și în stânga câte o rămurică cu frunze, dar și trei flori artificiale cu petale albe (Sânbotin, Vâlcea, 1807).

Alături de acoperămintele de cap încadrabile în diverse categorii, numeroase sunt și pălăriile comandate de elegantele vremii pe care astăzi le-am caracteriza drept creații de autor. Spre exemplu, jupâneasa Stanca (Sânbotin, Vâlcea, 1807) poartă un fes mic alcătuit din trei cercuri concentrice (alb, roz, negru), din care pornesc în dreapta și în stânga câte o tulpină cu frunze, dar și trei flori artificiale negre cu petale albe. La rândul ei, Ianca s-a zugrăvit la Cerneți, (Sfântul Nicolae) cu un mic „coif" confecționat din mai multe fâșii textile albe ce se unesc în vârf, în vreme ce la bază sunt acoperite cu o bandă aurie lată cu motive vegetale verzi și o fundă mare verticală chiar în centru. Și tot în aceeași biserică, Stanca apare cu o bonetă roșie țuguiată cu moț alb cu ciucure, decorată deopotrivă cu un panaș, o broșă mare în formă de fluture și două nestemate verzui.

Evident, dacă nu se sfiau să-și ornamenteze până și acoperămintele de cap cu bijuterii, era firesc ca unele boieroaice să recurgă la un arsenal bogat de giuvaiere diverse. După cum era de așteptat, predomină șiragurile de perle suprapuse, inclusiv pe opt rânduri (Cândeștii de Jos), la care unele cochete adaugă coliere din pietre (semi)prețioase sau salbe de galbeni. De pildă, atât Smaranda Greceanu, cât și Sultana Sereili (Brezoaiele) poartă deasupra rândurilor de mărgăritare un colier de briliante dreptunghiulare de care atârnă o piatră mare ovală, probabil tot un briliant. La rândul ei, serdăreasa Urlățeanu (Urlați, Prahova, 1761) îmbină șiragul de briliante cu șase rânduri de perle și două salbe mari de galbeni ce tronează pe veșmântul din blană albă, prins la piept cu un medalion cu o formă similară celei a monedelor.

Sus, jupâneasa Stanca Măldărescu îmbină crucea lui Iisus cu o floare roșie, dar și cu multe podoabe, cercei, inele, paftale, bentițe pe post de coliere (Horezu Târg, 1807). — Jos, Boieroaica Săvoiu poartă un șal alb cu motive vegetale negre ce completează diafana ei rochie, albă cu panglici verzi legate sub bust și la mâneci (Lupoaia, Gorj, 1816).

Alteori, salbele de galbeni pot eclipsa pe de-a întregul mărgăritarele, așa cum se întâmplă în cazul Aniței (Târgoviște, Sfinții Împărați), care, sub micuțele șiraguri de perle, poartă la gât un colier din bani de aur, dedesubtul căruia este fixat un galben de mari dimensiuni, iar pe piept o altă salbă de monede sensibil mai mari decât cele din registrul superior. Alteori salbele de galbeni pot apărea singure, purtate fie la gât (Ianca, Cerneți, Sfântul Nicolae), fie pe piept (Bălașa, Curtișoara). În schimb, soția ctitorului de la Bărbătești a renunțat la colierele tradiționale, înlocuindu-le cu trei șiraguri de pietre roșii, perfect asortate atât cu cerceii, cât și cu giubeaua și anteriul, pe când alte boieroaice mult mai modeste s-au mulțumit, în locul nestematelor sau al galbenilor, cu umile panglici înnodate în jurul gâtului (Constantina Slăvescu, Târgu Gângulești, Vâlcea, 1801; Manda și Ioana, Copăceni, Vâlcea, 1804; soția lui Nicolae Glogoveanu, Ciocadia).

Bălașa s-a acoperit cu un chimonet din galbeni, de care este legat un șal alb, fin, ce îi atârnă pe spate (Curtișoara, Gorj, 1821).

Cu toate că cei mai des întâlniți continuă să fie cerceii simpli alcătuiți dintr-o piatră voluminoasă (albă, roșie sau verde), nu puține boieroaice se pot făli cu bijuterii remarcabile atât prin lucrătură, cât și prin materialele folosite. Astfel, la Horezu Târg, jupâneasa Stanca Măldărescu poartă cercei cu o piatră roșie mare, încastrată într-un cerc de argint de care atârnă cinci tije minuscule la capătul cărora se găsesc alte nestemate de aceeași culoare, dar mult mai mici, pe când Maria Urșanu și-a agățat de lobii urechii floricele din argint cu șase petale. La rândul ei, cocoana Ilinca are agățat de ureche un cercel mai aparte: o baghetă orizontală cu două briliante la capete din mijlocul căreia pornește o alta verticală ce se unește cu o a doua orizontală cu lungime dublă prevăzută la margini cu alte două briliante, iar în centru cu un suport de care atârnă alte pietre încă și mai mari. Nu mai puțin impresionanți sunt cerceii jupânesei Stanca (Sânbotin), constând din două cruci unite, împodobite pe margini cu perle foarte fine.

În comparație cu aceste veritabile opere de artă, inelele boieroaicelor nu au cum să nu pălească, mai ales că ele reprezentau o bijuterie mai puțin obișnuită în epocă, după cum o dovedește și faptul că destule dintre dregătoresele încărcate de podoabe nu își înfrumusețau în nici un chip degetele (jupâneasa Anița, Târgoviște, Sfinții Împărați; Ancuța și Maria Suseanu, Bâscenii de Jos; vătășoaia Stana Urșanu, Urșani; serdăreasa Stanca Bujoreanu, Bujoreni), iar restul se mulțumeau cu unul, cel mult două inelușe simple purtate îndeobște pe degetul mic. Există desigur și excepții: Stanca Măldărescu (Horezu Târg) etalează patru inele (două cu

piatră verde și două cu piatră roșie) pe degetul mic și, respectiv, inelarul de la ambele mâini, iar Despina Strâmbeanu (Aninoasa), nu mai puțin de șase.

În afara bijuteriilor enumerate, boieroaicele aproape că nu afișează alte podoabe, brățările lipsind cu desăvârșire, iar o diademă de briliante poartă doar juna și trufașa Sultana Sereili (Brezoaiele). Ba chiar și restul accesoriilor feminine sunt rare, dar cu atât mai relevante atunci când își fac apariția la sfârșitul epocii fanariote, asemenea evantaiului pe care îl ține în mâna dreaptă boieroaica Bălașa (Curtișoara), ori a poșetei Anicăi Robeasca (Robești). Doar florile de diverse feluri (trandafiri, bujori, lalele, margarete) se dovedesc ceva mai populare, putând fi purtate nu doar în mâini, ci chiar în sân (medelnicereasa Sărdănescu, Lainici; boieroaica Săvoiu, Lupoaia), riscând să-i ducă astfel în ispită pe cucernicii creștini veniți să se închine prin sfintele biserici.

Vameșul Matei își întoarce privirea înspre Dumnezeu

Printre cele mai profitabile afaceri pe care le puteau face băieții deștepți cu statul în veacul al XVIII-lea se număra cumpărarea la cochi-vechi (licitație) a strângerii vămilor. Desigur, dincolo de rentabilitatea ei generală, operațiunea implica totuși un risc, întrucât, indiferent de încasările sale concrete, antreprenorul interesat trebuia să plătească vistieriei o sumă colosală (385.000 taleri în 1810 și, respectiv, 410.000 în 1811[13]). De altfel, acesta era și motivul pentru care oficialitățile îl obligau să prezinte drept chezaș al îndeplinirii angajamentelor asumate pe un mare negustor. Așa că, pentru a înregistra un profit pe măsură, arendașul – deseori un romeu întreprinzător asemenea vel vistierilor Ioan Hagi Moscu sau Constantin Varlaam – trebuia să se asigure că la toate vămile țării (la granițe, în orașe, la târguri) dispunea de oameni credincioși și fără nici un fel de scrupule, care, de bună seamă, să-și facă și lor parte, dar și să dea mai departe un procent însemnat din sumele stoarse prin mijloace nu tocmai ortodoxe. În acest scop, el proceda deseori la subînchirierea vămilor locale, așa cum a făcut Hagi Moscu, care în 1809 a găsit cu cale să împartă profitul cu unsprezece alți „vameși" dintre care destui erau negreșit greci (polcovnicul Iorgache, pitarul Giani, Anastasie Ciamu bimbașa, Hristu[14]).

Activând într-o zonă mult mai limitată (un târg, un oraș, un județ), aceștia îi puteau supraveghea îndeaproape pe vameșii de rând ce îi hăituiau pe producători sau pe negustori pentru a le lua nu doar banii prevăzuți de legislația în vigoare, ci și alții în plus, pentru ca să rămână și ei cu ceva în buzunar, după ce le dădeau dreptul superiorilor. Mai exact, după cum o dovedesc nenumărate documente de epocă, vameșii percepeau deseori taxe mult mai mari decât cele stipulate în catalogul vamal emis anual de

autorități, încasau de două ori vamă pentru aceleași produse, atât la sursă, cât și la târg, sau încercau să taxeze produse scutite, în vreme ce alteori se lăsau mituiți de contrabandiști, scutindu-i de contribuția pentru vistierie. La împlinirea acestor samavolnicii erau deseori susținuți de organele de ordine, nu rareori cointeresate („să aibă mână de ajutor atât de la dumnealor ispravnicii și căpitanii, cât și de la vătașii de plaiuri la ce vor avea trebuință în treaba vămii"[15]). De altfel, așa se explică și faptul că nenumăratele plângeri împotriva abuzurilor acestor slujbași erau doar rareori soluționate pozitiv, așa cum s-a întâmplat totuși în cazul lui Enache căpitanul, vameșul județului Argeș, care în 1796 a fost nu doar obligat de domn să restituie banii încasați ilegal ca vamă pentru „rachiurile ce făceau locuitorii în livezile de pe lângă casele lor [...] și-l cheltuiau la băutură în casele lor sau vindeau dintr-însul unul la altul în sat"[16], ci chiar pus în fiare din porunca lui vodă Alexandru Moruzi.

Pagina alăturată: Biserica din Târgul Gângulești (Vâlcea, 1800–1801).
— Sus, vameșul Matei și soția sa Florica, ctitorii bisericii de la Târgul Gângulești, îmbrăcați în anterie cu un colorit bizar (Vâlcea, 1801).

Robi ai câștigului, pentru care nu se dădeau în lături de la tot soiul de blestemății, vameșii mari sau mici își întorceau rareori privirea înspre Dumnezeu, așa cum făcuse odinioară Matei, devenit, la chemarea lui Iisus, apostol și evanghelist. A fost totuși cazul unui alt Matei (*nomen est omen*), care, „cu toată cheltuiala lui“, a ridicat în satul natal Slăvești (Târgu Gângulești) o biserică cu hramul întreit al Sfinților Ioan Botezătorul, Nicolae și Parascheva. Pe pereții acesteia îl vedem înveșmântat într-o giubea albă-gri cu mâneci până la cot, tiv și manșete din blană roșiatică, iar pe dedesubt într-un anteriu vărgat cu dungi galbene, verzi și albăstrui, verticale pe tors și orizontale pe mâneci. În afara coloritului neobișnuit, Matei atrage atenția și prin mânecuțele aurii cu o decorație spiralată complexă ori prin fularul măsliniu înfășurat în jurul gâtului. Iar dacă mai adăugăm și brâul roșu avem imaginea unei ținute bizare, care nu se caracterizează tocmai prin armonie și bun-gust. Iar această tendință este evidentă, ce-i

drept întrucâtva diminuată, și în cazul vestimentației jupânesei sale Florica, ce poartă o rochie de tip anteriu cu dungi galbene, albăstrui și negre, strânsă în talie cu un brâu măsliniu decorat cu spirale negre simple, iar la gât un fular galben. Paleta coloristică este completată de roșul presărat cu picățele albe cu negru de la baza fesului-beretă, alb în partea superioară pentru a se asorta cu giubeaua austeră albă cu tiv de blană neagră, pe care Florica o poartă în chip de mantie fără a-și scoate mâinile prin mâneci.

Falnicii oșteni ai unei armate aproape inexistente

Revolta anti-otomană eșuată a lui Dimitrie Cantemir (1711) a dat lovitura de grație oștirilor autohtone ale Principatelor Române, ale căror efective au fost drastic reduse din ordinul Înaltei Porți, temătoare de izbucnirea unei noi răzmerițe. În plus, misiunea acestora a ajuns să se limiteze în perioada fanariotă la asigurarea pazei frontierelor, a ordinii interne și a încasării prin mijloace mai puțin ortodoxe a dărilor, precum și la protecția domnilor și a suitei lor, dar și la organizarea a numeroase ceremonii și parade. Situația era, pe de altă parte, de natură să-i văduvească pe turci de un potențial aliat pe parcursul numeroaselor confruntări cu imperiile Habsburgic și Rus desfășurate în parte pe teritoriul țărilor române, fapt ce i-a determinat pe unii sultani ca, în perioadele de beligeranță, să le ordone domnilor greci crearea unor corpuri de armată *ad hoc*. Cea mai cunoscută dintre aceste tentative i se datorează lui Nicolae Mavrogheni, fost dragoman al flotei otomane, care, cu oastea sa de strânsură, a reușit chiar să repurteze unele succese împotriva austriecilor în timpul războiului din 1787–1792. În cadrul acestor trupe de mercenari, ca și al efectivelor de la Curtea domnească (arnăuți, tufeccii etc.), un rol însemnat l-au jucat creștinii de diverse etnii (albanezi, sârbi, greci etc.) din Balcani, atrași de soldele relativ bune oferite, în condițiile imposibilității de a servi în armata padișahului, alcătuită în exclusivitate din musulmani. În schimb, slujitorii căpităniilor, polcovniciilor și isprăvniciilor de prin țară erau în mare majoritate pământeni, cu toate că uneori se întâmpla ca întâistătătorul lor numit de vodă să fie un grec, precum, bunăoară, *Athanásios mégas kapetánios*, reprezentat în tabloul votiv din biserica bucureșteană Stavropoleos. Iar câteodată până și printre căpitanii de țară se mai

Marele căpitan Atanasie și soția sa Elena se numără printre ctitorii bisericii Stavropoleos (București, 1728).

strecura câte un romeu, asemenea lui Necula Grecu, unul dintre sponsorii frescelor din biserica cu hramul Sfinții Voievozi din Titești (Perișani, Vâlcea, 1769). Totuși, așa cum era și firesc, lăcașe de cult zideau îndeobște nu mercenarii alogeni gata oricând să se risipească în cele patru zări în căutarea unei solde mai bune, ci oștenii de prin partea locului care nădăjduiau că prin fapta lor pioasă aveau să determine Pronia divină să le crute viața în lupte și să le izbăvească sufletele după obștescul lor sfârșit. Dar existența a numeroase ctitorii ale unor ofițeri nu se explică doar prin amenințarea morții ce planează necontenit asupra militarilor, ci și prin acumularea de către aceștia a unor averi considerabile, neprovenind desigur din remunerația bugetară, ci din plocoane, jafuri ori extorcări.

Impunătorul mare căpitan Fota Bălăcescu, împreună cu Stanca (Telești, Gorj, 1747) (sus). — Căpitanul Balotă poartă deopotrivă biniș, cepchen și anteriu, dar nu și arme (Cepari Pământeni, Argeș, 1752) (jos).

Prosperitatea militarilor este confirmată, de altfel, și de veșmintele lor somptuoase ce rivalizează îndeaproape cu cele ale boierilor, căci, să nu uităm, vel căpitanii, de pildă, se numărau printre dregătorii de frunte. De aceea, nu trebuie să mire faptul că unii dintre ei s-au zugrăvit în mantia (roșie, verde, albastră) îmblănită fără mâneci, prinsă la gât (Barbu vel căpitan, Strâmba; vel căpitan Athanasios, Stavropoleos) sau lăsată liberă (Dumitru Ursache, Crasna), preferată în veacul al XVIII-lea de destui dintre veliții boieri. Mai mulți, desigur, au optat însă pentru giubeaua cu mâneci lungi, guler, tiv și manșete de blană, ce cunoaște însă destule variații determinate probabil de gusturile fiecărui militar. Astfel, polcovnicul Ilie Olănescu (Sânbotin) și căpitanul Mihai Trocănescu (Zorlești, Gorj, 1820), purtătorul unui biniș cenușiu cu delicate modele abstracte, au înlocuit manșetele de blană cu unele evazate din material textil, galbene și, respectiv, albe, în timp ce polcovnicul Ștefan Bârsescu (Mihăiești) a renunțat complet la blană, mulțumindu-se cu o giubea

Schitul Crasna (Gorj, 1757) (sus), printre ctitorii căruia se numără și căpitanul Dumitru Ursache, ce impresionează cu boneta roșie, înaltă, cu un moț în vârf (jos).

vernil foarte simplă, fără guler sau tiv. Alți militari au scurtat din motive practice incomodele mâneci lungi și largi ale giubelei, lăsându-le să ajungă doar puțin mai jos de cot (Matei Băbeanu polcovnicul, Băbeni Oltețu; căpitanul în verde, Ciocadia) sau nu mult dincolo de umăr. Este cazul, de pildă, al căpitanului Barbu Cocoș (Groșerea, Gorj, 1808), înveșmântat cu o mantie verde foarte

lungă și largă cu blană de culoare bej, înlocuită la mâneci cu două tivuri juxtapuse, unul roșu și celălalt galben. În schimb, alți ofițeri au preferat mantiile simple, nu doar fără mâneci, ci și fără blană, confecționate dintr-un postav obișnuit, albastru (căpitan Uțe Zorilescu, Ciocadia) sau cenușiu cu o fâșie albă (căpitanul Radu Popescu, Zorlești), în timp ce Pârvu Vâlceanu (Covrigi, Gorj, 1809) a renunțat la veșmântul lung în favoarea unei fermenele gri decorate cu câteva linii simple negre sau roșii (la mâneci).

Mai des însă, haina scurtă (fermenea, cepchen), fie simplă, albastră cu tiv roșu (polcovnicul Matei Băbeanu, Băbeni Oltețu), fie îmblănită (neagră cu tiv bej și mâneci până la cot, căpitanul Barbu Cocoș, dar și un alt militar, Groșerea) este purtată pe sub giubea, păzindu-i pe luptători de frig în anotimpul rece. Iar dedesubtul acesteia se găsește un anteriu comod, de regulă mai puțin împodobit decât cel al boierilor. De multe ori, acesta este confecționat dintr-o stofă monocromă, fără nici un fel de ornamente, dar alteori e decorat cu dungi verticale sau orizontale (uneori pe mâneci), mai groase sau mai subțiri, în culori diverse: albe și aurii (polcovnicul Matei Băbeanu, Băbeni Oltețu), roșii, gri, negre (Mihai căpitan Trocănescu, Zorlești, 1820), albe, roșii, gri (Radu căpitan Popescu, Zorlești), albe, roșii și negre (căpitanul Uțe Zorilescu, Ciocadia, 1811), cafenii, respectiv, albe cu negru (Pantazi Polcovnicul, Câineni, Sfinții Voievozi). În schimb, Șerban Măgheriu (Ciocadia) poartă un anteriu roz, pe care sunt brodate în fir de aur delicate motive geometrice, în timp ce căpitanul Barbu Cocoș (Groșerea) este înveșmântat într-unul roșu decorat cu vrejuri negre foarte complexe și prevăzut cu cotiere și manșete romboidale verzi.

În afara acestora, un rol decorativ însemnat în ținuta militarilor îl joacă brâiele în care aceștia își vâră armele atunci când găsesc de cuviință să le poarte parțial la vedere. Unele dintre aceste taclituri sunt simple, monocolore, în vreme ce altele pot fi decorate cu dungi (albe, roșii, albastre), pe care apar diverse modele florale, ca în cazul lui Șerban Magheriu și al căpitanului în verde de la Ciocadia. Flori mult mai puțin schematizate și mai complexe sunt trasate însă pe brâurile fără linii orizontale, unde acestea se pot desfășura în voie, ca pe tacliturile polcovnicului Ilie Olănescu (Sânbotin) și căpitanului Mihai Trocănescu (Zorlești).

Atunci când nu umblă cu capul descoperit, militarii preferă fesurile de diverse forme, mărimi și culori. Cele mai uzuale sunt cele roșii, pătrățoase

VIOREL
Familia NIȚESCU
GHEORGHE
N. 01. 09. 1937
D.
MARIA
N. 28. 02. 1944
D.

Pagina alăturată: Biserica din Slătioara, Viorești (Vâlcea), zidită în 1781 și zugrăvită în 1801.

— Vătaful de plai Urșanu, ctitorul bisericii din Slătioara Viorești, împreună cu țanțoșii săi potecași (Slătioara Viorești, Vâlcea, 1801).

Căpitanul Barbu Cocoș poartă un turban împletit cu artă de care atârnă numeroase monede, în vreme ce soția sa Dumitrana a preferat un mic fes decorat cu flori (Groșerea, Gorj, 1808).

(Radu căpitan Popescu, Zorlești) sau, mai frecvent, rotunjite, eventual cu o pată sau un moț negru în vârf (Ilie Olănescu polcovnicul, Sânbotin; Pantazi polcovnicul, Câineni; căpitanul Uțe Zorilescu, Ciocadia). Se întâlnesc însă și exemplare bi- sau tricolore, precum cel roșu cu albastru al postelnicului Matei Băbeanu (Băbeni Oltețu) sau cel negru cu alb și puțin cafeniu al lui Șerban Magheriu (Ciocadia). Unul dintre militarii reprezentați în biserica din Groșerea poartă un fes cu vârf roșu ca de scufie și o cromatică exploatând liber tonurile de roșu și verde, în timp ce căpitanul Dumitru Ursache (Crasna) și-a așezat pe cap un acoperământ supraînălțat cu o bandă albă în partea de jos, urmată de o calotă roșie mare de vârful căreia este atașat un moț de formă sferică. Deși este vorba de o piesă vestimentară originală, aceasta nu poate totuși concura turbanul în tonuri de verde și roșu, împletit cu artă, de care atârnă numeroși bănuți al lui Barbu Cocoș (Groșerea). Era fără îndoială vorba de un accesoriu foarte drag căpitanului gorjean, căci și în cel de-al doilea portret al său, călare, în exercițiul funcțiunii, acesta poartă monede zornăitoare suspendate de acoperământul spectaculos ce pare un hibrid între ișlic și turban. Căci, dincolo de efectul vizual, sosirea sa intempestivă în goana armăsarului avea să fie în acest fel anunțată și pe cale sonoră. Nu era însă – trebuie să recunoaștem – o „pălărie“ tocmai practică, dar acest aspect nu pare să fi contat pentru oșteni, o dată ce în portretele lor ecvestre atât vătaful Ioan Urșanu, cât și potecașii săi (Slătioara, Viorești) sunt reprezentați cu acoperăminte pe cât de impunătoare pe atât de incomode (un ișlic negru și, respectiv, căciuli foarte înalte din blană sură). În plus, ei poartă giubele lungi până în pământ (albe cu blană cenușie, subalternii, și, respectiv, cafenii cu blană măslinie, comandantul), dar nu au nici un fel de arme, fapt care ne-ar putea face să credem că, spre deosebire de căpitanul Cocoș din brâul de la ilicul căruia ies probabil un hanger și un revolver, aceștia porniseră la plimbare pe plaiurile vâlcene, iar nu la acțiuni de menținere a păcii și ordinii publice.

Oricum, nu doar potecașii de la Viorești, ci și restul militarilor portretizați prin biserici, în afara lui Barbu Cocoș (Groșerea) și a doi dintre căpitanii de la Ciocadia, nu etalează arme, ci simboluri ale păcii și iubirii precum crucea (Ilie polcovnicul, Sânbotin; Pantazi Polcovnicul, Câineni, Sfinții Voievozi; Mihai căpitan Trocănescu, Zorlești) și florile (căpitanul

Același căpitan Cocoș, de această dată călare, dar tot cu un acoperământ de cap cu monede zornăitoare (Groșerea, Gorj, 1808).

Dumitru Ursache, Crasna; Radu căpitan Popescu, Zorlești). S-ar putea ca, nemaifiind vectorii unui război „drept“ cu temei în primul rând religios, ci niște poteri care participau la reprimarea focarelor de nesupunere din zonă sau smulgeau bani de la rău-platnici prin mijloace specifice, militarii să fi preferat să nu lase posterității amintirea acțiunilor de forță îndreptate împotriva propriilor semeni, ci pe aceea de buni creștini, autori ai unor opere pioase.

Așa au procedat și unele dintre soțiile lor, care s-au reprezentat în haine modeste, fără podoabe, cu văl pe cap și crucea în mână (căpităneasa Trocănescu, Zorlești), în vreme ce altele, mult mai numeroase, nu au șovăit să afișeze veșminte de un lux ostentativ, menite să reflecte bunăstarea soților. Astfel, câteva dintre ele poartă o mantie îmblănită,

Elegantul polcovnic Pantazi și-a legat la gât o batistă albă cu roz și înfățișează o cruce în locul unei arme (Câineni, Sfinții Voievozi, Vâlcea, 1808) (sus). — Pârvu Vâlceanu abandonează veșmântul lung până la pământ în favoarea unei fermenele gri cu linii decorative roșii pe manșete (Covrigi, Gorj, 1809) (jos).

cu mâneci mai lungi sau mai scurte, confecționată fie dintr-o țesătură simplă, monocoloră, fie dintr-una bogat decorată (bordo cu carouri în colțurile cărora apar floricele, căpităneasa Marta Grecu, Titești; albastră-gri cu motive vegetale roșii, vel căpităneasa Ilinca, Strâmba Jiu). Iar la începutul secolului al XIX-lea, în locul acestei piese clasice de îmbrăcăminte, unele căpitănese au preferat mantii purtate pe spate, dar care nu ajung în față decât până la flancuri, lăsând astfel să li se vadă în toată splendoarea elegantele rochii. Așa este, de pildă, mantia neagră cu linii aurii și decorații florale a căpitănesei Magheriu, ori cea cu dungi albe și gri împodobite cu motive vegetale complexe a soției căpitanului în verde (Ciocadia), pe când Ruxandra Zorilescu a preferat un veșmânt similar, dar scurt (fermenea) și mult mai auster (măsliniu cu tiv de blană cafenie).

Pe dedesubt unele s-au mulțumit să îmbrace rochii lungi de tip anteriu, decorate, de pildă, cu dungi

Pagina alăturată: sus, căpitanul Șerban Magheru își ascunde arma în brâul lat, în vreme ce soția sa expune o floare între sâni (Ciocadia, Gorj, 1811). — Jos, Uțe Zorilescu cu Ruxandra și alt cuplu de căpitani (Ciocadia, Gorj, 1811).
— Încruntatul polcovnic Matei Bobeanu avea grija nu doar a oștenilor din subordine, ci și a celor șaptesprezece vlăstare proprii (Băbeni Oltețu, Vâlcea, 1812).

verticale albe, roșii și verzi ca aceea a vel căpitănesei Ilinca (Strâmba Jiu), căutând uneori să le confere unele caracteristici originale. Astfel, cele vărgate (alb cu galben și, respectiv, negru cu auriu) ale Ruxandrei Zorilescu și ale soției căpitanului în verde (Ciocadia) prezintă un decolteu generos acoperit după cuviință cu un văl străveziu și, respectiv, cu un șal alb fixat cu o broșă. Mai îndrăzneață, rochia roz strânsă pe corp și împodobită cu motive fitomorfe și geometrice complexe a Ioanei Popescu este prevăzută cu o bustieră propriu-zisă ce îi scoate în evidență sânii. În egală măsură provocatoare, dar și aflată în pas cu vremea, este rochia căpitănesei Magheru, confecționată dintr-o stofă roz fină, împodobită cu crenguțe purtând fiecare câte o floare albastră și roșie ce se asortează cu trandafirul roșu care iese dintre sânii acoperiți parțial cu un văl alb diafan. Și tot o nuanță de roz a preferat și Dumitrana Cocoș (Groșerea), a cărei rochie unduitoare cu un decolteu larg cu volănașe este ornamentată în partea de jos cu o rețea de rămurele purtând flori cu forme și culori felurite (albastru, roșu, galben).

Această diversitate vestimentară își găsește corespondentul și în categoria acoperămintelor de cap, ce includ toată gama cuprinsă între cele tradiționale, cuminți și cele moderne, creative. Astfel, smerita căpităneasă Trocănescu (Zorlești) poartă o coafă albă acoperită de un văl transparent ce îi ajunge până la piept, în timp ce Marta Grecu (Titești, Vâlcea, 1769) a preferat o glugă lungă, tot albă, dintr-o singură bucată. Mult mai numeroase sunt însă soațele de militari care au ales căciulile

Polcovnicul Ștefan Bârsescu ține în mâna stângă nu o armă, ci macheta lăcașului de rugăciune pe care l-a ctitorit (Mihăești, Vâlcea, 1814).
— Pagina alăturată: Radu Popescu și Mihai Trocănescu, doi camarazi căpitani cu o vestimentație foarte diferită (Zorlești, Gorj, 1820).

impozante de blană (măslinii, cafenii, negre), fie ele țuguiate (vel căpităneasa Voichița Greceanu, Grecii de Mijloc; căpităneasa Stanca Bălăcescu, Telești,) fie ușor alungite în lateral (marea căpitănească Eleni, București, Stavropoleos). De departe cea mai spectaculoasă este însă cușma vel căpitănesei Ilinca (Strâmba Jiu) cu doi lobi ce formează în partea de sus o adâncitură împodobită cu material roșu și o bentiță albă cu verde și dungi verticale maronii înfășurată la bază.

Sub influența portului soților lor, Ruxandra Zorilescu și nevasta căpitanului în verde (Ciocadia) s-au acoperit cu un fes rotunjit relativ înalt cu partea de jos albă și calota roșie cu puțin negru (cea de-a doua), în timp ce mai cocheta căpitănească Magheriu a optat pentru unul foarte scund cu o bandă albă la bază și secțiunea centrală roșie decorată cu motive vegetale verzi (Ciocadia). În schimb, căpităneasa Dumitrana Cocoș (Groșerea) a adăugat la fesul alb cu roșu purtat asimetric o pânză laterală de care sunt fixate mai multe flori artificiale. Nici unul dintre aceste acoperăminte de cap nu se poate însă compara din punctul de vedere al originalității cu boneta albă foarte înaltă și subțire a căpitănesei Ioana Popescu (Zorlești) decorată la bază cu o fâșie cu frunze verzi și pete roșii, iar în vârf cu un pampon mare îmbinând cele trei culori de mai sus.

Și tot ea se poate făli și cu cei mai somptuoși cercei, făuriți din aur, cu un corp central de dimensiuni considerabile cu o lucrătură complexă în

filigran de care atârnă trei pandantive din același metal prețios. Altminteri, milităresele nu par a pune mare preț pe podoabele auriculare complexe, preferând piesele simple cu o piatră mare, de care sunt eventual suspendate, fie o piatră mai mică (căpităneasa Stanca Bălăcescu, Telești), fie două pandantive (căpităneasa Ilinca, Strâmba Jiu). Ca să nu mai spunem că destule dintre ele au găsit de cuviință să se dezbare pe de-a întregul de astfel de podoabe.

Nici măcar în privința colierelor nu se poate spune că soțiile de militari

Căpităneasa Ioana Popescu (Zorlești, Gorj, 1820) poartă o spectaculoasă bonetă cu pampon tricolor, dar și cercei somptuoși din aur.

sunt, în majoritatea lor, prea inventive, de vreme ce se limitează la clasicele șiraguri de perle suprapuse, trei, patru sau chiar cinci la număr (marea căpităneasă Eleni, Stavropoleos). Totuși, Dumitrana Cocoș (Groșerea) a avut grijă să le înlocuiască cu patru șiraguri de mărgele mari cafenii ce îi acoperă deopotrivă gâtul și decolteul generos, iar căpităneasa Magheriu (Ciocadia), cu un lănțișor simplu de care este prins un pandantiv rectangular galben. În schimb, regina podoabelor, Ioana Popescu (Zorlești) și-a înnodat în jurul gâtului o bentiță gri simplă, completată în mod strălucit de o fâșie aurie brodată cu motive vegetale („un șarpe“) ce se întinde până aproape de brâu, asortându-se cu brățara tot aurie în formă de frunză, lucrată în filigran și însoțită de o cordeluță neagră de care atârnă un mic pandantiv cu briliant. Dintre toate bijuteriile elegantei oltence lipsesc doar inelele, ornamentul cel mai vitregit al toaletei milităreselor, de vreme ce doar marea căpităneasă Eleni (București, Stavropoleos) apare purtând două, unul pe degetul mic, iar celălalt pe mijlociul de la mâna stângă.

Negustori întreprinzători din țară și de prin Balcani

Evoluțiile în domeniul marelui comerț al Principatelor au determinat apariția în veacul al XVIII-lea a unor negustori creștini ortodocși îndeajuns de avuți încât să poată ridica de unii singuri lăcașe de cult. În perioada cuprinsă între numirea primului domn fanariot pe tronul de la Iași (1709) și încheierea păcii de la Küçük Kaynarca (1774), ce limita drastic monopolul otoman în exploatarea resurselor primare ale Țărilor Române, cele mai bune câștiguri le obțineau capanlâii care își asumaseră procurarea de zaherele pentru Înalta Poartă (grâne, bovine și ovine în viu, dar și produse derivate, precum lână, piei, carne, pastramă, seu, cerviș, brânză, unt și, nu în ultimul rând, miere, ceară sau silitră), atât datorită prețurilor mult sub cele ale pieței la care își făceau achizițiile, cât și volumului foarte ridicat al tranzacțiilor. Mulți dintre aceștia, care se preocupau să exploateze și alte surse de câștig, aducând, de pildă, pe piața valahă mărfuri din lumea otomană, nu erau turci, așa cum se crede îndeobște, ci supuși creștini ai imperiului, fie greci, fie balcanici de alte origini etnice, care foloseau însă în activitatea lor profesională tot greaca, *lingua franca* a negoțului în sud-estul Europei.

Un astfel de negustor a fost Gheorghe Necola Smerna, născut în Linotopi, localitate din munții Gramoștea (azi pe teritoriu grecesc, nu departe de granița cu Albania), ctitorul bisericii din Rucăr-Suseni, unde a ajuns în peregrinările sale comerciale și a prins rădăcini, căsătorindu-se cu fiica clucerului Apostol din Câmpulung. Căci nu puțini erau negustorii care urmăreau ca, din câștigurile acumulate, să-și cumpere pământuri în Valahia și să ducă o viață tihnită de boiernaș în locul celei aparent mai profitabile, dar foarte riscante, de comerciant. Așa a fost, probabil și

Tudor Boj, negustor bulgar originar din Ciprovți, împreună cu soția (Craiova, Biserica Petru Boj, 1731).
— Pagina alăturată: abagiul Gheorghe Bogdănescu a izbutit ca, din vânzarea de stofe, nu doar să înalțe biserica din Gura Văii (Vâlcea, 1758), ci și să cumpere dregătoria locală de pârcălab.

„Tudosi(e) Hrist(e)a Grecul ot satul Veria de la Trikala“, pripășit pe la Scornicești, unde în 1817 a contribuit, împreună cu Gheorghe Adăniloaie de la Optași și „alți locuitori și alți negustori“, la ridicarea și zugrăvirea lăcașului cu hramul Sfânta Parascheva din cătunul Tătărăi. Și tot un balcanic, iar nu un oltean get-beget trebuie să fi fost și Hristea Belivacă, ctitorul bisericii omonime din Craiova, care se îndeletnicea cu negoțul de vite, piei și seu[17], după cum lasă să transpară numele său real de familie Bemba, păstrat în inscripția votivă. Pe de altă parte, în cetatea Băniei activau încă din secolul al XVII-lea și negustori bulgari de confesiune catolică, originari din Chiprovăț (Ciprovți) ce importau marfă turcească atât în Valahia, cât și în Ardeal, asemenea lui Teodor Boj, al cărui chip a supraviețuit pe zidurile bisericii ctitorite de fiul său Petru.

Atât chiprovicenii, cât mai ales proteicii greci au știu să se adapteze în mod miraculos schimbărilor survenite după 1774, când supușii marilor puteri (Austria, Rusia etc.) au căpătat dreptul de a face comerț în Principate, unde aveau să fie susținuți ulterior și de prezența consulilor (rus din 1783, austriac din 1784, francez din 1796 etc.), ce interveneau constant pentru a le apăra drepturile. Astfel, beneficiind de protecția imperială, unii dintre aceștia și-au dezvoltat considerabil mai vechile companii grecești din Sibiu și Brașov, la care au aderat apoi și negustori cu alte origini etnice (români, bulgari, sârbi, armeni). Companiștii aveau să-și asume deopotrivă aprovizionarea țărilor central-europene cu produse

ГАНИ
ХРИСТА
ГАНА

Neguțătorul grămuștean Gheorghe Necola Smerna s-a stabilit la Rucăr-Suseni, unde s-a căsătorit cu fata clucerului Apostol din Câmpulung (Rucăr, Argeș, 1783).
— Pagina alăturată: Dumitru bogasierul din Târgoviște a refăcut biserica Schitului Bunea (Dâmbovița, 1785).

din Principatele Române (vite, piei, lână, ceară) și din Imperiul Otoman (bumbac, mătăsuri, mirodenii și alte coloniale) cu marfă occidentală achiziționată în mod direct, deci cu un profit incomparabil mai mare, de pe piețele Europei Centrale, în primul rând din Germania. Negustorii care desfășurau astfel de operațiuni purtau numele de lipscani (de la Lipsca, vechea denumire a orașului Leipzig) și sunt bine atestați încă din perioada anterioară la București și la Iași. Nicolae Iorga inventariază treisprezece astfel de comercianți, activi în jur de 1760, cu toții greci[18].

După 1774 a crescut însă nu doar volumul, ci și varietatea mărfurilor importate în țările române în primul rând pentru a satisface capriciile boierimii dornice să se desfete cu toate minunățiile aduse nu doar din lumea otomană sau central-europeană, ci chiar din Franța, Țările de Jos sau Anglia. Întrucât era vorba de produse scumpe cu un adaos comercial mare, acestea aduceau un câștig considerabil negustorilor, cu toate că nu erau desfăcute în cantități apreciabile. Așa se face că destui dintre marii toptangii, dar dintre negustorii de produse de lux de mâna a doua au putut strânge suficiente fonduri pentru a ridica biserici. Este, spre exemplu, cazul lui Maxim cupeț, proprietarul, printre altele, a unei prăvălii de mărgelărie[19] (astăzi am spune magazin de bijuterii), care a lăsat prin testament banii din care s-a ridicat biserica bucureșteană Sfântul Elefterie Vechi. La rândul său, bogasierul târgoviștean Dumitru și-a permis ca din vânzarea de articole manufacturate să strângă fonduri suficiente pentru renovarea Schitului dâmbovițean Bunea, al cărui al doilea ctitor a devenit, în vreme ce Gheorghe abagiul Bogdănescu a izbutit din vânzarea de stofe nu doar să înalțe biserica din Gura Văii, Bujoreni, ci să cumpere și dregătoria locală de pârcălab.

Neguțătorul de vite de prin Balcani Hristea Bemba (Belivacă) împreună cu cocheta lui soție și cei cinci copii (Craiova, Belivacă, 1794).

Dorința multora dintre negustori de a se boieri este dovedită și de faptul că au adoptat cu destulă fidelitate costumul dregătorilor țării. De pildă, jupanul Tudor Boj (Craiova, Petru Boj, 1731) și abagiul Gheorghe Bogdănescu (Gura Văii) poartă o mantie fără mâneci, prinsă la gât, de culoare roșie și, respectiv, gri cu tiv de blană alb-cenușie și, respectiv, neagră. În schimb, alți negustori au optat pentru mai puțin solemna, dar mai comoda giubea, cu mâneci lungi și largi, cum este cea măslinie cu blană albă a lui Gheorghe Necola Smerna (Rucăr, Argeș, 1780) sau cea albastră cu alb, dar cu mânecuțe din stofă bordo a lui Hristea Bemba (Craiova, Belivacă). Uneori giubeaua poate căpăta o certă strălucire grație blănii de culoare aurie (Dumitru Bogasierul, Schitul Bunea, Dâmbovița, 1785) ori fireturilor de aur (Constantin sin Maxim cupeț, București, Elefterie Vechi, 1744), efect pe care îl realizează și lungile brățări aurite purtate de Tudosie Hristea din Veria (Scornicești Tătărăi, Olt, 1817) peste manșetele anteriului, pe deasupra căruia poartă un cepchen relativ simplu (negru cu blană roșcată), dar cu o croială modernă.

Simple sunt și unele dintre anteriele negustorilor, confecționate din stofă monocromă, dar cu manșete de altă culoare – aceeași deseori cu cea a brâului (vernil cu roșu, Tudor Boj, Petru Boj, Craiova; roșu cu gri, Gheorghe Bogdănescu, Gura Văii). În schimb, cel negru al lui Tudosie Hristea (Scornicești, Tătărăi) este înviorat nu doar de brățările amintite, ci și de două dungi verticale aurii și de o fundă roșie, măiestrit înnodată la gât. Alte anterie sunt decorate însă cu dungi verticale sau oblice subțiri de diverse culori (aurii, gri, roșii, Dumitru bogasierul, Schitul Bunea; albe,

gri, roșii, Gheorghe Necola Smirna, Rucăr), ce le conferă uneori un aspect vesel, tineresc asemenea celui al lui Hristea Bemba în alb, verde și cafeniu (Craiova, Belivacă), fericit completat de brâul cafeniu împodobit cu exuberante flori albe.

Altminteri, ținuta negustorilor rămâne în genere destul de sobră, aceștia preferând să fie reprezentați cu capul descoperit, fără bijuterii și doar rareori cu unele accesorii. Astfel, numai Gheorghe Necola Smerna (Rucăr), devenit la un moment dat boiernașul Gheorghe Rucăreanu, etalează un ișlic negru, definitoriu pentru noul său statut, în vreme ce Tudosie Hristea (Scornicești, Tătărăi) rămâne fidel fesului (roșu rotund) atât de caracteristic lumii otomane de unde venise pe meleagurile scorniceștene. Și tot acesta ține în mâini o casetă triunghiulară roz cu capacul decorat cu o floare și un instrument de scris, probabil însemne ale activității sale negustorești ce nu presupunea doar tezaurizarea banilor, ci și consemnarea riguroasă a tranzacțiilor efectuate, în vreme ce bogasierul Dumitru preferă să ne înfățișeze o frumoasă floare albă, simbol al unei râvnite candori.

Atunci când sunt zugrăvite alături de bărbații lor, negustoresele se fac purtătoarele de cuvânt ale unor tendințe vestimentare diverse. Astfel, cele mai conservatoare îmbracă o giubea cu mâneci lungi și tiv de blană (verde cu bej, jupâneasa lui Tudor Boj, Craiova, Petru Boj; neagră cu bej și alb, jupâneasa lui Tudosie Hristea Grecul, Scornicești, Tătărăi), mai rar fără (gri albăstrui, Iana Bogdănescu, Gura Văii), în vreme ce altele preferă mantii cu mâneci mai scurte de cot, dar mai împodobite și mai moderne și, în plus, asortate cu rochiile. De pildă, Bălașa Bemba (Belivacă) apare înveșmântată într-o mantie portocalie, decorată cu motive vegetale albe și acoperită, de la brâu în sus, cu blană cenușie, pe când cocoana lui Gheorghe Necola Smerna (Rucăr) se poate mândri cu una alternând dungile galbene și roșii cu modele și blană cafenie deasupra taliei. Veșmintele din prima categorie fac casă bună cu anteriele simple, ornamentate, uneori cu dungi verticale (albe, bej, cafenii, gri, negre, Iana Bogdănescu, Gura Văii) sau oblice (roz, bej, roșu, soția lui Tudosie Hristea, Scornicești Tătărăi), în vreme ce mantiile îmblănite mai moderne sunt completate de rochii pe măsură. Așa este rochia portocalie a Bălașei Bemba (Belivacă) împodobită cu motive similare celor de pe mantie, dar așezate vertical,

Negustorul Teodor Hristea din Veria și-a întemeiat o familie la Scornicești, unde a ctitorit biserica Sfânta Parascheva din cătunul Tătărăi (Olt, 1817).

iar nu orizontal și prevăzută cu manșete din dantelă fină, paftale rotunde din argint și o bustieră albă ce îi pune în lumină sânii generoși. Ceva mai clasică, rochia soției lui Gheorghe Necola Smerna (Rucăr) atrage totuși atenția prin paftalele aurite, mânecuțele albe de care atârnă biluțe ornamentale și secțiunea albă mult mai puțin proeminentă din zona pieptului.

Acoperămintele de cap ale soțiilor de negustori reflectă tendințe similare, dar o diversitate superioară. Astfel, tradiționalistele jupânese Bogdănescu (Gura Văii) și Boj (Craiova, Petru Boj) au ales să poarte o glugă albă, respectiv, o coafă de aceeași culoare cu un văl străveziu, în timp ce cocoana lui Gheorghe Necola Smerna (Rucăr) a optat pentru o bonetă albă pătrățoasă, prelungită în spate. În schimb, soția lui Tudosie Hristea din Veria (Scornicești Tătărăi) s-a acoperit asemenea bărbatului ei cu un fes rotunjit, numai că de culoare aurie și cu o bandă decorativă împodobită în față cu trei pătrate. În fine, cea mai cochetă dintre negustorese, Bălașa

Bemba (Belivacă), apare zugrăvită cu o bonetă albă țuguiată la baza căreia este înfășurată o bentiță roșie legată cu fundă în mijloc.

Și tot ea poartă cele mai multe podoabe, anume patru coliere de perle, față de doar unul singur, negru, lat, al soției lui Gheorghe Necola Smerna (Rucăr), în condițiile în care restul negustoreselor s-au dezbărat de orice fel de podoabă în afara, uneori, a florilor (soția lui Tudosie Hristea, Scornicești Tătărăi).

Zugravii de biserici
și alți meșteri luptându-se să iasă din anonimat

Înălțarea în veacul fanariot a câteva sute de biserici, care, cel puțin în Țara Românească, erau aproape întotdeauna decorate cu fresce, presupunea existența unui număr însemnat de zugravi. Chiar dacă unii dintre ei continuau să provină de la sud de Dunăre (Dobre și Nedelcu Sârbii, Târgu Jiu, Sfinții Apostoli, 1755; Nicolae din Enos, azi Enez în Turcia europeană, Vălenii de Munte, Prahova, 1806–1809; Pandemon grecul, Scăueni, Argeș, 1815[20]), unde tradiția de sorginte bizantină se continua cu tot mai multă greutate din pricina restricțiilor draconice impuse de autoritățile otomane, cei mai mulți își căpătau acum pregătirea pe plan local. De cele mai multe ori nu se formau însă în școlile specializate ce au funcționat doar sporadic, precum cele înființate de Ioan zugravul în cadrul Episcopiei Râmnicului (1785[21]), ori de Ivan Rusu la Mănăstirea Căldărușani (1798[22]), ci pe lângă meșteri cu experiență de la care furau de-a lungul multor ani de ucenicie meșteșugul. Această situație explică, de altfel, stângăciile ce caracterizau stilul unora dintre zugravii autohtoni, de care comanditarii căutau să se protejeze, stipulând în contract că nu aveau să achite onorariul cuvenit decât dacă erau mulțumiți de calitatea muncii prestate. Iar în același scop Filaret, episcopul Râmnicului, poruncea în 1781 ca nimeni „să nu fie slobod a zugrăvi icoane sau biserici, până a nu se va arăta întâiu la noi, ca să-i vedem meșteșugul de este procopsit și așa să-i dăm voie, pentru ca nu în loc de a înfrumuseța bisericile să facă nișcai bazaconii care nu sunt primite de pravilă și în loc de evlavie aduc

Pârvu Mutu (1657–1735), cel mai însemnat zugrav de biserici din Țara Românească în primele decenii ale veacului al XVIII-lea (Filipeștii de Pădure, Prahova, 1692; Berca, Buzău, 1694) (pagina alăturată). — Râmnicu Sărat, Buzău, 1697; Bordești, Vrancea, 1699 (pagina următoare).

râs și batjocură cu neiscusimea lor“[23]. Iar această interdicție era valabilă nu doar pentru mireni, ci și pentru numeroșii clerici (preoți, diaconi, călugări), care își completau în epoca fanariotă veniturile zugrăvind lăcașuri de închinare.

Căci destui dintre aceștia erau oameni simpli care, în afara unei înzestrări naturale, nu aveau prea multă știință de carte și nici nu dețineau, de regulă, o conștiință a propriului statut de artiști, așa cum avusese cel mai mare pictor de biserici al epocii anterioare, Pârvu Mutu (1657–1735), activ încă în anii

Radu Zugravul (1740–1802) a găsit de cuviință să se înfățișeze ținând în mână nu pensula, ci o scripcă, pentru a le dezvălui privitorilor un alt talent al său (Gura Văii, Vâlcea, 1758) (sus). — Preotul Radu Zugravul din Târgu Jiu ține pensula în mâna dreaptă și vasul cu culori în stânga (Cartiu, Gorj, 1817) (jos).

douăzeci ai veacului al XVIII-lea. Acesta, mândru de propriile realizări, nu ezitase să se reprezinte în cadrul tablourilor votive ale bisericilor zugrăvite (Berca, Buzău, 1694; Râmnicu Sărat, 1697), uneori chiar în tovărășia unora dintre ucenicii săi (Filipeștii de Pădure, Prahova, 1692; Bordești, Vrancea, 1699). Purtând

veşminte demne de protectorii săi din familia Cantacuzinilor, artistul etalează însemne ale propriei bresle precum pensula (Berca, Râmnicu-Sărat) și vasul de amestecat culorile (Bordești), dar și o icoană a Fecioarei cu Pruncul (Filipeștii de Pădure), întrucât nu era doar zugrav de biserici, ci și meșter iconar.

Exemplul maestrului epocii brâncovenești nu a fost preluat decât cu

Moșul Mihai, meșterul Schitului Valea (Argeș, 1746), este zugrăvit împreună cu principalele sale unelte: o teslă, un colțar și o mistrie.

Fiorosul Ioan, care înalță amenințător un topor, contrastează cu tânăra și gingașa sa soție, Ana (Gura Văii, Vâlcea, 1758).

totul izolat de către urmașii săi din vremea atotputerniciei fanarioților. Totuși, Radu Zugravul (1740–1802) a găsit de cuviință să-și picteze autoportretul la Gura Văii, dar nu în cadrul tabloului votiv, ci într-una dintre firidele exterioare ale bisericii, unde îl întâlnim nu în ipostaza de curtean a lui Pârvu Mutu, ci într-una mult mai rustică. Astfel, el poartă o mantie țărănească cenușie cu tiv de blană neagră, prinsă la gât cu o bucată de sfoară, iar pe dedesubt un anteriu roșu fără nici un fel de ornament, pe sub care se zăresc șalvarii groși. Pe cap și-a înfundat o cușmă de blană, iar în mâini ține nu un instrument al zugravului, ci o scripcă menită să depună mărturie peste veacuri cu privire la un alt talent al său („violon d'Ingres!"). În schimb, Radu Zugravul ot Târgu Jiu revine în cadrul portretului votiv de la Cartiu (Gorj, 1817) la postura clasică a pictorului cu penelul în mâna dreaptă și vasul cu culori în stânga. Iar pentru a-și semnala statutul de cleric poartă o rasă preoțească neagră și o sutană albă cu dungi roșii strânsă la mijloc cu un brâu cu linii oblice, negre și albe și, desigur, nelipsitul potcap.

În exteriorul unor biserici au supraviețuit și chipurile câtorva dintre umilii meșteri ce au lucrat la

înălțarea acestora. Este cazul moșului Mihai (?) pictat în pridvorul Schitului argeșean Valea în veșminte albe foarte simple (giubea din postav fără nici un fel de ornament, doar cu manșetele descheiate, anteriu din același material încins cu un brâu gri, ițari și cizme negre) sprijinit într-un baston roșu subțire. Alături, pe o măsuță joasă, reprezentată ignorând principiile perspectivei, apar înșirate trei unelte din recuzita sa: o teslă, un colțar și o mistrie. În schimb, moșul Ioan de la Gura Văii apare agitând amenințător în mâna dreaptă o bardă, cu toate că, în conformitate cu inscripția votivă, nu avea sarcina de a tăia sau ciopli lemne, ci doar a le oferi găzduire zugravilor. Pe de altă parte, înfățișarea sa fioroasă se potrivește cu vestimentația cu o notă agrestă mult mai pronunțată, o șubă albă cu blană neagră și o căciulă tot neagră. În aceste condiții, contrastul cu tânăra și eleganta sa soție Ana nu poate fi decât unul izbitor. Ea poartă o giubea cenușie, nu foarte lungă, cu blană albă, împodobită la mâneci cu o rețea de romburi în interiorul cărora apar cruciulițe, iar pe tiv spirale și puncte. Această decorație rimează cu cea de pe manșete, dar și de pe cele șase benzi orizontale de sub brâul roșu al rochiei lungi de tip anteriu, înviorate în partea de jos de dungi verticale, galbene și roșii. Și, cu toate că rămâne fidelă acoperământului tradițional cuminte de tip glugă, Ioana nu ezită să poarte pantofi galbeni cu toc ce o fac să pară mai înaltă. Remarcabilă este nu doar ținuta amfitrioanei zugravilor, ci și măsuța hexagonală cu picior și margine aurită decorată cu motive geometrice, pe care sunt amplasate, deasupra unui acoperământ în tonuri de gri și bordo, o elegantă carafă și două recipiente mai mici de sticlă.

Păscând turmele pentru îndestularea împărăției otomane

„În fiecare an primăvara“ – ne informează Stephan Ignaz Raicevich, secretarul lui Alexandru Ipsilanti –, „negustorii greci prevăzuți cu firmane ale Porții veneau în cele două Principate să cumpere oi și luau de la 500.000 până la 600.000 pe care le plăteau la prețul care le convenea, vexând și asuprind pe păstori după cheful lor, fără ca domnul sau alți dregători să îndrăznească a li se împotrivi“, astfel încât, la întoarcere, aceștia să nu strige în mijlocul pieței din Stambul că „domnul Țării Românești sau al Moldovei era un trădător care s-a înțeles cu rușii sau germanii“ „pentru ca poporul lui Mahomed să moară de foame“[24]. Chiar dacă, teoretic, doar una din douăsprezece oi era supusă acestui tip de achiziție sub prețul pieței, se pare că cel mai adesea capanlâii duceau cu sine un număr mult mai mare de ovine cumpărate pe nimic de prin țară, valorificându-le pe piața otomană cu un câștig considerabil. Astfel, conform calculelor făcute de consulul rus la București, Pini, doar din diferența dintre prețul tarifar și cel curent, Țara Românească pierduse în intervalul 1813–1816 circa jumătate de milion de piaștri pe an (472.000 în 1813, 474.000 în 1815)[25].

Cu toate acestea, grație vastității pieței otomane, a cărei cerere depășea cu mult numărul de ovine achiziționate în mod preferențial, dar și liberalizării, după 1774, a exporturilor către țările central-europene, marii crescători de oi puteau aduna averi considerabile, care să le permită să facă investiții inclusiv în viața de apoi. Este cazul, bunăoară, al lui Radu Ciobanul, ctitorul bisericii din Gruița (Dolj, 1753) cu hramul Înălțarea Domnului. Chiar dacă ajunsese la o bunăstare demnă de cea a claselor superioare, păstorul cu pricina a găsit de cuviință să rămână fidel vestimentației

confraților săi. Astfel, el poartă o giubea simplă din aba albă, fără nici un fel de podoabe, doar cu mânecuțe adăugate și un anteriu similar strâns în jurul taliei cu un brâu cenușiu. Nu uită însă să afișeze însemnele distinctive ale tagmei sale, bâta și desaga ciobănească, dar și sfânta cruce, apărătoare de năpaste deopotrivă pentru el și pentru mioarele sale. O modestie asemănătoare, îndulcită totuși de o notă de eleganță, o caracterizează și pe soția sa Florica. Îmbrobodită cu o glugă albă decorată cu câteva dungi galbene, aceasta nu poartă nici un fel de podoabe și îmbracă o giubea galbenă fără modele, dar cu tiv și mânecuțe de blană albă. Această notă de sobrietate este înviorată doar de anteriul roșu, împodobit în partea superioară cu motive geometrice (linii drepte, spiralate sau în zigzag).

Pagina alăturată: Radu Ciobanul, ctitorul bisericii gata să se năruie din localitatea dispărută Gruița (Dolj, 1753), este înfățișat împreună cu atributele tagmei sale, bâta și desaga păstorească.

Biserica Cuvioasei Parascheva din Călinești (Vâlcea, 1782) ivindu-se din cețurile matinale de pe malul Oltului.

Din puținul moșnenilor pentru slava lui Dumnezeu

Vicisitudinile care au lovit Țara Românească de la întemeiere până în veacul al XVIII-lea au făcut ca satele de moșneni ce își stăpâneau și lucrau pământul în indiviziune să se împuțineze dramatic. Căci, ori de câte ori acestea nu își puteau îndeplini obligațiile financiare față de stat, inclusiv cele extraordinare stabilite în perioade de război, se aflau în primejdia de a trece în proprietatea domniei sau a unui boier care se oferea, binevoitor, să le achite datoriile față de vistierie. Iar fenomenul s-a continuat, chiar dacă poate nu cu aceeași intensitate și în epoca fanariotă, când îl vedem, de pildă, pe Alexandru Ipsilanti dăruind satul de moșneni Slătioara din județul Romanați vornicului Ștefan Pârșcoveanu[26]. Totuși, chiar și atunci în zona de graniță cu Imperiul Habsburgic au continuat să existe numeroase sate libere, care, din pricina terenului muntos, neproductiv, nu îi tentau atât de mult pe latifundiari. De pildă, pe hotarul mehedințean cu Banatul chesaricesc sunt atestate în 1792 așezările de moșneni: Călești, Cănipești, Cărtieni, Ciocăzeni, Cloșani, Curpenani, Frătești, Ghebani (Mirosloveni), Hulubeni, Pădișani, Radoși, Scheleri, Vai-de-ei, Velești[27]. Neputând să se întrețină doar din cultivarea pământului sterp din zonă, satele de moșneni căutau surse de venit alternative precum creșterea vitelor, a căror carne o comercializau deseori la fața locului[28], ori exploatarea păcurii, în județele Prahova ori Saac (Săcuieni)[29].

Iar din puțina lor agoniseală moșnenii aveau deseori grijă să închine o parte și Celui de Sus, așa cum au procedat la Călinești în nordul județului Vâlcea, unde, îndemnați de preoții lor, „au zidit din temelie cu toată cheltuiala" o bisericuță cu hramul Sfânta Parascheva. Cum însă pe pereții acesteia nu era loc pentru chipurile tuturor, acolo nu au fost zugrăviți, în afara

cuvioșilor clerici, decât Pătru, Anghel și Pătru Popescu cu jupânesele lor, probabil cei ce contribuiseră cu sumele cele mai mari la pioasa operă ctitoricească.

Cei trei țărani liberi apar înveșmântați în giubele simple (cafenii sau gri) cu tiv și mânecuțe subțiri din blană albă, bine strânse pe corp, astfel încât să nu lase să se întrevadă ce fel de veșminte poartă deasupra ițarilor țărănești albi, vârâți în cizmele negre. Au capul descoperit, pletele lăsate în vânt și mustața subțire și lungă atârnând până sub nivelul buzelor, iar în mână nu țin nimic, preferând să sugereze evlavia, prin gestul încrucișării palmelor. Cele două Marii, soțiile lui Anghel și Pătru Popescu, sunt îmbrăcate în giubele albe cu mânecile lungi și tiv de blană gri, în vreme ce jupâneasa celuilalt Pătru a preferat un veșmânt alb cu mânecile mai scurte de cot și cu tiv de blană cafenie, pentru a se asorta cu cel al soțului. Pe dedesubt ea poartă o rochie albă cu o decorație sobră constând din dungi orizontale roșii, drepte sau ușor arcuite, inclusiv pe mâneci, ce rimează cu brâul lat de aceeași culoare, strâns în jurul mijlocului, dar și din câteva linii frânte cenușii. Elemente similare, dar nu identice exploatează și rochiile celor două Marii, deasupra cărora se zărește un cepchen cu blană cafenie. În schimb, pe cap toate cele trei soții de moșneni poartă mantile albe, fără ornamente, diferite doar puțin prin lungimea și forma gulerului pe care îl formează deasupra pieptului. Și tot asemănători sunt și cerceii celor trei jupânese, alcătuiți dintr-un corp central auriu (rotund, oval sau rectangular), în care este încastrată o piatră roșie mare și de care atârnă trei mici pandantive cu perle. Sunt niște piese artistice remarcabile ce fac în mod inevitabil să pălească inelușele simple cu piatră cafenie de pe degetul mic sau de pe inelarul de la mâna dreaptă.

Pagina alăturată: moșnenii Anghel, Petru Popescu și Petru împreună cu soțiile, ctitori ai bisericii Cuvioasa Parascheva din Călinești (Vâlcea, 1782), își vădesc cucernicia prin gestul împreunării mâinilor în dreptul pieptului.

Preacinstiții mitropoliți și episcopi

Ca și în perioada anterioară, de-a lungul întregii epoci fanariote în fruntea Bisericii din Țara Românească s-a aflat mitropolitul Ungrovlahiei, secondat de doi episcopi sufragani, ai Râmnicului și Buzăului, pentru ca din 1793 să se creeze o nouă eparhie, cea a Argeșului. În intervalul 1716–1821 pe scaunul mitropolitan au urcat treisprezece ierarhi, dintre care șase greci: Mitrofan din Thasos (1716–1719), Neofit Cretanul (1738–1753), Filaret I Mihailtzis din Zakynthos (1753–1760), Dositei Filitti din Pogoniana Epirului (1793–1810), Ignatie Babalos din Lesbos (1810–1812), Nectarie din Peloponez (1812–1819). Ceilalți șase au fost pământeni: Daniil (1719–1731), Ștefan (1732–1738), Grigore II (1760–1770, 1771–1787), Grigore III Socoteanu (1770–1771), Cosma Popescu (1787–1792), Dionisie Lupu (1819–1821) și unul cu origine etnică disputată, Filaret II (1792–1793). Tot așa, dintre titularii Episcopiei Râmnicului probabil opt au fost români și doi greci, iar dintre întâistătătorii eparhiei Buzăului, șase români și cinci greci. Prezența unor străini în fruntea Bisericii din Țara Românească nu constituia câtuși de puțin o noutate, printre vlădicii Ungrovlahiei numărându-se în veacurile anterioare nu doar numeroși romei, ci și un sârbo-albanez (Maxim, 1505–1512), un bulgar (Ignatie Sârbul din Nicopole, 1653–1656) și un georgian (Antim, 1708–1716). În plus, această situație se afla în acord cu spiritul sobornicesc, iar nu îngust național al ortodoxiei, fapt care nu excludea însă existența unor vii nemulțumiri în unele cercuri ecleziastice autohtone. Pe de altă parte, ascensiunea elementului grecesc în cadrul Mitropoliei Ungrovlahiei a determinat creșterea considerabilă a importanței și prestigiului acesteia printre eparhiile Patriarhiei ecumenice. Astfel, întâistătătorul ortodoxiei le acorda în mod curent celor mai de

Doar trei arhierei au găsit cu cale să se lase zugrăviți în odăjdii liturgice: mitropoliții Ungrovlahiei Neofit Cretanul (1738–1753) (Schitul Valea, Argeș, 1746) și Grigore II (1760–1770) (Tărtășești, Dâmbovița, 1763) și episcopul Buzăului Rafail (1756–1763) (Ciuta, Buzău, 1762).

seamă monahi activi în Țara Românească titluri mitropolitane onorifice, precum cele de Myra, Side, Sevastia, Stavropolis, în vreme ce mitropolitului Ungrovlahiei i-a conferit de-a lungul timpului diferite drepturi excepționale. De pildă, lui Neofit Cretanul i-a permis nu doar să hirotonească alți mitropoliți, precum Calinic al Mirelor (1742), Matei al

Damaschin, învățatul episcop al Râmnicului (1708–1725) (Govora, Vâlcea, 1711) (sus). — Inochentie, păstor al Episcopiei Râmnicului (1728–1735), în vremurile vitregi pentru Biserica Ortodoxă ale ocupației austriece a Olteniei (Bodești, Sfânta Treime, Vâlcea, 1731) (jos).

Ierapolei (1749), Neofit al Cervenelor (1752[30]), ci și pe însuși patriarhul Alexandriei, Matei psaltul, fost mitropolit al Libiei (1746)[31]. Apogeul însemnătății l-a atins însă mitropolitul Țării Românești în anul 1776, atunci când patriarhul Sofronie i-a conferit *in aeternum* titlul de locțiitor al tronului Cezareei Capadociei, străvechiul scaun arhiepiscopal al Sfântului Vasile cel Mare (330–379), fapt ce îl plasa pe locul al doilea între ierarhii tronului ecumenic, imediat după însuși capul recunoscut al lumii ortodoxe[32].

Această autoritate ecleziastică sporită îi permitea ca în momente critice să-și asume și un rol politic sau diplomatic, de unul singur sau alături de factorii de putere laică ai țării. Astfel, în anul 1770 mitropolitul Grigore II a făcut parte dintr-o solie trimisă la Sankt-Petersburg pentru a-i prezenta țarinei Ecaterina II doleanțele țării în vederea trecerii Principatelor în sfera de influență rusă[33], în timp ce în 1781 s-a deplasat împreună cu marele boier Ienăchiță Văcărescu în Austria pentru a-i convinge pe fiii risipitori ai domnului Alexandru Ipsilanti să se întoarcă acasă[34]. La rândul său, Neofit nu a șovăit să se așeze în 1753 în fruntea bucureștenilor nemulțumiți de abuzurile domnitorului Matei Ghica,

Trei imagini ale lui Climent, episcopul de Râmnic (1735–1748), ctitor și tipograf de seamă (Ocnele Mari, Titireciu, Vâlcea, 1747; Bolnița Episcopiei Râmnicului, 1748; Paraclisul Episcopiei Râmnicului – în imagine, 1754) (vezi pagina anterioară).

prezentându-i reprezentantului trimis de sultan samavolniciile acestuia și obținând scoaterea sa din scaun[35].

De bună seamă, nu toți mitropoliții au fost la fel de îndrăzneți, alții preferând să dea bir cu fugiții, așa cum a procedat Dositei Filitti care și-a lăsat de izbeliște turma și s-a refugiat în trei rânduri la Brașov (1801, 1802, 1807), mai întâi atunci când asupra țării plana amenințarea unei invazii a trupelor de pazvangii și apoi în timpul războiului ruso–turc din 1806–1812[36].

Filaret I din Zakynthos, mitropolitul Ungrovlahiei (1750–1760) (Brezoaele, Cruceru, Dâmbovița, 1759).

Altminteri, mitropoliții, dar și episcopii își consumau o mare parte a energiei cu administrarea patrimoniului propriei biserici, pe care încercau pe cât posibil să îl sporească, neuitând deseori să-și facă și ei parte pentru zile negre. Este cazul, de pildă, al aceluiași Dositei Filitti, care, în anii de păstorire, a izbutit să strângă o avere colosală pentru acea vreme, pe care, după ce a trăit în lux vreme de mai bine de trei luștri la Brașov și la Băile Covasna, a hărăzit-o, ce-i drept, prin testament unor scopuri nobile (ajutorarea unor spitale, orfelinate, răscumpărarea de robi, măritarea unor fete sărace, trimiterea de tineri greci la studii în Europa Occidentală[37]).

Mulți ierarhi au ridicat sau reparat biserici și au căutat să răspundă și altor necesități ale propriei eparhii, precum tipărirea de cărți de cult sau chiar întreținerea de școli, dar prea puțini au fost aceia care au desfășurat o activitate cărturărească propriu-zisă, redactând lucrări originale cu caracter teologic sau istoric. Este cazul lui Neofit Cretanul, autorul unei scrieri despre mirungere și al alteia despre posibilitatea împărtășirii cu Sfintele Taine a celor chinuiți de vise voluptuoase, ori al lui Chesarie al Râmnicului, semnatarul unor valoroase prefețe la *Mineiele* ieșite de sub teascurile episcopiei sale.

Mai numeroși sunt însă ierarhii care au supraviețuit nu prin intermediul operei, ci al portretelor trasate de zugravi, atât în bisericile ctitorite de ei, cât și în alte lăcașuri de cult din eparhia lor, unde datina impunea să existe și o imagine a vlădicăi. Uneori, întâistătătorii Bisericii au fost imortalizați în somptuoasele lor veșminte liturgice, care îi eclipsează pe domnii țării (mitropolitul Neofit, Schitul Valea; mitropolitul Grigore II, Tărtășești, Dâmbovița, 1763; episcopul Rafail al Buzăului, Ciuta). Astfel,

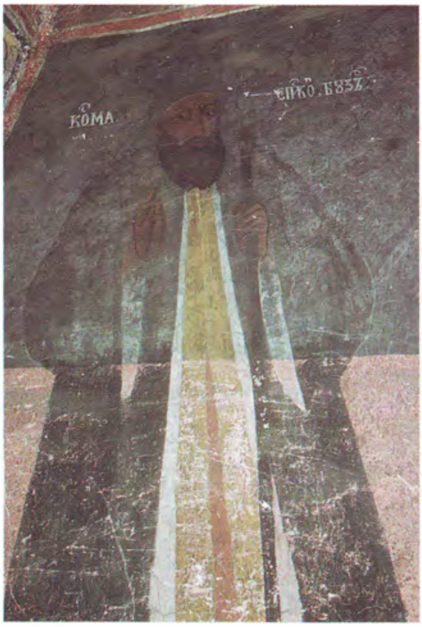

Cosma Popescu, episcop al Buzăului (1763–1787) și ulterior mitropolit al Ungrovlahiei (1787–1792) (Pajera, Dâmbovița, 1779).

toți cei trei poartă câte un impresionant sacos cu mânecuțe și tiv brodat cu fir de aur, fie alb decorat cu flori galbene și roșii (Neofit, Valea), fie albăstrui cu romburi cu elemente vegetale în interior (Rafail, Ciuta), ori cu motive deopotrivă geometrice și fitomorfe, inclusiv de culoare roșie (Grigore II, Tărtășești). Deasupra acestuia și-au trecut peste umeri și și-au lăsat să atârne în față un omofor, alcătuit dintr-o fâșie lată de stofă fină la capătul căreia se găsesc mai mulți ciucuri mari. Cel al lui Neofit (Valea) este alb cu două dungi roșii la margini și împodobit cu cruci cafenii și aurii, în timp ce omoforul lui Rafail (Ciuta) prezintă pe un fond similar cruci cafeniu închis, dar și decorațiuni vegetale și geometrice (la bază). Și tot împodobit în aceeași manieră și brodat cu fir de aur este și epigonationul (bedernița) ce se poate zări discret în dreapta veșmântului ierarhilor, care nu poartă însă nici cruce pectorală, nici engolpion. Nu lipsesc însă simbolurile puterii, precum mitra grea din aur, lucrată cu pricepere în filigran, dar fără pietre prețioase, ori cârja din argint cu o lungime egală cu înălțimea purtătorilor ei și brațele încovoiate, eventual de forma unor capete de șerpi (Neofit, Valea; Grigore II, Tărtășești).

Mult mai des însă, arhiereii apar înveșmântați în mantia arhiepiscopală cu raze, cel mai adesea de culoare purpurie (bordo, roșie), uneori cu elemente aurii (Nectarie al Râmnicului, Belivacă; Iosif al Argeșului, Câineni, Sfinții Voievozi), căci, după căderea Bizanțului, capii Bisericii revendicau unele dintre atribuțiile împăraților.

Dimpotrivă, Filaret (Breasta) și Nectarie ai Râmnicului (Gănești) s-au mulțumit cu o mantie cafenie cu inserții bej și, respectiv, cu o mantie

Învățatul episcop al Râmnicului, Filaret (1780–1792), devenit în amurgul vieții mitropolit al Ungrovlahiei (1792–1793) (Breasta, Dolj, 1784; Osica de Sus, Ostrov, Olt, 1787) (sus). — Grigorie Socoteanu, episcopul Râmnicului (1748–1764), însemnat ctitor de biserici și tipograf (Paraclisul Episcopiei Râmnicului, 1754; Gura Văii, Vâlcea, 1758) (jos).

Trei reprezentări destul de diferite ale lui Nectarie din Peloponez, episcop de Râmnic (1792–1812) și mitropolit al Ungrovlahiei (1813–1819) (Craiova, biserica Belivacă, 1794; Gănești, Vâlcea, 1812; Ciocadia, Gorj, 1811).

neagră simplă. Aceasta este fixată la gât și la picioare cu ajutorul unor tăblițe de culori diferite (galben, verde, gri) și cu o decorație geometrică sau florală, pe alocuri exuberantă. Astfel, tăblița aurie a lui Iosif al Argeșului este împodobită cu trandafiri roșii, iar cea verzuie a lui Filaret al Râmnicului, cu flori roșii și albe. Totuși, de la gâtul mantiei lui Nectarie al Râmnicului (Gănești) lipsesc complet tăblițele, pe

Iosif, primul titular al Episcopiei Argeșului înființate în 1793, ține nu doar cârja de ierarh, ci și o batistă roz, accesoriu de eleganță masculină (Câineni, Sfinții Voievozi, Vâlcea, 1808).

când la cea a lui Grigorie Socoteanu al Râmnicului (Gura Văii) ele au fost înlocuite cu un guler cenușiu cu motive vegetale. În schimb, în biserica din Osica de Sus părintele Filaret al Râmnicului a renunțat la impozanta mantie arhierească în favoarea umilei rase călugărești negre, fără nici un fel de podoabă.

Și restul ierarhilor poartă pe sub mantie o rasă (giubea), uneori neagră de o austeritate extremă (Nectarie al Râmnicului, Belivacă; Grigorie al Râmnicului), alteori colorată și chiar îmblănită (verde cu blană albă, Damaschin al Râmnicului, Govora, Vâlcea, 1711; bordo cu tiv de blană albă, Inochentie al Râmnicului, Bodești, Sfânta Treime, Vâlcea, 1732; bordo cu blană cafenie, mitropolitul Filaret, Brezoaiele; cafenie cu blană neagră, Nectarie al Râmnicului, Ciocadia). În schimb, Nectarie al Râmnicului (Gănești) a preferat un cepchen trei sferturi cafeniu, în spatele căruia se zărește o dulamă cu dungi oblice albe, albastre și roșii. În general însă, aceasta este simplă, monocoloră, fără ornamente (cenușie, Filaret al Râmnicului, Breasta; bej, Iosif al Argeșului, Câineni, Sfinții Voievozi sau roșie Grigorie al Râmnicului, Gura Văii), eventual strânsă la mijloc cu un brâu simplu, bej, cenușiu sau negru (Filaret al Râmnicului, Breasta și Osica de Sus; Nectarie al Râmnicului, Gănești).

Pe cap ierarhii poartă de regulă un potcap pătrățos negru, mai înalt sau mai scund, acoperit cel mai adesea de o camilafcă tot neagră, ce atârnă mai mult sau mai puțin în spate – în cazul reprezentării mitropolitului Filaret de la Brezoaiele aceasta ia forma unei mantii negre cu câteva dungi albe ce acoperă integral mantia arhierească. Uneori însă camilafca prezintă

și fâșii ce atârnă în față, simetric (Inochentie al Râmnicului, Bodești, Sfânta Treime; Nectarie al Râmnicului, Belivacă) sau numai într-o parte (Filaret al Râmnicului, Breasta). Mai rar, aceasta poate lipsi, ca în cazul episcopului Filaret al Râmnicului (Osica de Sus) ce s-a acoperit doar cu un simplu potcap. Și tot el este singurul ierarh care poartă atât crucea pectorală la gât, cât și un șirag de mătănii cu cruce în jurul mâinii drepte, în vreme ce mai mondenul Iosif al Argeșului (Câineni, Sfinții Voievozi) a preferat un element de cochetărie, o batistă albă cu roz. Niciodată însă capii bisericii nu se lipsesc de cârja episcopală, semnul prin excelență al puterii lor, dar și o piesă *sine qua non* de eleganță ecleziastică. Făurită din argint, uneori aurit (Inochentie al Râmnicului, Bodești, Sfânta Treime; mitropolitul Filaret, Brezoaiele; Filaret al Râmnicului, Osica de Sus), decorată cu modele excizate sau incizate ori cu inserții de pietre (semi)prețioase (Damaschin al Râmnicului, Govora; mitropolitul Nectarie al Râmnicului, Belivacă) aceasta are de obicei capul sub forma a doi șerpi care stau față în față între care se ivește uneori o cruce – la cârja lui Nectarie al Râmnicului (Ciocadia), cele două reptile își îndreaptă însă capetele în sens opus.

Gospodarii stareți ai sfintelor mănăstiri

Perioada fanariotă a reprezentat fără îndoială o epocă de mare înflorire a vieții monahale în Principate, odată ce de-a lungul ei s-au întemeiat un număr considerabil de așezăminte monastice noi (18 mănăstiri și 93 de schituri în Țara Românească și, respectiv, 21 de mănăstiri și 102 schituri în Moldova), ceea ce a făcut ca în 1810 să funcționeze în Valahia 204 lăcașuri de nevoință cu 1034 de monahi, iar în Moldova 203, cu nu mai puțin de 1860 de călugări. Dintre acestea, unele mănăstiri erau pe de-a-ntregul independente din punct de vedere administrativ, altele se aflau sub jurisdicția episcopiilor sau a Mitropoliei țării, în timp ce altele erau închinate patriarhiilor Orientului (Alexandria, Antiohia și Ierusalim) sau unor așezăminte din spațiul grecesc: mănăstirile athonite, cele din Epir – Katsikas și Vellas din Ioannina, Părinților de la Lithino, Prorocul Ilie de la Zitsa, Gura și Dipalitsa (Molyvdoskepasti) din eparhia Pogoniana și din Tessalia – Meteorele, Dușco (Dusiko).

Această practică își avea originea în veacul al XVI-lea, atunci când crunta exploatare otomană punea sub semnul întrebării însăși existența acestor mari centre ale ortodoxiei și s-a intensificat peste măsură în secolele următoare (în jur de 1800 erau închinate 72 de mănăstiri și 24 de schituri cu 550 de monahi[38]) genera scurgerea în exterior a unei mari părți a avuției țării. Căci mănăstirile românești nu erau în epocă doar vetre de spiritualitate, ci și importanți agenți economici ce își desfășurau activitatea în scopul obținerii unui profit cât mai consistent. Așezămintele monastice au fost înzestrate generos de ctitori, dar și de numeroși alți creștini convinși că, dacă lăsau moștenire unei mănăstiri agoniseala de-o viață, aveau să dobândească mântuirea. În consecință, unele dintre acestea

acumulaseră un patrimoniu imobil, în primul rând funciar, însemnat (sate, terenuri agricole, pășuni, păduri, iazuri de pește, stupine, mori, dar și orice fel de afaceri existente în epocă, precum hanuri sau prăvălii) pe care stareții se străduiau să-l administreze cât mai eficient și, pe cât posibil, să-l sporească. Mai ales că unii domni dreptcredincioși avuseseră grijă să creeze toate premisele rentabilității mănăstirilor, acordându-le, asemenea lui Constantin Vodă Mavrocordat, la 7 februarie 1741, imunitate fiscală deplină[39]. Nu întotdeauna însă dezinteresat, căci și stareții erau datori să contribuie după puteri la bunăstarea voievozilor, achitându-le sume însemnate la preluarea egumeniei, dar și alte contribuții, ori acordându-le împrumuturi bănești, a căror restituire era mai mult decât improbabilă. Iar pentru a se asigura că nu aveau să piardă această sursă de finanțare, domnii fanarioți s-au preocupat din timp în timp să supună unui control riguros activitatea managerială a egumenilor, obligați încă de Nicolae Mavrocordat în 1715 să prezinte regulat trimișilor voievodului un raport detaliat de venituri și cheltuieli[40]. Căci, într-adevăr, tentația era mare mai ales pentru stareții mănăstirilor închinate, care își câștigaseră mandatul pe termen limitat în urma unei licitații și se grăbeau să pună deoparte bani albi pentru zile negre.

Starețul Mănăstirii Horezu, Ioan, nu pare a se fi dedat unor posturi prea austere (Govora, Vâlcea, 1711).

— Pagina următoare: Cuvioșii Atanasie și Nicodim, proegumenul și, respectiv, egumenul Mănăstirii Tismana, ctitorii Schitului Cioclovina de Jos (Gorj, 1715), accesibil până astăzi doar pe o potecă de munte.

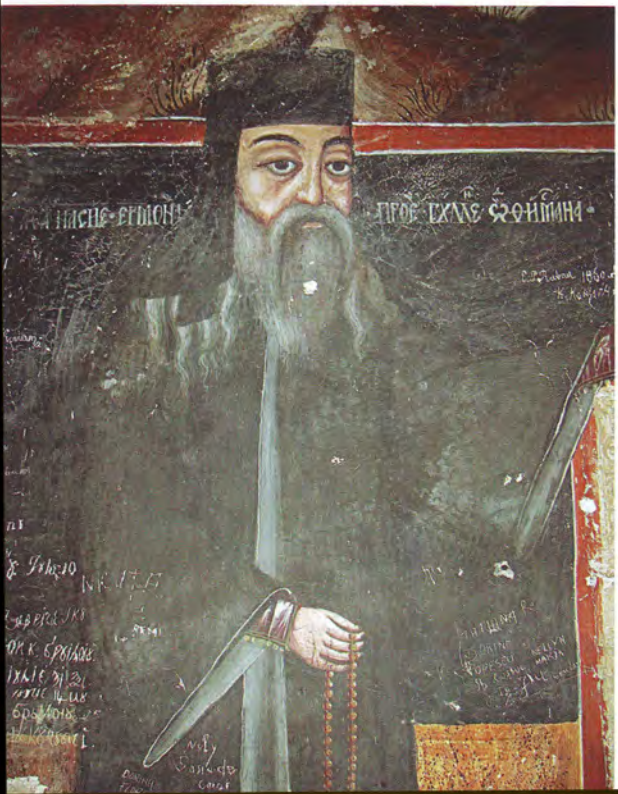

LIMPURG
CZEUCIANU

Lavrentie, starețul Mănăstirii Polovragi, ține macheta propriei ctitorii și este binecuvântat de Climent, episcopul Râmnicului (1735–1748); de față sunt și egumenul Horezului, Dionisie (stânga) și arhimandritul Ștefan (dreapta) (Polovragi, Gorj, 1738).

Totuși, chiar dacă majoritatea egumenilor își consumau cea mai mare parte a timpului cu treburile gospodărești, au existat și stareți îmbunătățiți, asemenea lui Vasile de la Poiana Mărului ori a lui Paisie Velicicovschi, care au îmbinat în mod fericit asceza cu activitatea cărturărească, realizând tălmăciri și compunând lucrări teologice originale.

Diferențele sensibile de mentalitate dintre întâistătătorii mănăstirilor sunt dovedite și de vestimentația lor, uneori somptuoasă, încercând să rivalizeze cu cea a ierarhilor, iar alteori modestă, asemănătoare celei a monahilor de rând. Astfel cei mai vanitoși dintre egumeni îmbracă mantia episcopală cu raze, purpurie (Dionisie Bălăcescu al Hurezilor, Baia de Fier), albăstruie (același, Telești) sau neagră (Dositei al Mănăstirii Câmpulung,

Ieromonahul Damaschin, starețul Schitului Valea (Argeș, 1746), într-o rasă neagră austeră.

Șubești), lipsită însă de tăblițele decorative și prinsă doar la gât. Alteori însă aceasta își pierde orice strălucire devenind un simplu acoperământ negru, în deplină armonie cu austera rasă călugărească precum în cazul unor Nichifor, egumenul Argeșului (Schitul Brădet, Argeș, 1761) sau Iosif, năstavnicul Mănăstirii Lainici.

Cei mai mulți stareți au preferat să renunțe la mantie, purtând pe dinafară rasa monahală, de obicei neagră, eventual gri (Dionisie al Hurezului, Lavrentie al Polovragilor, Polovragi, Gorj, 1738) sau chiar roșie pe dedesubt (Antonie al Bistriței, Costești Ciorobești, Vâlcea, 1751) sau la tiv (Damaschin, starețul Schitului Valea). Iar câțiva dintre ei au abandonat culoarea doliului în favoarea unor tonuri mai vesele, îmbogățite pe alocuri de cromatica diferită a tivului de blană: cafeniu cu alb (Nicodim al Tismanei, Cioclovina de Jos, Gorj, 1715), purpuriu (Iosif al Lainiciului), ori cărămiziu închis cu portocaliu (Dionisie Bălăcescu al Hurezilor, Telești). Mai mult chiar, Partenie al Tismanei (Peșteana de Jos) apare înveșmântat într-o giubea tricoloră, neagră cu tiv de blană bej și manșete evazate albe de formă triunghiulară. Iar, probabil pentru a se apăra de frig, egumenii Horezului Ioan (Govora) și Dionisie Bălăcescu (Baia de Fier) au îmbrăcat pe sub rasa neagră simplă o giubea îmblănită. Restul stareților poartă însă pe dedesubt dulama călugărească, care nu e nici ea mereu neagră sau cenușie, ci, destul de frecvent albăstruie (Antonie și Ilarion, egumenul și, respectiv, proegumenul Bistriței, Bodești, Intrarea în biserică, Vâlcea, 1750) sau chiar bordo (Dionisie al Hurezului, Lavrentie al Polovragilor, Polovragi; Sava egumenul Schitului Bradu, Vâlcea, 1784), după cum și brâul cu care se încing poate fi, de asemenea, roșu (Nichifor al Argeșului, Schitul Brădet; Partenie al Tismanei, Peșteana de Jos).

Stânga: două reprezentări ale autoritarului, dar și elegantului egumen al Mănăstirii Hurezi. Dionisie Bălăcescu (Telești, Gorj, 1747; Baia de Fier, Gorj, 1749). — Dreapta, Antonie, starețul Mănăstirii Bistrița, este reprezentat la o scară mai mare decât umilul popă Nicola, înveșmântat în alb (Costești Ciorobești, Vâlcea, 1750).

— Pagina următoare: sus, Sava, ctitorul, egumenul și duhovnicul Schitului Bradu (1786). — Jos, Partenie, egumenul Mănăstirii Tismana, cu plete mari ce ies de sub camilafcă (Peșteana de Jos, Gorj, 1810).

Pe cap stareții poartă în mod invariabil un potcap, de regulă pătrățos, acoperit de camilafca ce atârnă mai mult sau mai puțin, fie doar în spate, fie și în față, unde uneori se împarte în mai multe fâșii (Damaschin, egumenul Schitului Valea; Nichifor al Argeșului, Schitul Brădet). Ambele acoperăminte de cap sunt caracterizate de regulă de o cromatică unitară foarte sobră (negru, cenușiu, închis), cu toate că există și câteva excepții, Partenie al Tismanei (Peșteana de Jos) purtând un potcap negru cu văl cafeniu-roșiatic, iar Iosif al Lainiciului, potcap bordo și camilafcă neagră.

Simbolul prin excelență al autorității egumenilor îl reprezintă toiagul, uneori o adevărată operă de artă, asemenea celui aurit, lucrat în filigran și cu capul de fildeș al lui Dionisie al Hurezilor (Polovragi). Alteori însă acesta este mult mai simplu, confecționat din lemn vopsit (maro, verde, negru) și, eventual, acoperit în vârf cu un înveliș metalic auriu (Dionisie al Hurezilor, Baia de Fier) sau argintiu (Dionisie al Hurezilor, Telești). În genere, toiegele stareților sunt groase și lungi. În schimb, acela al lui Partenie al Tismanei (Peșteana de Jos) este subțire cât un deget, iar cel al lui Daniil proegumenul Dobrușei se prezintă sub

Iosif, starețul Mănăstirii Lainici (Gorj, 1817), cu potcap și anteriu bordo, împreună cu monahul Misail.

forma unui baston scund cu două capete încovoiate în afară, în care se sprijină acesta.

Totuși, câțiva egumeni au preferat să se imortalizeze nu în tovărășia toiagului, ci a altor însemne menite să le pună în lumină statutul de călugări, precum crucea (Sava, egumenul Schitului Bradu) sau mătăniile (Nicodim și Atanasie ai Tismanei, Cioclovina de Jos; Iosif al Lainiciului), uneori chiar împreună (Ghenadie al Brădetului), în vreme ce Inochentie, starețul Schitului Deleni, s-a zugrăvit în ipostază liturgică, cădelnițând și înălțând crucea.

Monahi din elita mănăstirilor

Alături de imaginea egumenilor, pe zidurile bisericilor mănăstirești se regăsesc și numeroase chipuri de simpli călugări. Nu este însă vorba de monahi umili proveniți, să spunem, din rândurile familiilor țărănești evlavioase, ci, în bună măsură, de reprezentanți ai claselor superioare, mai ales ai boierimii, pe care vicisitudinile din amurgul vieții, precum, bunăoară, pierderea soțiilor sau a copiilor, i-au determinat să își afle consolarea în viața monahală. Mai mult, pentru a se asigura că dobândesc iertarea păcatelor, unii dintre aceștia au înălțat câte o casă pentru Domnul. Dar, deși condiția de monahi le impunea să fie smeriți, ei au preferat să-și afișeze în inscripțiile votive statutul social de odinioară.

Astfel, unul dintre ctitorii de la Teiu și-a imortalizat chipul alături de inscripția „Teofiil monah comisar", adică dregător la nivel local – termen moștenit în Oltenia de la administrația austriacă (1718–1739) –, în timp ce cuvioșii Climent și Rafail de la Măldărești au ales să se prezinte posterității drept tatăl și, respectiv, socrul boierului Gheorghițe. La fel, Dositei și Vasilie Brăiloiu s-au preocupat să menționeze, pe zidurile ctitoriei lor din Vădeni, că nu erau doar călugări, ci și fiii vel banului Cornea. Ba chiar și mulți dintre ieromonahii zugrăviți în bisericile Valahiei se vădeau a fi fost tot oameni cu dare de mână ce făcuseră legămintele monahale, așa cum o dovedește faptul că au putut înălța (sau participa la înălțarea) din averea lor pământească lăcașuri de închinare.

Cu totul izolat sunt reprezentați și clericii care au ajutat la construcția bisericii nu cu bani, ci cu munca, așa cum se întâmplă la Belivacă în Craiova, unde „Mitea ereu care au ostenit" este pictat nu laolaltă cu

Gânditorul ieromonah Partenie, ctitorul bisericii Sfânta Treime de la Bodești (Vâlcea, 1731) ține în mână un șir de mătănii cu o cruce mică.

ctitorii, ci pe peretele ușii de intrare și la o scară mult mai mică. La fel de rară și, prin urmare, de prețioasă este și prezența în Biserica Tuturor Sfinților din Baia de Fier, alături de semețul stareț al Hurezilor, Dionisie Bălăcescu, și de aghiotantul său, a unei părți a obștii monahale (ieromonahii Visarion, Misail, Ierotei, Ștefan, Dionisie și monahul Rafail, reprezentați însă cam de două ori mai mici decât întâistătătorul lor[41]). Mult mai puțin numeroase sunt imaginile monahilor greci trimiși să administreze mănăstirile închinate ale Valahiei, în primul rând pentru că, de cele mai multe ori, aceștia nu își asumau o operă ctitoricească, ci se mulțumeau cu exploatarea cât mai eficientă a veniturilor acestora. O excepție o reprezintă cazul ieromonahului Antim de la Mănăstirea Părin-

Doi boieri din familia Brăiloiu deveniți monahii Dositei și Vasile (Vădeni, Târgu Jiu, Gorj, 1733).

ților din Lithino (Epir), care a refăcut în 1752 Schitul Balamuci (Sfântul Nicolae Sitaru), a cărui machetă o poartă în tabloul votiv alături de vechiul ctitor, marele logofăt Papa Greceanu.

Și poate tocmai vechea lor condiție de aristocrați i-a făcut pe mulți dintre călugării zugrăviți în bisericile epocii fanariote să încerce să confere o notă de eleganță austerei vestimentații monahale. Astfel, mulți dintre ei nu s-au mulțumit cu simpla rasă neagră de pânză, ci au căptușit-o pe interior cu stofă de altă culoare, albă (monahul Climent, Bradu), roșie (monahul Damaschin, Voloiac; monahul Dionisie, Sânbotin), albastră (Visarion, Ierotei, Ștefan, Dionisie, Rafail, Baia de Fier) sau gri (ieromonahul Ștefan, Polovragi) ori i-au adăugat un tiv și manșete în tonuri mai

Cinci călugări din soborul Mănăstirii Hurezi: Visarion, Misail, Ierotei, Ștefan, Dionisie, Rafail (Baia de Fier, Gorj, 1749).

vesele, de felul celor portocalii ale ieromonahului Silvestru de la Ciuta. Nu puțini sunt însă și monahii care au renunțat complet la giubeaua neagră în favoarea uneia colorate: cărămizie (albastru-cenușiu pe dinăuntru, ieromonahul Filaret, Bârsești), bordo (Partenie, ierodiacon, Crușeț Măiag), cafenie (cu albastru pe interior, ieromonahul Partenie, Bodești, Sfânta Treime), măslinie (cu roșu pe dinăuntru, monahul Vasilie Brăiloiu, Vădeni) sau albăstruie (roșie pe interior, Ștefan, monah, Bârsești). Doar rareori, ca în cazul monahului Misail de la Lainici, rasei i-a luat locul o mantie simplă, neagră, fără mâneci, prinsă la gât, element vestimentar caracteristic de regulă egumenilor sau altor călugări învestiți cu ranguri monahale. În mod excepțional, unii monahi poartă pe sub rasă o giubea îmblănită demnă de marii dregători ai țării, ca în cazul lui Dionisie și Vasilie Brăiloiu de la Vădeni (roșie și, respectiv, albastră cu manșete și tiv de blană bej).

Stânga sus: ieromonahul Antim de la Mănăstirea Părinților de la Lithino (Epir), noul ctitor al Schitului Balamuci (Sitaru, Ilfov, 1752). — Dreapta sus: ieromonahul Iosif ține o cruce în mâna stângă și mătănii în dreapta (Schitul Deleni, Olt, 1767). — Stânga jos: ieromonahul Silvestru poartă pe sub rasa neagră giubea portocalie și anteriu albastru (Ciuta, Buzău, 1762).

Stânga sus: umilul monah Climent își împreunează cucernic mâinile (Schitul Bradu, Vâlcea, 1786). — Dreapta sus: impunătoarea figură a călugărului Damaschin (Voloiac, Mehedinți, 1810). — Dreapta jos: monahul Mihail într-o rasă gri cu căptușeală roșie (Bujoreni, Vâlcea, 1812).
— Pagina alăturată: stânga sus, ieromonahul Filaret Bârsescu cu rasă cărămizie și potcap gri (Mihăești, Vâlcea, 1814). — Dreapta sus: ierodiaconul Partenie înveșmântat în rasă bordo (Crușeț Măiag, Gorj, 1818).

În general însă, imediat pe sub rasă călugării poartă dulama, uneori prevăzută cu nasturi la piept (ieromonahul Partenie, Bodești, Sfânta Treime; Dionisie și Vasilie Brăiloiu, Vădeni) și strânsă cu un brâu din material textil fără ornamente, dar cu colorit variat: galben, roșu, cafeniu, verde, albastru, cenușiu, negru – doar monahul Gherasim de la Bujoreni a preferat o cingătoare cu catarama. O diversitate cromatică similară caracterizează și dulama monahilor, ce poate fi deopotrivă galbenă (monahul Damaschin, Voloiac), roșie (monahul Climent, Bradu), bordo (Misail monah, Lainici), măslinie (ieromonahul Partenie, Bodești, Sfânta Treime; ieromonahul Iosif, Deleni), albastră (ieromonahul Silvestru, Ciuta), verde (Dositei Brăiloiu, Vădeni), neagră (Dionisie monah, Sânbotin), iar uneori chiar bicoloră, prezentând pe interior (verde cu roșu, respectiv roșu cu verde, Dionisie și Vasilie Brăiloiu, Vădeni) sau la mâneci (roșu cu verde, Teofil monah comisar, Teiu) o altă tonalitate.

Pe cap unii monahi poartă doar potcap, de obicei cafeniu sau negru, dar și purpuriu (ierodiaconul Partenie, Crușeț Măiag; Misail monah, Lainici), mai înalt sau mai scund, drept sau rotunjit, uneori de formă

trapezoidală cu latura superioară mai lungă (Dionisie monah, Sânbotin). Alteori, deasupra acestuia atârnă camilafca, în genere neagră, dar cu forme și dimensiuni foarte diferite. Astfel, cea a ieromonahului Partenie (Bodești, Sfânta Treime) se reduce în față la două fâșii subțiri și scurte, ce abia întrec lungimea bărbii, în vreme ce camilafca monahului Damaschin (Voloiac) îi acoperă umerii și ajunge cu cele două prelungiri până la mijlocul bustului. În schimb, cele ale lui Dionisie și Vasilie Brăiloiu (Vădeni) se prezintă sub forma unor pelerine ce ajung în spate până la nivelul taliei. Alteori însă camilafca poate apărea fără potcap, căpătând eventual o culoare vie, albastră (Filaret ieromonah, Mihăiești) sau chiar roșie (Ștefan monah, Mihăiești).

Dintre însemnele caracteristice cinului lor, monahii au preferat să etaleze în portretele votive fie crucea, fie mătăniile, deseori chiar pe amândouă (ieromonahul Iosif, Deleni; monahul Damaschin, Voloiac; ierodiaconul Partenie, Crușeț Măiag). Nu sunt însă rare nici cazurile când au renunțat la respectivele accesorii, pentru a sugera pietatea prin gestul împreunării mâinilor în dreptul pieptului (Visarion, Ierotei, Dionisie, Baia de Fier; Climent, Bradu; Filaret, Mihăiești etc.)

Umilele și cuvioasele monahii

Spre deosebire de perioada contemporană în care monahismul feminin cunoaște o dezvoltare fără precedent, covârșindu-l numeric pe cel bărbătesc, în epoca medievală mai toate mănăstirile mari și bogate erau locuite de călugări. Cu toate acestea, ca urmare a susținerii financiare venite din partea domnilor greci, veacul fanariot a cunoscut o înmulțire a lăcașurilor de nevoință ale cuvioaselor monahii. Astfel, în Țara Românească au fost miluite cu danii mai mari sau mai mici mănăstirile de maici Dintr-un lemn, Mamu, Slătioarele, Surpatele (Vâlcea), Lăculețele, Viforâta (Dâmbovița), Bascov, Bucov (Argeș), dar și numeroase schituri fără posibilități materiale, precum Gura Văii Popii, Valea Mare (Muscel), Ostrov, Prosia (Argeș), Fusea (Dâmbovița), Hagi Dina – Maicilor (București), Turbați, Țigănești (Ilfov), Fefelei, Valea Caprei (Saac) ori Rătești (Buzău).[42]

Câteva dintre cele dintâi erau așezăminte domnești, bine închegate, dar cele mai multe erau doar modeste locuri de schimnicie întemeiate de femei cu oarecare stare, care, atunci când își simțeau sfârșitul aproape, hotărau să folosească averea rămasă de pe urma soților pentru a ridica un locaș de rugăciune în care să se retragă în liniște. Așa a procedat, de pildă, „Marina Fusoaica, stareța și ctitora schitului“ dâmbovițean Fusea pe care l-a înzestrat cu toate bunurile sale, ca să-i fie spre pomenire ei și răposatului ei soț Negoiță: „stânjeni 300 de moșie ce se numesce Valea Neagră i trei munți mici i două pogoane de vie i o prăvălie în orașul Târgoviștei i doi boi i două vaci“[43].

Viața monahală o alegeau însă nu doar boieroaicele ce își ctitoreau propriul așezământ monastic, ci și multe alte femei evlavioase care simțeau

СТАРИЦА

că-și împliniseră menirea în lume și voiau să se pregătească pentru marea trecere, asemenea Elisaftei și Anei, mama și, respectiv, soacra boierului Gheorghițe, ctitorul de la Măldărești, mama mitropolitului Daniil al Proilavei (Căușeni) ori Salomiia, maica egumenului Sava de la Schitul Bradu.

Pe alocuri însă ca la Agapia și Văratec, maicile nu doar se rugau în așteptarea Înfricoșatei Judecăți, ci practicau și diverse meșteșuguri tradiționale, „lucrând lucruri de mână adică cusături și (ma)hramuri, kilimuri și cusături de veșminte arhierești și alte iscusite lucruri, care acelea sunt pentru cinstea și folosul lor și pentru podoaba patriei". Iar atunci când aveau știință de carte țineau chiar cursuri de alfabetizare pentru „fetele de boieri, i de mazili, de negustori i de toată

Pagina alăturată: stânga jos, monahia Salomia, mama ctitorului și a starețului Schitului Bradu (sus), aflat într-o zonă greu accesibilă din munții Vâlcei (Vâlcea, 1786). — Dreapta jos: stareța Epracsia pare a fi exclus în mod programatic negrul din propria vestimentație (Piscani, Argeș, 1777). — Sus, călugărițele Elisafta și Ana, cu o ținută și o vestimentație similară (Măldărești, Vâlcea, 1794). — Jos, austeritatea veșmântului monahal al Elisaftei este îndulcită de roșul brâului și al conturului acoperământului de cap (Slătioara Viorești, 1801).

Călugărul Dionisie și monahia Ana în rase negre înviorate de brâul galben și roșul căptușelii (Sânbotin, Vâlcea, 1807). — Pagina alăturată, sus, două surori ce au îmbrățișat ambele viața monahală (Căzănești, Vâlcea, 1810). — Jos, Calistrata monahia cu o vestimentație și o atitudine la fel de severă (Lainici, Gorj, 1817).

starea" trimise de părinți pentru o perioadă în așezămintele monastice pentru a deprinde nu doar „lucrul mânilor", ci și „învățătura cărților"[44]. Și, desigur, pentru a se familiariza cu o morală austeră la care erau obligate să revină în claustrarea monastică și muierile ce călcaseră strâmb, trase fiind de bărbații lor „în judecată cu nume de curve și fiind dovedite într-acest chip"[45]. Dar dacă în privința severității moravurilor destule monahii nu aveau ce să își reproșeze, în privința științei de carte elinească lăsau fără doar și poate de dorit, situație pentru remedierea căreia grijuliul Alexandru Moruzi poruncea în 1803 ca „la Mănăstirea Agapia să se așeze un dascăl bătrân procopsit la învățătură ca să învețe pe maice carte grecească și elinească"[46], pe care acestea erau apoi datoare să o transmită mai departe și celorlalte viețuitoare din mănăstire.

Fie ele educate, fie lipsite de învățătură, maicile reprezentate în tablourile votive din bisericile Valahiei adoptă de regulă o ținută austeră. Cu excepția stareței Epracsia (Piscani, Argeș, 1777) și a monahiilor Ana și Elisafta (Măldărești) cu veșminte de culoare măslinie și, respectiv, violet, ele poartă rasă neagră, uneori cu reflexe cafenii sau albăstrui, căptușită eventual pe dinăuntru cu stofă albă-gri (Salomiia monahia, Bradu; Sofronia schimonahiia starița cu soru-sa, Căzănești) sau chiar roșie (Ana eroschimănica, Sânbotin). Ba chiar și Calistrata monahia (Lainici), ce renunță la giubea în favoarea unei mantii simple prinse la gât, păstrează, totuși, culoarea neagră, ce caracterizează și mantila cu care se învăluie

fără excepție toate monahiile – doar cea a Elisaftei monahiia (Slătioara, Viorești) prezintă un contur roșu. De regulă, aceasta le acoperă nu doar capul, ci și umerii în jurul cărora formează un fel de guler, în timp ce mantila *eroschimănicăi* Ana coboară asimetric în partea stângă până la nivelul taliei. Sobrietatea vestimentației monahale susținută și de dulama tot în tonalități închise (negru, cenușiu) este uneori îndulcită de un brâu viu colorat, galben (Ana eroschimănica, Sânbotin) sau chiar roșu (Elisafta monahiia, Slătioara, Viorești). Căci altminteri „podoabele" afișate de călugărițe sunt de natură să sporească înfățișarea lor simplă și smerită. Este vorba de cruce (Elisafta monahia, Slătioara, Viorești; Ana *eroschimănica*, Sânbotin) și de șiragul de mătănii folosit la repetarea rugăciunilor (Elisafta monahia, Slătioara, Viorești; Elisafta și Ana monahiile, Măldărești; Calistrata monahia, Lainici), absente doar atunci când monahiile au preferat să-și arate pietatea prin încrucișarea palmelor în dreptul pieptului (Salomiia monahia, Bradu; sora stareței Sofronia, Căzănești).

Aristocrația clerului: protopopii și protopopesele

Principalele instrumente ale exercitării puterii ierarhilor în teritoriu erau protopopii, întâistătătorii preoților dintr-o anumită zonă, întăriți în funcție prin acte emise de înșiși domnii țării, care – pare-se fără prea mult succes – le indicau din timp în timp episcopilor criteriile în virtutea cărora să își aleagă subordonații („socotind sfinția Ta mai mult folosul sufletului și al datoriei păstoreșci decât interesul celuia ce ar da mai mult, vei rândui la protopopie oameni aleși, oameni cu minte, cu sciință de învățătură și cinstiți, cari cu viața lor să dea pildă norodului și să fie destoinici a da locuitorilor învățăturile cele de trebuință duhovnicești, cu cuvinte dulci“[47]). Cincisprezece la număr în eparhia Mitropoliei Ungrovlahiei (câte doi în Argeș, Ilfov, Muscel, Olt, Teleorman, Vlașca și câte unul în Dâmbovița, Ialomița și Prahova), zece în cea a Râmnicului (trei în Dolj, câte doi în Gorj, Mehedinți și Romanați și unul în Vâlcea) și șase la Buzău (trei în Săcuieni, doi în Slam Râmnic și unu la Buzău) în anul 1785 și, respectiv, patruzeci și cinci în toată Valahia în anii 1808–1809, aceștia aveau un spectru larg de atribuții, dintre care esențiale erau cele ce urmează.

Mai întâi, erau datori să se asigure că preoții nu lipseau nicidecum de la lăcașele de cult și că săvârșeau „orânduiala slujbei bisericesci“ „cu tacsisul ce se cade“, dar și că viețuiau cu bună cuviință, fără a „pricinui necinste darului“. Totodată erau îndrituiți să-i judece, inclusiv pe mireni, „pentru curvii, pentru hrăpiri de fete, pentru amestecarea sângelui, pentru fermecătorii, pentru vrajbă și neunire între bărbat cu muierea lui“ în scopul nobil al îmbunătățirii moralității turmei, dar și al încasării a doi taleri și jumătate de la partea muierească vinovată[48]. Uneori însă se pare că pentru protopop era mai avantajos să ia drept mită o sumă considerabil mai mare de la învinuiții care scăpau astfel cu onoarea „reperată“[49], în vreme

Sus, protopopul Gheorghe, îmbrăcat în haine simple din stofă ieftină, nu se deosebește de un simplu preot decât prin bastonul său (Cochineștii de Sus, Argeș, 1796), — Jos, atât protopopul din Bâscenii de Jos (Buzău, 1797), cât și cei doi fii ai săi înfățișează evanghelii cu ferecătură aurită.

ce alteori găsea cu cale să le impună o amendă usturătoare (gloabă, geremea) chiar și unor nevinovați, determinându-i să o achite prin metode de persuasiune precum „hiarele, biciul, bățul", cu toate că „biciul preotului" ar trebui să fie „cuvântul lui Dumnezeu în gura lui, cu care să învețe și să îndrepteze pe norod, că Hristos nu a avut nici bici nici toiag în mânele sale", așa cum scria, la 5 decembrie 1795, vodă Alexandru Moruzi, indignat de comportamentul unora dintre pretinșii slujitori ai Domnului. Situația era cu atât mai intolerabilă cu cât protopopii mai aveau și alte surse de venit, ca havaeturile cununiilor, „adică de la nunta d-întâi de june cu fată, taleri unul vechi, de la a doua nuntă, zloți doi vechi, de la a treia nuntă, taleri doi vechi"[50], ori faimosul „plocon al bastonului" ajuns în 1798 la șaizeci și șase de parale de preot sau diacon pe an. Și, de parcă n-ar fi fost îndestul, unii dintre ei cutezau să ia „de la tot preotul sau diaconul, la Paște și la Crăciun și la Adormirea Precestei câte cinci

Protopopul Șerban a ales să fie imortalizat într-o giubea și cu potcap roșu-aprins (Copăceni, Vâlcea, 1804).

parale pentru ouă, câte cinci parale pentru găini și câte șase parale pentru chiria carului de la aducerea acestor plocoane“[51].

Colectând atâtea venituri, protopopii ar fi putut ridica numeroase lăcașuri de cult care să le perpetueze amintirea și imaginea, numai că de multe ori par să fi avut alte priorități în amăgitoarea viață lumească. Oricum ar sta lucrurile, ori de câte ori s-au învrednicit să participe la înălțarea unei biserici, nu au omis să se reprezinte într-o ipostază impozantă care să-i deosebească pe cât posibil de simplii preoți din subordinea lor. Ei poartă o rasă din stofă de calitate, nu neagră, potrivit cutumei, ci albastră (Manos proistosu, Câmpulung, Olari, Argeș, 1772; Badia, Cochinești; Dumitrache Pietraru și Dumitru Copăceanu ajutor, Copăceni; Ioan Buzescu, Ciurești, Olt, 1812; Preda, Tetoiu), bordo (Șerban, Copăceni; Constantin, Tetoiu), cafenie (Nicolae Oteșanu ajutor și Nițe Cornițe Copăceanu, ajutor, Copăceni) sau cenușie (Bâscenii de Jos), eventual cu guler, tiv sau mâneci din alt material, deseori cu altă nuanță (alb, cafeniu,

Sus, protoprezbiterele Preda și Zafira poartă anterie și baticuri elegant decorate (Copăceni, Vâlcea, 1804). — Jos, ajutorul de protopop Dimitrie s-a acoperit cu un fes roșu, în vreme ce soția sa poartă mantilă împodobită cu motive vegetale și geometrice (Copăceni, Vâlcea, 1804).

albastru, cenușiu, negru), inclusiv din blană. Iar dedesubtul ei mulți protopopi nu poartă direct sutana, ci un veșmânt intermediar lung, fie o giubea lungă, îmblănită (Șerban și Dumitrache Copăceni; Constantin și Preda, Tetoiu), fie un cepchen depășind cu puțin talia (Cârstea, Gorunești, Vâlcea, 1799; Ioan Buzescu Ciurești). La rândul ei, sutana surprinde nu rareori prin cromatica ei variată (albastră, roșie, cafenie) și, mai ales, prin ornamentația bazată pe folosirea dungilor mai late sau mai subțiri, verticale sau oblice. De pildă, cea a lui Cârstea de la Gorunești este brăzdată de linii transversale albe, negre și roșii, în timp ce anteriul lui Nicolae Oteșanu (Copăceni) este decorat cu benzi în diagonală, albe, cafenii și negre. Iar la înfrumusețarea vestimentației protopopilor contribuie de cele mai multe ori și brâul, câteodată monocrom (roșu, cafeniu, cenușiu, negru), alteori bicolor (bordo cu alb, Constantin, Tetoiu), dar destul de des decorat cu exuberante motive florale: albe și roșii pe fond negru (Cârstea,

Gorunești), roz pe cenușiu (Șerban, Copăceni), bej pe un câmp negru (Dumitrache Pietraru, Copăceni), roșii pe fundal albastru-cenușiu (Nicolae Oteșanu și Niţe Cornițe Copăceanu, ajutorul, Copăceni).

De pe capul protopopilor nu lipsește niciodată potcapul cu dimensiuni și forme destul de variate. Cel mai adesea negru, acesta poate fi scund sau înalt, pătrățos, rotunjit sau evazat (Ioan Buzescu, Ciurești; Andrei Schevofilax, Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei), eventual cu vârful triunghiular (Cârstea, Marin și Șerban, Gorunești; Cârstea, Băbeni Olteţu). Totuși, se întâlnesc și potcapuri roșii mai joase (Gheorghe Badia, Cochineștii de Sus; Șerban și Dumitrache, Copăceni), ce se aseamănă mai degrabă cu fesurile de aceeași culoare pe care le poartă ajutoarele de protopop (Dumitru Copăceanu, Nicolae Oteșanu, Copăceni) – doar Niţe Cornițe Copăceanu (Copăceni) s-a zugrăvit cu capul descoperit.

Dar dacă de potcap nu par a se putea lipsi nici în ruptul capului, protopopii renunță, în mod straniu și relativ frecvent, la însemnul funcției lor administrative, temutul baston cu care nu se sfiau uneori să-i altoiască pe cei ce le ieșeau din cuvânt. Atunci când este zugrăvit, acesta se prezintă uneori sub forma unui toiag simplu de lemn, ferecat în partea superioară cu metal (Badia, Cochineștii de Sus) și eventual cu o piatră (semi)prețioasă în vârf (Ioan Buzescu, Ciurești). Andrei Schevofilaxul (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei) se reazemă într-un baston făurit sau placat în întregime cu metal, de care atârnă, probabil în scop decorativ, o cordeluță cu moț. În cazul protopopului Ioan Buzescu toiagul este însoțit de cruce, simbolul preferat de mai-marii preoților, ce apare de cele mai multe ori singur, dar și în compania evangheliei (Bâscenii de Jos) sau a mătăniilor (Constantin, Tetoiu).

Dintre consoartele protopopilor, unele s-au mulțumit să se îmbrace ca niște umile preotese de țară, pe când altele, mândre de puterea bărbaților lor, au căutat să rivalizeze în eleganță cu boieroaicele. Această diferență este ilustrată și de giubeaua lor, uneori confecționată dintr-o stofă monocoloră ieftină, asemenea celei cenușii, verzuie pe interior a soției lui Ioan Buzescu (Ciurești) ori roșie pe dinăuntru precum cea a Catrinei Copăceanu (Copăceni), iar alteori împodobită cu guler, tiv și mânecuțe din blană (vernil cu cafeniu, Preda a protopopului Șerban, Copăceni; bordo cu cafeniu, Maria a lui Andrei Schevofilaxul, Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei). Cea mai reușită piesă este fără îndoială aceea purtată

Din garderoba protopopului Cârstea și a soției sale Ancuța se remarcă brâiele decorate (Gorunești, Vâlcea, 1807).

de nevasta protopopului din Bâsceni, împodobită cu elemente florale complexe, galbene, roșii și cenușii pe fond bej și înfrumusețată cu un tiv de blană albă cu motive geometrice în formă de șerpișori. Aceleași deosebiri se păstrează și în cazul rochiilor protopopeselor, câteodată tradiționale de tip anteriu, decorate cu dungi verticale (albe și roșii, soția lui Ioan Buzescu, Ciurești; albe și cafenii, Ilinca, Copăceni; albe și verzi, Ancuța, Gorunești; albe și cenușii, Dumitrana, Cochineștii de Sus) și, eventual, prevăzute cu un pieptar (roșu-aprins, cel al Dumitranei de la Cochinești). Alte rochii însă prezintă în loc de dungi, ornamentații complexe bazate pe motive geometrice și florale, diferite uneori în partea inferioară în raport cu cea superioară. Astfel, rochia albăstrui-cenușie a Predei (Copăceni) este decorată în secțiunea de jos cu floricele galbene, cafenii, negre cu petale albe și în cea de sus cu o coloană *sui generis* a infinitului străbătută de o rețea deasă de linii albe, ce delimitează numeroase romburi în care apar și puncte roșii, pe când cea cafenie a Catrinei este punctată

Protopopul Ioan Buzescu se reazemă într-un toiag ferecat cu metal în partea superioară și împodobit cu o piatră semiprețioasă în vârf (Ciurești, Olt, 1812).

de flori cenușii cu roșu. Mult mai moderne sunt rochiile protopopeselor de la Tetoiu. Rochia Ilincăi este albă cu văl străveziu peste decolteu, împodobită cu rămurele verzi de care atârnă câte trei, patru sau chiar mai multe flori complexe, în vreme ce rochia Smarandei, roz-pastel cu un văl similar, e separată printr-o bandă lată albă, smălțată cu flori galbene și roșii, similară celei verticale care brăzdează central veșmântul. O sinteză între rochia tradițională de tip anteriu și cea inovatoare o oferă îmbrăcămintea protopopesei de la Bâsceni, ce prezintă în partea de jos dungi subțiri, albe, roșii, cenușii, negre, iar în partea de sus, de care este separată printr-o pereche de paftale rotunde parțial aurite, o luxuriantă decorație vegetală, tot aurie. Tot cu paftale rotunde, lucrate însă în argint, s-a încins Dumitrana (Cochineștii de Sus), pe când mai multe protopopese au preferat un brâu, subțire sau lat, drept sau oblic, mono sau policolor, uneori decorat cu flori roșii, în genul celor albastre-cenușii ale Bălașei, Ilincăi, Mariei și Predei (Copăceni).

Tot cu motive florale, dar și geometrice (cerculețe, steluțe, spirale) variate în galben, roșu, verde, negru au găsit cu cale să-și împodobească protopopesele de la Copăceni mantilele albe, asimetrice, în vreme ce alte neveste de protopopi poartă glugi fără ornamente, albe (Ancuța, Gorunești; Dumitrana, Cochineștii de Sus), roz (soția lui Ioan Buzescu, Ciurești) sau chiar cenușii (Maria, Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei). Numai că în cazul ultimei, mantila de culoare închisă atârnă deasupra unui fes roșu, în timp ce vălul străveziu al protopopesei de la Bâsceni cade deasupra unei coafe scunde alb-rozalii. Doar Ilinca și Smaranda (Tetoiu) nu s-au sfiit să renunțe la vălul bunei creștine în favoarea unor fesuri cu calota albă și o bandă neagră la bază, dedesubtul căreia este prinsă o eșarfă cenușie, savant împletită. Iar Smaranda a cutezat chiar să facă rabat de la austeritatea impusă de Biserică și să poarte cercei cu pietre mari, albe, în vreme ce restul protopopeselor s-au ferit cu luare aminte de podoabe, înălțând cel mult crucea, asemenea Mariei (Copăceni) sau Ilincăi (Tetoiu).

Sus, protopopul Constantin împreună cu soția sa care a căzut în ispita de a purta cercei și mărgăritare (Peșteana de Jos, Gorj, 1810). — Jos, impunătorul protopop Andrei Skevofilax este înveșmântat în negru și se reazemă pe un toiag de care atârnă o panglică cu un ciucure (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei, Gorj, 1812 – în fotografie).

Sus, severul protopop Preda și eleganta sa consoartă Ilinca (Tetoiu, Vâlcea, 1820). — Jos, protopopul Constantin le-a transmis copiilor săi dragostea de carte (Tetoiu, Vâlcea, 1820).

Mulțimea nesfârșită a preoților din Valahia și Moldova

Puterea și bogăția protopopilor din țările române este justificată în bună măsură de numărul uriaș al preoților, ce nu a încetat să crească în mod constant până la sfârșitul perioadei fanariote. Astfel, în anul de grație 1810 cele 3.105 biserici ale Valahiei erau servite de nu mai puțin de 5.594 de popi și 2.823 de diaconi[52], în vreme ce în 1815 o cercetare amănunțită a autorităților scotea la iveală faptul că în Muntenia slujitorii Domnului cu acte în regulă erau 9.416, la care se adăugau mulți alții „tăinuiți de protopopii"[53] cointeresați cu sume considerabile. Așa se face că nici credincioșii din cele mai modeste cătune nu se puteau plânge de absența asistenței religioase, așa cum o dovedesc unele recensăminte parțiale ale clerului din mediul rural. Astfel, în județul Vlașca, în satul Slobozia, locuitorii celor 93 de case erau deserviți de 7 preoți, la Crângurile pentru țăranii din cele 13 cocioabe slujeau 2 preoți și 5 diaconi, în timp ce la Stănislăvești locatarii celor 11 colibe erau călăuziți pe calea mântuirii de 2 preoți, 5 diaconi și 3 țârcovnici[54].

Secretul acestei creșteri exponențiale a clerului nu trebuie căutat doar în tradiționala evlavie românească neatinsă de tăvălugul ateist al Iluminismului, ci și în imunitatea fiscală deplină acordată de Ștefan Cantacuzino preoților în chiar pragul epocii fanariote, „lucru sfânt și plăcut lui Dumnezeu, plin de bunătate și de iubire de oameni care în zilele cele demult, din descălecătoarea țării, nici unul din domnii cei dintâi nu s-au învrednicit să o isprăvească"[55], așa cum se exprima, purtat pe aripile entuziasmului, Sfântul Ierarh Antim Ivireanu. Iar destui dintre dreptcredincioșii voievozi din Fanar au avut grijă să reînnoiască aceste scutiri, impunându-le clericilor, începând din vremea lui Alexandru

Preotul Gheorghe Vilău, ctitor al bisericii Sfântul Nicolae din Câineni (Vâlcea, 1733), (pagina alăturată, sus) poartă un felon trandafiriu cu decorație vegetală albă și o evanghelie cu ferecătură aurită.
— Pagina alăturată, jos, preoții Nicolae și Dimitrie în odăjdii liturgice (Urșani, Vâlcea, 1805–1806).

Ipsilanti, doar o contribuție pentru întreținerea școlilor și o alta pentru milostenia de obște[56].

Aceste facilități nu au fost însă de natură să asigure prosperitatea preoților de rând, întrucât ierarhii s-au grăbit să le impună acestora împovărătoare dări bisericești. Astfel, la intrarea în funcție, atât a mitropolitului, cât și a chiriarhului propriei eparhii (Râmnic, Buzău), aceștia trebuiau să achite *ploconul cârjei*, o taxă variabilă, ajunsă de pildă la nu mai puțin de 13 taleri la suirea pe tronul Ungrovlahiei a lui Nectarie din Peloponez[57]. La aceasta se adăuga contribuția anuală pentru ierarh, *kanoniká* (în greacă „darea" obișnuită), constând deopotrivă în bani peșin și în produse, în special, agricole și, deja amintita „dare a bastonului" pentru protopopi. În plus, cu ocazia hramului catedralelor mitropolitane (Sfinții Constantin și Elena) și, respectiv, episcopale (Sfântul Nicolae la Râmnic și Adormirea Maicii Domnului la Buzău) popii erau nevoiți să achite „către trei taleri și jumătate și două costande (=patruzeci de parale) după cum s-au urmat din vechime"[58] (1800). Și, desigur, atunci când se hirotoneau erau nevoiți să bage adânc mâna în buzunar, întrucât, conform rânduielii, cu acel prilej trebuiau să sature o mulțime de guri: mitropolitul, ierarhul care săvârșea taina, dar și alți titulari rezidenți în Valahia, eclesiarhul, preoții și diaconii implicați, paraclisierii, logofeții, feluriți slujbași ai sfintei biserici[59]. În acest fel, sumele minime datorate de candidatul la preoție ajungeau în 1748 la 17, iar în 1794 la 50 de taleri (o contribuție suplimentară benevolă

Preoții Mihu și Nicola rugându-se (Bodești, Intrarea în Biserică, Vâlcea, 1750).

era oricând bine primită), la care se adăugau și plocoanele în natură către arhiereu, „un berbec, două banițe de orz, șase vedre de vin, șase obroace de făină, treizeci de găini"[60]. Iar atunci când tânărul dornic să-și dedice viața lui Dumnezeu nu dispunea de numerar, ierarhii dovedeau îngăduință, acceptând plata hirotoniei cu o bucată de pământ sau cu o vie[61].

Teoretic, nu era de-ajuns ca aspiranții la preoție să aibă ceva bani sau proprietăți imobiliare, ci trebuiau să dețină o pregătire elementară de specialitate și să îndeplinească niște standarde morale minime („să nu aibă ponosuri de curvie, de hoție și de beție"[62]). Cum însă cursuri dedicate viitorilor slujitori ai altarului nu s-au ținut decât sporadic în epoca fanariotă (la mitropolie, la Sfântul Gheorghe Vechi și la Sfânta Ecaterina în București, la Mănăstirea Obedeanu din Craiova), cei mai mulți dintre viitorii preoți deprindeau în cel mai bun caz scrisul, cititul și psalmodiatul, memorând,

Preotul Iosif Tândălescu impresionează cu giubeaua și anteriul său de un roșu aprins (Mănăstirea Logrești, Gorj, 1807).

pe cât le stătea în putință, feluritele slujbe. Cu toate acestea, către sfârșitul veacului al XVIII-lea în județele din sudul țării ca Olt sau Teleorman existau multe sate cu preoți care nu știau nici măcar buchiile[63].

În ciuda scutirilor fiscale, o bună parte dintre clerici nu erau cu mult mai bogați decât țăranii pe spinarea cărora trăiau. Căci, oricât ar fi fost de evlavioși, truditorii gliei nu aveau de unde să le dăruiască plocoane prea grase. De pildă, datina impunea ca atunci când se căsătoreau să îl cadorisească pe popă cu un curcan sau o găină[64], în vreme ce pentru alte prestații religioase, precum botezuri, înmormântări, spovedanii, sfeștanii, le ofereau atenții încă și mai modeste. Mai mult ajutor căpătau slujitorii Domnului de la proprietarii satelor în care își aveau parohiile ce se îndurau uneori să le dea ceva pământ de cultivat, imașuri pe care să-și pască vitele sau lemne de construcții și de foc[65]. În aceste condiții, e de înțeles faptul că, în căutarea unui trai mai bun, unii preoți încercau să-și găsească o a doua slujbă, lucrând, în funcție de competențe, ca postăvari, lumânărari, călărași și chiar ca vătășei sau zapcii preoțești, care îi procopseau pe alți confrați ai lor cu „necazuri, bătăi, legături și închisori și purtări din sat în sat"[66].

Luptându-se din greu să-și câștige pâinea de zi cu zi, astfel de clerici dispuneau rareori de resursele financiare necesare ridicării unui lăcaș de cult. Existau însă și preoți proveniți din familii avute ce își urmaseră vocația religioasă sau popi gospodari, care știuseră să pună ban peste ban, nu doar pentru a-și chivernisi propriile familii, ci și pentru a lăsa în urmă un lăcaș de închinare, cum s-a întâmplat cu Ivan Duhovnic, ctitorul

Preotul Samaria și-a ras atât barba, cât și mustața și înfățișează o floare în locul crucii (Câmpulung, Sfântul Gheorghe Olari, Argeș, 1772).

bisericii cu hramul Sfântul Nicolae din Breaza de Sus. Cum însă o astfel de zidire presupunea o investiție majoră, unii preoți se asociau între ei sau îi convingeau pe alți credincioși să li se alăture în demersul lor bine plăcut lui Dumnezeu. Așa a procedat, de pildă, popa Ioan care i-a determinat să participe la înălțarea bisericii Cuvioasa Parascheva din Călinești pe frații săi Zamfir și Pătru, pe unchiul lor Tănasie, dar și pe preoții Nicula și Zamfir și pe o mulțime de alți moșteni (Toma, Costandin, Toma, adecă Radomir, Ion Ghermănescu, Radu, Pătru, sin Tănasie, Anghel, Ion, Pătru și Toma și ceilalți părtași ai lor), care „cu ce au putut agonisi". Alți clerici au avut însă norocul ca la apelul lor să răspundă câte unul-doi boiernași cu dare de mână, astfel încât să nu mai fie nevoiți să mobilizeze un întreg grup de donatori. De o atare șansă s-a bucurat Ioan Tândălescu, pe care l-au ajutat să ridice biserica Sfinții Ioachim și Ana de la Logrești biv vel slugerul Costache Pandia și jupan Ioan Oteteleșanu.

Destul de des însă, pe pereții bisericilor Valahiei sunt zugrăviți preoți, fără ca aceștia să fi sponsorizat zidirea ori pictarea acesteia. Uneori ei și-au câștigat acest drept prin asumarea sarcinii de ispravnici – astăzi am spune diriginți de șantier – asemenea lui Ioan și a fiului său Grigore, de la Sfânta Treime din Bodești, dar cu mult mai des au fost onorați în acest fel de ctitorii rude ale lor, reverențioase în fața sutanei preoțești. Este cazul, de pildă, al vătafului de plai Ioan Urșanu, care nu a uitat ca în tabloul votiv de la Horezu Târg să-l includă și pe nepotul său popa Nicolae,

Duhovnicul Constantin din Fălcoiu ține în afara crucii și bastonul de protopop (Cioroiu, Olt, 1783).

ori a lui Dumitrașcu Cozmescu, care a dispus ca în biserica Sfinții Voievozi de la Câineni să fie reprezentat și zătul (ginerele) său, Șărban ereu. Alteori însă ctitorii au găsit de cuviință să le nemurească imaginea cuvioșilor preoți chemați să slujească în biserica ridicată de ei, așa cum a făcut Radu Ciobanul de la Gruița, în ctitoria căruia au fost zugrăviți atât popa Constantin cu prezbitera sa, cât și diaconul acestuia cu jupâneasa lui Stanca.

Dintre relativ numeroșii preoți reprezentați în bisericile Valahiei, extrem de puțini au preferat să se imortalizeze în veșminte liturgice, asemenea lui Gheorghe Vilău (Câineni, Sfântul Nicolae, Vâlcea, 1758) ori a lui Nicolae și Dumitru (Urșani). Cel dintâi poartă un felon trandafiriu cu o decorație vegetală albă extrem de complexă, dedesubtul căruia atârnă un patrafir lung din exact același material, ce acoperă parțial stiharul cenușiu cu o ornamentație diferită în dreapta și în stânga, dar bazată tot pe motive liniare. În schimb, preotul Nicolae a îmbrăcat un felon alb cu reflexe verzui, împodobit cu forme tetralobate negre, în interiorul cărora sunt pictate plăntuțe roșii cu flori, dar și cu două cruci de aceeași culoare, situate puțin sub nivelul umerilor. Acestea se regăsesc și pe felonul alb simplu al popei Dumitru, dar și pe mânecile stiharelor omocrome ale celor doi clerici, străbătute de patrafire aurii cu două benzi, cea din dreapta decorată cu romburi cu steluțe în colțuri, iar cea din stânga cu un vrej. Cei doi clerici sunt înfățișați cu capetele descoperite și, în semn de reculegere, își împreunează mâinile, în timp ce Gheorghe Vilău poartă un potcap roșiatic scund și strânge la piept o evanghelie groasă cu ferecătură aurită.

Preotul Ștefan și arhidiaconul Șerban, înveșmântați în alb și negru (Groșerea, Gorj, 1808).

Restul preoților, cei care au optat pentru ținuta de zi cu zi, poartă o giubea din stofă ieftină sau dintr-o țesătură fină în culori dintre cele mai diverse (alb, gălbui, măsliniu, roșu, bordo, albastru, gri, negru) cu sau fără tiv, guler sau mânecuțe dintr-un alt material, cu precădere din blană. Spre exemplu, părintele Constantin duhovnicul din Fălcoiu (Cioroiu) apare îmbrăcat într-o rasă neagră subțire (gri pe dinăuntru) din stofă ordinară, popa Nicola (Costești, Ciorobești) e înveșmântat într-o giubea albă cu blană de aceeași culoare, vopsită în bej pe margini, în timp ce preotul Ioan Tândălescu (Logrești) poartă o rasă roșu aprins cu tiv și mânecuțe din blană cafenie.

În schimb, pe dedesubtul giubelei slujitorii altarului îmbracă sutana preoțească, uneori confecționată din stofă uni (albă, măslinie, roșie, bordo, albastră), eventual prevăzută cu nasturi în partea de sus, ori ca aceea a iereului Dragomir ot Șutești (Dobrușa), decorată cu linii cenușii întor-

Popa Radu poartă un anteriu cu dungi oblice, galbene, roșii și gri (Slătioara Cociobi, 1802).

tocheate. Mult mai frecvent însă sutana este împodobită cu dungi subțiri, verticale sau oblice, cu un colorit variat: albe, gri, negre (Ștefan ereu, Groșerea), galbene, roșii, gri (Constantin duhovnicul, Cioroiu; popa Radu, Slătioara, Cociobi), bej, măsliniu, negre (Șerban ereu, Câineni, Sfinții Voievozi), albe, galbene, verzui, roșii, gri (preot Samaria, Câmpulung, Sfântul Gheorghe Olari, 1772). Diversitatea deopotrivă cromatică, decorativă și formală caracterizează și brâiele cu care se încing preoții. Acestea pot fi albe, roșii, albastre, cenușii, negre, monocrome sau cu modele, subțiri sau late, împletite, înnodate în față, ori prinse în spate. De pildă, brâul alb al preotului Samaria (Câmpulung, Sfântul Gheorghe Olari) este împodobit cu linii roșii șerpuite alternând cu șiruri de puncte de aceeași culoare, iar cel al lui Constantin ereu (Vătășești, Vâlcea, 1803–1805) e ornamentat cu benzi orizontale inegale, albe, galbene și negre.

Încă și mai variate decât brâiele sunt potcapurile pe care preoții par a le fi tratat ca pe o piesă esențială a eleganței ecleziastice. Astfel în reprezentările din bisericile Valahiei aceștia au optat pentru acoperăminte sensibil deosebite între ele, mai înalte sau mai scunde, rotunjite, rectangulare, evazate, cu extremitatea plată sau triunghiulară, în tonuri de roșu, cafeniu, gri ori negru. Spre pildă, popa Grigore (Bodești, Sfânta Treime) poartă un fes jos cu calotă rotundă, asemănător celui preferat de numeroși mireni, în vreme ce Iosif Tândălescu (Logrești) s-a acoperit cu un potcap cafeniu, drept și foarte înalt. În schimb, popa Ioan (Crușeț, Măiag) poartă un acoperământ bordo de dimensiuni medii rotunjit în vârf și înconjurat la bază cu o bandă cenușie, pe când Șerban ereu (Câineni, Sfinții Voievozi)

În vestimentația părintelui Ioan alternează armonios trei culori (gri, bordo, alb) (Crușeț Măiag, Gorj, 1818).

se poate făli cu un potcap roșu aprins, evazat și cu vârful de formă triunghiulară. Doar preotul Samaria a găsit cu cale să se zugrăvească cu capul descoperit, ba chiar, lucru fără precedent în rândurile clericilor secolului al XVIII-lea, a cutezat să-și radă atât barba, cât și mustața.

Întrucât vestimentația clericală era de la sine grăitoare, preoții nu au simțit de multe ori nevoia să afișeze și alte însemne de natură să le precizeze identitatea profesională. Cu toate acestea, un număr însemnat dintre ei înalță crucea lui Hristos, asociată, în cazul duhovnicului Constantin din Fălcoiu (Cioroiu), cu un baston de lemn cu capul ferecat în metal, de felul celui pe care aveau dreptul să-l poarte numai protopopii. Doar Dragomir ereul (Dobrușa) a ales să își indice misiunea pastorală prin strângerea la piept a unei evanghelii ferecate în aur, în timp ce, într-un nou gest de frondă, preotul Samaria (Câmpulung, Sfântul Gheorghe Olari) etalează o plantă cu trei inflorescențe roz.

Preacinstitele prezbitere – modele de eleganță discretă

Sacerdoțiul asumat de soții lor le impunea cinstitelor prezbitere unele limitări în viața personală, inclusiv în privința portului. Astfel, spre deosebire de cochetele boieroaice care își puteau permite experimente vestimentare, afișând pălării extravagante, preotesele erau obligate de convențiile în vigoare să poarte acoperăminte de tip tradițional, precum coafa ori mantila, întotdeauna albe, eventual cu unele tonuri de gri și, desigur, fără nici un fel de ornamente. Astfel, coafa a fost preferată de Păuna și Maria (Muereasca, Vâlcea, 1785) și de Neacșa și Ilinca (Dobrușa), dintre care ultimele trei poartă și vălul străveziu al bunei creștine. În schimb, majoritatea preoteselor au optat pentru mantila (gluga) albă care, în față, coboară cel mai adesea simetric până spre piept, dar poate fi uneori asimetrică, mai lungă într-o parte, asemenea celei a Ilincăi (Horezu Târg) ori a Smarandei (Câineni, Sfinții Voievozi), ce atârnă în stânga până la cot și, respectiv, în dreapta până la mijloc. Evident, austera morală pravoslavnică nu le îngăduia preoteselor să se împopoțoneze cu podoabe, iar cele mai multe dintre ele s-au supus cu smerenie rânduielii canonice. Cu toate acestea, Maria și Ilinca (Urșani) au îndrăznit să poarte în jurul gâtului câte trei șiraguri de mărgele cafenii fine, iar ereița Ilinca (Slătioara, Cociobi), asemenea unei vanitoase boieroaice, un întreg arsenal de bijuterii (trei coliere de perle, cercei alcătuiți dintr-o plăcuță rectangulară de care atârnă trei pandantive, un inel în formă de floricică pe degetul mic de la mâna dreaptă).

Giubeaua pe care o îmbracă toate prezbiterele pendulează, la rândul ei, între sobrietatea clericală și eleganța firească pentru femeile ajunse în fruntea propriei comunități. Astfel, unele preotese, precum ereița Ioana

(Cochineștii de Sus), poartă un veșmânt simplu din stofă cenușie, căruia altele (Păuna, Muereasca; Dumitra, Slătioara, Cociobi; Constantina, Vătășești) i-au adăugat un tiv de blană cu nuanțe similare. În schimb, nu puține sunt soțiile de preoți care au optat pentru giubele în culori mult mai vii, de natură să le exprime mai bine feminitatea. Spre exemplu, Maria (Muereasca), Ilinca și Preda (Dobrușa) s-au înveșmântat într-o mantie roz cu tiv alb de blană, cu o tentă gri în cazul celei dintâi, în vreme ce Neacșa (Dobrușa) și Ilinca (Horezu Târg) s-au îmbrăcat în roșu. În plus, Ilinca și Neacșa (Dobrușa) și-au aruncat deasupra giubelei, prevăzută cu buzunare, un văl alb străveziu, trecut în față pe sub antebrațul drept.

Rochiile, în bună parte ascunse de veșmântul exterior, ilustrează și mai bine tendința de căutare a unei elganțe discrete. Căci până și piesele tradiționale de tip anteriu se re-

Pagina alăturată: jos, preotul Dragomir și prezbitera Preda zugrăviți în biserica Schitului Dobrușa (Vâlcea), zidit în veacul al XVI-lea și zugrăvit în 1774 (sus).
— Sus, foarte elegantele preotese Neacșa și Ilinca îmbracă rochii cu o decorație exuberantă (Dobrușa, Vâlcea, 1774). — Jos, prezbitera Maria poartă coafă cu văl străveziu, în vreme ce părintele Gheorghe, un simplu potcap gri (Muereasca, Vâlcea, 1785).

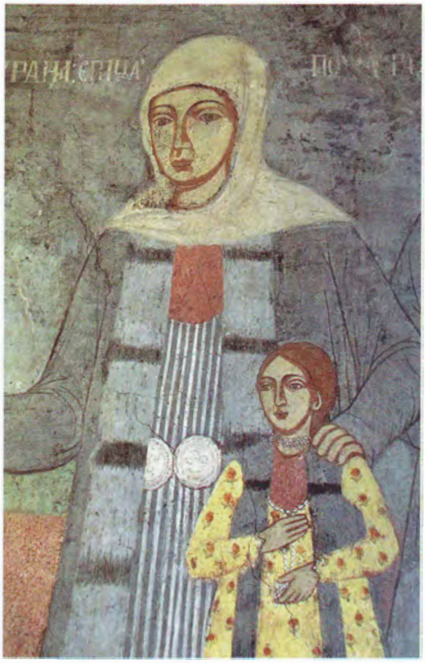

Stânga sus: popa Radu și preoteasa Ioana ce îmbracă o rochie originală alcătuită din benzi galbene împodobite cu forme roșii și negre și prinsă la mijloc cu paftale din argint (Cochineștii de Sus, Argeș, 1796). — Dreapta sus: mai conservatoare, prezbitera Dumitrana s-a mulțumit cu o rochie împodobită cu dungi verticale albe și gri (Cochineștii de Sus, Argeș, 1796). — Stânga jos: preoteasa Ilinca îmbină mantila cu bijuteriile (salbe de mărgăritare, cercei lucrați cu migală) (Slătioara Cociobi, Vâlcea, 1802).

marcă, nu rareori, prin câte unul sau două elemente care le personalizează. Astfel, cea a Mariei ereița (Slătioara, Viorești) este decorată cu dungi verticale albe, gri și roșii, mai rare deasupra și mai dese dedesubtul brâului roșu lat, pe când cea a Constantinei (Vătășești), împodobită cu benzi galbene și gri, se continuă deasupra mijlocului cu un fel de cămașă albă. La rândul său, anteriul Ioanei (Cochineștii de Sus) este alcătuit din fâșii galbene, ornamentate din loc în loc cu cerculețe roșii, dar și cu punctișoare negre și strâns în talie cu două paftale rotunde de argint, în timp ce în partea superioară se continuă cu o bustieră roșie. Nici una dintre rochiile preoteselor valahe nu se compară însă cu cele ale ereițelor zugrăvite la Dobrușa, unice prin decorația lor exuberantă. Astfel, rochia Neacșei este împodobită cu forme tetra, penta sau hexalobate cu contur negru și o bandă gri pe margini, în centrul cărora se găsesc romburi roșii sau roz cu un pătrățel sau cerculeț negru în mijloc. Acestea sunt unite între ele prin mici romburi cenușii cu un alt romb, pătrat sau cerc mai mic în centru,

Pagina anterioară: popa Constantin și preoteasa Constantina, clerici de rând din mediul rural, cu veșminte asemănătoare celor ale țăranilor, sunt reprezentați pe pereții bisericii din Țânculești (Vătășești, Golești, 1805 – p. 199), un cătun rupt de lume în care mai locuiesc astăzi doar două familii. — Preotul Șerban s-a acoperit cu un potcap roșu, triunghiular în vârf, în timp ce soția sa, Smaragda, rămâne credincioasă mantilei albe (Câineni, Sfinții Voievozi, Vâlcea, 1808).

în timp ce spațiul rămas liber este umplut cu linii roșii vălurite pe fond alb ce sugerează imaginea tot a unor romburi înscrise unul în celălalt. O structură similară are și ornamentația rochiei Ilincăi, numai că în interiorul figurilor polilobate, mai mari de această dată, se află stele roșii, iar liniile tremurate din spațiul intermediar sunt trasate pe fond galben.

Pe treapta de jos a slujirii bisericești: diaconii cu diaconesele lor

O bună parte a miilor de preoți din Valahia erau asistați în slujirea lor, dar și în feluritele treburi gospodărești ale bisericii, de câte un diacon. Și, cu toate că, în conformitate cu statistica realizată în 1810 de autoritățile rusești de ocupație, la nivelul țării un diacon revenea la 1,98 preoți, în unele zone acest raport numeric era complet inversat. De pildă, în satul Gălășești din Vlașca 3 preoți erau ajutați de nu mai puțin de 7 diaconi, în timp ce la Suceni, în același județ, tot atâția diaconi deserveau doar 2 popi[67], ca să nu mai amintim de situația de la Sămara în Argeș, unde alături de 5 preoți slujeau 16 diaconi[68]. Fără doar și poate, în acest fel serviciile divine săvârșite în umilele bisericuțe de țară ajungeau să rivalizeze cu slujbele celebrate într-o adevărată catedrală.

Accelerarea creșterii numărului de diaconi comparativ cu cel al preoților înregistrată în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, când, spre exemplu, în Vlașca în intervalul 1787–1790 au fost hirotoniți 89 de noi diaconi față de doar 34 de preoți, are în bună măsură o explicație financiară. Neputând spori la infinit numărul popilor, a căror mulțime începuse să îi îngrijoreze pe unii domni precum Grigore III Ghica[69], ierarhii dornici să-și rotunjească veniturile au recurs la artificiul înmulțirii diaconilor, a căror hirotonire era la fel de lucrativă ca aceea a preoților (ambele costau 40 de taleri în 1794[70]). Considerabila investiție era însă greu de amortizat, mai ales dacă în biserica unei parohii mici slujeau doi-trei preoți și încă și mai mulți diaconi. Asta pentru că preoții își păstrau pentru ei partea leului din milostenia credincioșilor, aruncându-le subordonaților doar firimituri. Iar uneori se desprindeau cu greu chiar și de acestea, ca în cazul popii Constantin din București, care în 1794 protesta energic la Mitropolie

Diaconul Nicolae (primul din stânga), înveșmântat în odăjdii liturgice de o mare simplitate (Urșani, Vâlcea, 1800).

față de decizia arhipăstorului Valahiei de a hirotoni un al șaselea diacon la biserica lui, căci n-ar fi avut, chipurile „toți cu ce să chivernisi“[71]. Și, într-adevăr, deși erau și ei scutiți de dăjdii asemenea preoților, diaconii aveau de cele mai multe ori o situație financiară precară, care îi făcea să-și caute un loc de muncă și în afara sfântului altar. Astfel, în 1775 nu mai puțin de „66 diaconi cu ceteți lucrau viile sfintei mitropolii de la Pitești“, fiind recompensați pentru prestația lor cu un onorariu de 2 taleri[72], în vreme ce alții preferau să confecționeze „pături vărgate bune“[73].

Odată ce se luptau din greu să-și întrețină propria familie, era firesc ca majoritatea diaconilor să nu aibă posibilitatea de a finanța de unii singuri înălțarea unor lăcașe de cult. Cu toate acestea, ei au reușit uneori să suplinească acest neajuns, prin persuadarea a diverși credincioși cu dare de mână să contribuie la ridicarea unei noi biserici, așa cum au procedat Dumitru și Vasile, ctitori la Titești și, respectiv, Coșoveni (Dolj, 1809). Mai frecvent chiar, alți diaconi, precum, bunăoară, Matei, Stoica

Sus, diaconul Dimitrie strânge la piept o evanghelie cu ferecătură aurită din care citea la slujbe (Titești, Perișani, Vâlcea, 1769). — Jos, diaconeasa Stanca o ține în mâna dreaptă pe nou-născuta Maria, înfășată în scutece roz, în timp ce cu stânga apucă un trandafir. Alături de ea stă diaconul Dimitrie, care își sprijină mâna pe umărul fiicei lor mai mari, Dumitrana (Cioroiu, Olt, 1783).

și Matei (Târgu Gângulești), Nicolae (Urșani) sau Ioan (Gorunești), au acceptat să-l ajute pe ctitorul principal, participarea lor fiind răsplătită prin zugrăvirea propriilor chipuri pe zidurile bisericii.

Dintre aceștia doar Nicolae (Urșani) a preferat să fie reprezentat în odăjdii liturgice, altminteri unele deosebit de austere. Mai precis, el poartă un stihar alb imaculat, înviorat doar de verdele mânecuțelor ori al fâșiei late de la bază. Iar respectiva culoare se regăsește atât pe cei doi ciucuri și pe cele două cruci de pe orarul aruncat deasupra umărului stâng, cât și pe crucea de pe brâul cu care s-a încins diaconul. Restul confraților săi poartă însă giubele, ce nu mai au o cromatică diversă, ca în cazul multora dintre cele preoțești, ci combină doar albul cu negrul. Astfel, cele ale lui Dumitru (Titești), Vasile (Muereasca), Matei (Târgu Gângulești), Vasile (Câineni, Sfinții Voievozi), Șerban (Groșerea), Nicolae (Otești) sunt albe cu guler, tiv, mânecuțe și,

Sus, veșmintele simple ale ierodiaconului Vasile contrastează cu straiele viu colorate și împodobite cu flori ale soției (Muereasca, Vâlcea, 1785). — Jos, diaconesele Anca (stânga) și Stanca (dreapta) au optat pentru veșminte ce îmbină o mulțime de culori: alb, roșu, albastru, cafeniu, gri (Teiu, Vâlcea, 1790).

eventual, buzunare, negre, în timp ce rasele diaconului anonim de la Gruița, ale lui Dumitru (Cioroiu), Ioan (Gorunești) și Vasile (Coșoveni) sunt negre sadea. Iar în unele cazuri această dualitate cromatică se extinde și asupra sutanelor. De pildă, cele ale diaconilor Vasile (Câineni, Sfinții Voievozi) și Nicolae (Otești) sunt albe, în vreme ce sutanele lui Matei (Târgu Gângulești), Ioan (Gorunești), Șerban (Groșerea) și Ilie (Coșoveni) sunt brăzdate de dungi verticale sau oblice, mai late sau mai subțiri, albe și negre. În schimb, diaconul anonim de la Gruița, Vasile (Muereasca) ori Dumitru (Cioroiu) au simțit nevoia să adauge o pată de culoare ținutei lor, optând pentru anterie cu dungi verticale albe, negre și roșii primul, albe și bej, cel de-al doilea și roșii, gri și negre, cel de-al treilea. Un rol similar îl joacă și brâul lat al diaconilor, de multe ori nu doar cenușiu sau negru (Ioan, Gorunești; Șerban, Groșerea; Vasile, Coșoveni), ci chiar cafeniu (Vasile, Câineni) sau roșu (Dumitru, Titești; Dumitru,

Cioroiu; Matei, Târgu Gângulești; Nicolae, Oteștii de Sus).

Culorile închise (negru, cenușiu, cafeniu) caracterizează îndeobște și acoperămintele de cap ale diaconilor, care, altminteri, surprind printr-o certă varietate. Astfel, unii poartă un potcap pătrățos relativ înalt și ușor evazat, cu partea superioară plată (Vasile, Coșoveni; Nicolae, Oteștii de Sus) sau triunghiulară (Dumitru Cioroiu; Vasile, Câineni, Sfinții Voievozi) – atrage atenția cel roșu aprins al ultimului dintre cei menționați. Nu puțini sunt însă diaconii care au optat pentru acoperăminte rotunjite de tip fes: cele ale anonimului de la Gruița și ale lui Vasile (Muereasca) se aseamănă cu un clop maramureșean, cel al lui Șerban (Groșerea) e mai înalt și are un moț în vârf, în timp ce acela cenușiu al lui Matei (Târgu Gângulești) prezintă o bandă de aceeași culoare înfășurată la bază. În schimb, Dumitru de la Titești are pe cap un fel de beretă cenușie, iar Ioan (Gorunești) un minipotcap cu vârful triunghiular.

Destul de des, misiunea religioasă asumată de diaconi este subliniată nu doar prin vestimentația specifică cinului, ci și prin înălțarea simbolului sfintei cruci. În schimb, Dumitru (Titești) strânge cu evlavie la piept sfânta evanghelie din care în

Pagina alăturată: sus, vestimentația simplă în tonuri de alb și gri a diaconului Matei este înviorată doar de brâul de culoare roșie (Târgu Gângulești, Vâlcea, 1801). — Jos, diaconeasa Păuna îmbină crucea cu salbele de mărgăritare (Gorunești, Vâlcea, 1807). — Austerul diacon Vasile poartă straie negre cu câteva dungi roșii, în timp ce soția are o vestimentație alternând albul, griul, cafeniul și roșul (Coșoveni, Dolj, 1809).

calitatea de diacon citea la slujbe, iar Vasile (Coșoveni) binecuvântează cu mâna dreaptă în care ține și un șirag de mătănii.

Sobrietatea vestimentară a diaconilor nu a fost întotdeauna împărtășită și de soțiile lor, ce s-au simțit uneori ispitite să se îmbrace în culori mai vesele. Astfel, Ilinca (Muereasca), Dina (Câineni, Sfinții Voievozi) și Safta (Titești) s-au zugrăvit purtând giubele roșii cu tiv de blană alb-cenușie, iar Anca (Teiu) și Mitrana (Coșoveni) au preferat unele în tonuri cafenii. Cu toate acestea, alte câteva neveste de diaconi, pasămite mai conservatoare, precum Stana (Cioroiu) ori Păuna (Gorunești) s-au înfățișat posterității

Potcapul roșu al diaconului Vasile se asortează cu giubeaua și anteriul soției sale (Câineni, Sfinții Voievozi, Vâlcea, 1808).

în giubele negre largi cu tiv și mânecuțe cenușii. Dar până și acestea au găsit de cuviință să poarte anterie mai puțin terne, Stana (Cioroiu), unul cu dungi verticale, albe și roșii, dar și cu o broderie neagră pe marginea deschizăturii adânci și înguste din dreptul pieptului, iar Păuna (Gorunești), unul cu benzi galbene și negre. Este un tip de decorație adoptat și de alte diaconese, precum Mitrana (Coșoveni), a cărei rochie este brăzdată de dungi verticale foarte subțiri, albe, cafenii și roșii, ori de Dina (Câineni, Sfinții Voievozi), purtătoarea unui anteriu vărgat în alb și roșu. În schimb, Safta (Titești) este înveșmântată într-un anteriu decorat cu o rețea de romburi negre cu steluțe în colțuri, în interiorul cărora sunt plasate alte romburi roșii ceva mai mici. De departe cea mai reușită și mai elegantă este însă rochia albă a diaconesei Ilinca (Muereasca) împodobită cu linii ondulate roșii, dar și cu trei rânduri de rămurele cu frunze și flori roșii și negre. Chiar și unele dintre mantilele diaconeselor, aproape mereu albe și fără nici un fel de ornament, sunt împodobite cu diverse motive geometrice sau vegetale. De pildă, mantila diaconesei Anca (Teiu) este străbătută de linii roșii, ce delimitează benzi albe presărate cu vârfuri negre de săgeată, iar cea a Stanei (Cioroiu) e împodobită cu figuri geometrice alcătuite din câte patru arcuri de cerc verzi în interiorul cărora se găsește un cerc roșu. Ba chiar, diaconeasa Păuna (Gorunești) poartă la gât trei coliere de perle, în vreme ce Stana (Cioroiu) și Ilinca (Muereasca) au preferat să etaleze nu sfânta cruce, ci un trandafir roșu și, respectiv, o plăntuță cu trei inflorescențe.

Coconi și copii după chipul și asemănarea părinților

Urmând legile nescrise ale firii, părinții din epoca fanariotă își doreau mai toți copii (în primul rând băieți), care să le ducă mai departe numele și averea, dar și să le poarte de grijă odată ajunși la ceasul neputințelor bătrâneții și să-i îngroape cu cinste după rânduiala pravoslavnică. Căci nimic nu era mai înspăimântător pentru un om al acelor vremuri, după cum ne asigură marele ban Grigore Greceanu, decât ca, „pentru mulțimea păcatelor", să-i moară toate odraslele și să rămână fără „mângâiere la întristăciunea a mare și nesuferită a morții"[74]. Iar, pentru că rata deceselor la vârsta infantilă era pe atunci foarte ridicată, părinții cu oarecare stare nu se sfiau să aibă câte progenituri le dădea Dumnezeu, pentru a nu avea soarta sărmanului Greceanu, căruia toți cei șase coconi îi pieriseră răpuși de boli fără leac. Așa se face că cei care avuseseră norocul ca odraslele lor să supraviețuiască maladiilor copilăriei apar reprezentați pe pereții propriilor ctitorii în compania unui număr de-a dreptul impresionant de vlăstare, unsprezece în cazul marelui agă Tudoran Vlădescu (Aninoasa) ori șaptesprezece în cel al polcovnicului Matei Bobeanu (Băbeni, Oltețu).

Pe de altă parte, existența unui număr mare de copii într-o familie genera cheltuieli considerabile cu hrana, îmbrăcămintea și educarea acestora, constituind, în plus, o amenințare la adresa patrimoniului material al acesteia ce risca să se risipească prin împărțirea la numeroși moștenitori. Astfel, doar pentru hainele (cămăși, anteriu, brâu, dulamă, giubea îmblănită, fes) și încălțările (iminei cu ciorapi), nu dintre cele mai somptuoase, confecționate pentru copilul Gheorghe, Iosif, episcopul Argeșului, a cheltuit într-un singur an nu mai puțin de șaizeci și doi de

Micuțul Alexandru Mavrocordat poartă mantie imperială și coroană, desigur nu în realitate, ci doar pe pereții bisericii centrale a Mănăstirii Văcărești (București, 1724), departe de ochii bănuitori ai otomanilor care nu s-ar fi spurcat trecând pragul unui lăcaș creștinesc de închinare.
— Pagina alăturată: la fel ca părinții lor, băieții poartă biniș prins la gât, iar fata, giubea cu mâneci lungi (Vădeni, Târgu Jiu, Gorj, 1733).

taleri și șaizeci de bani[75]. Iar, desigur, acei părinți dornici ca odraslele lor să iasă din bezna ignoranței erau nevoiți să scoată din pungă sume mult mai mari pentru a plăti profesori particulari, căci, conform unor estimări, pe această cale ajungeau să se alfabetizeze cam două treimi dintre tinerii știutori de carte ai Valahiei[76]. Misiunea dascălilor nu era însă ușoară, căci multora dintre coconii de boieri nu le stătea gândul la învățătură, ei necatadicsind să studieze decât o oră dimineața și una seara, sub pretextul că, așa cum arăta Iosif Moesiodax, profesor la Academiile Domnești din București și Iași, „unul sau altul au ajuns fără prea multă învățătură la rangul de ban sau logofăt, au ajuns bogați, cu putere, oameni mari“[77]. Așa că în astfel de situații, dascălii se simțeau îndreptățiți să recurgă la o „bătaie strașnică“, în vederea căreia dispuneau uneori, asemenea învățătorului Panaioti(s) din București pe la 1813–1814, de un adevărat arsenal coercitiv („lângă dânsul pururea sta pe masă falanga, un bici de lemn făcut în chipul îmblăciului cu care bătea la talpe, două biciuri de vână de bou cu care bătea la șezut și două asemenea de curea lată de bătut la palme“[78]).

Din fericire, nu aceeași reticență față de știința de carte ca pe elevi îi caracteriza pe domnii fanarioți ce au depus eforturi constante pentru constituirea și întreținerea în Principatele Române a unui sistem de învățământ pe cât posibil de extins și de modern. Progresând lent, dar sigur, acesta a ajuns la începutul veacului al XIX-lea să cuprindă, pe lângă

Academiile Domnești de la București și Iași, ori alte instituții etalon din capitalele sau marile centre urbane ale Principatelor, numeroase școli de nivel mediu sau elementar (de grecie, slavonie sau rumânie), risipite printr-o mulțime de orașe, târguri, mănăstiri și chiar sate. Astfel, în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea este atestată funcționarea unor instituții de învățământ și la Găești, Vălenii de Munte, Rucăr, Zimnicea, în mănăstirile Motru, Dintr-un Lemn, Curtea de Argeș, Nămăești, dar și la Preajba (Dolj), Agiești, Buda, Obilești, Greci, Tărtășești[79].

Cu totul remarcabilă este și grija manifestată de principii greci pentru educarea fetelor, inclusiv a celor de condiție socială mai modestă. Astfel, Alexandru Ipsilanti stabilea ca în cadrul orfanotrofiei (orfelinatului) bucureștene de la Mănăstirea Tuturor Sfinților (Antim) să activeze „două dăscălițe călugărițe, cu bună viețuire și făr' de prihană petrecere" însărcinate să le deprindă pe copilele fără părinți nu doar cu cele „ale închinăciunii pentru sfântul Dumnezeu" și „câte altele vor fi spre buna obicinuire", ci și cu „lucrarea de mâini [...] de folos la partea femeiască"[80]. Și mai progresist, Alexandru Moruzi hotăra în 1803, așa cum am văzut

Pagina alăturată: micuța Sultana etalează o întreagă colecție de bijuterii, diademă cu perle, coliere, pandantive, brățări, inele (Fundenii Doamnei, București, 1757).
— Juna Frusiță încărcată de podoabe (Brezoaele, Cruceru, Dâmbovița, 1759).

mai sus, să detașeze la Mănăstirea Agapia un dascăl care să le învețe „carte grecească și elinească"[81] atât pe cuvioasele maici, cât și pe alte fete din zonă. Iar în urma unor atari inițiative tot mai mulți boieri din Principate au ajuns să conștientizeze necesitatea de a le oferi propriilor fiice nu doar o educație de tip tradițional cu o orientare exclusiv morală și practică, ci și o educație de inspirație europeană modernă. Astfel, răspunzând cererii create în acest sens, la Iași se deschidea în 1811 pensionul de fete al doamnei L. Germont, iar la București în 1815, pensionul Annettei Cavallini și cel al lui madame Furé, instituții private în cadrul cărora tinerele de viță nobilă puteau învăța atât limbi moderne (greacă, franceză, germană, italiană), cât și aritmetică, istorie sau geografie[82].

Tobă de carte sau codași la învățătură, copiii rămâneau oricum marea mândrie a părinților, care îi voiau de cele mai multe ori reprezentați alături de ei în tablourile votive. În cadrul acestora ei sunt zugrăviți de obicei în costume asemănătoare celor purtate de tații și, respectiv, de mamele lor, a căror reproducere la o scară mai mică o constituie, cel puțin din punct de vedere vestimentar. Căci altminteri mulți dintre pictorii de biserici nu s-au preocupat să redea în mod realist trăsăturile copiilor, așa cum procedau, de regulă, în cazul adulților. De pildă, zugravul de la Aninoasa nu a ținut seama de faptul că cele unsprezece odrasle ale agăi Tudoran Vlădescu aveau vârste și, prin urmare, staturi diferite și i-a reprezentat pe toți la fel de înalți. În schimb, pictorul de la Stavropoleos le-a plasat pe cinci dintre progeniturile lui Nicolae Mavrocordat într-o

scară a măgarilor în care diferența de înălțime dintre oricare principe și cel de lângă el este aceeași, în vreme ce caracteristicile lor faciale sunt prea puțin în măsură să-i individualizeze. Alteori, copiii par niște ființe liliputane, ce levitează în loc să pășească pe pământ, precum, de pildă, vlăstarele negustorului Hristea Bemba (Belivacă), în timp ce alte imagini ale lor se caracterizează prin tot felul de disproporții anatomice (capetele mult mai mari sau mai mici decât ar fi normal; mâinile sau picioarele nefiresc de lungi sau de scurte etc.).

De asemenea, reprezentările din biserici nu prea țin seama de vârsta reală a copiilor, deseori greu de dedus din caracteristicile somatice convenționale ce le sunt atribuite. De altfel, pictarea acestora nu după natură, ci după canoane artificiale a făcut ca în toate ctitoriile din epoca fanariotă să nu se întâlnească decât o singură imagine a unui prunc, cea a Mariei, fiica Stancăi diaconeasa (Cioroiu), pe care mama o apucă în chip nefiresc cu mâna stângă, în vreme ce în dreapta înalță un trandafir. Micuța este înfășată până la gât cu scutece albe-roz și are capul foarte mic, dar trăsături nu tocmai infantile. Nicăieri altundeva mamele nu își țin în brațe progeniturile de câțiva anișori, vârsta fragedă a copiilor ce se susțin mereu pe propriile picioare fiind indicată doar de statura lor miniaturală. Este cazul, de pildă, al lui Ioan, fiul lui Iftenie și al Stanei (Vătășești), al cărui cap este de două-trei ori mai mic decât palma părinților. Dar chiar și în ciuda constituției foarte plăpânde, micul personaj poartă veșminte asemănătoare celor ale tatălui său, numai că miniaturizate. Este vorba de un fenomen aproape general, căci părinții din epocă par să fi vrut ca odraslele să le fie reprezentate pe zidurile bisericilor după chipul și asemănarea lor.

Astfel, beizadelele lui Nicolae Mavrocordat au fost zugrăvite atât în paraclisul Mitropoliei, cât și la Stavropoleos și la Văcărești cu coroane grele de aur pe cap și, uneori, îmbrăcând mantii cu ceaprazuri aurite (Paraclisul Mitropoliei) sau anterie țesute cu fir din același metal prețios (Alexandru, Văcărești). Tot așa și copiii lui Grigore II Ghica (Scarlat, Matei și Ruxandra) pictați în Mănăstirea ieșeană Frumoasa poartă ca și părintele lor cucă cu panaș și mantie roșie, împodobită în cazul băieților cu fireturi de aur. În schimb, odraslele lui Grigore II Ghica și, respectiv, Alexandru Ipsilanti, figurați la Mărcuța cu coroană pe cap, se acoperă

Smaranda și Șerban, vrednice vlăstare ale boierilor Cândești (Cândeștii de Jos, Buzău, 1759).

primii cu cușme negre cu surguci, iar ceilalți cu căciuli simple de aceeași culoare, fapt ce nu exclude însă mantiile somptuoase, în ornamentația cărora se regăsește, în mod previzibil, auriul de natură să le sublinieze statutul princiar.

Restul copiilor poartă, de bună seamă, veșminte mult mai modeste, care se remarcă totuși printr-o mare varietate coloristică (alb, galben, portocaliu, bej, cafeniu, roz, roșu, bordo, măsliniu, verde, albastru, vernil, gri), în acord cu specificul vârstei lor lipsite de griji. Unii dintre ei îmbracă un somptuos biniș, o mantie îmblănită fără mâneci, asemenea câtorva dintre fiii de boieri zugrăviți, bunăoară, în bisericile din Baia de Fier, Bălcești, Brădești Bătrâni, Gălășești ori Ocnele Mari – Titireciu. Sensibil mai mulți părinți au preferat însă pentru copiii lor giubeaua, eventual cu guler, tiv sau mânecuțe de blană și prevăzută cu mâneci scurte, situație întâlnită mult mai des decât în cazul adulților. Confecționată de obicei dintr-un material de o singură culoare, giubeaua poate fi uneori decorată cu motive vegetale, asemenea celor portocalii ale fiicelor Stancăi și Maricăi de la Vădeni, ori a giubelei crem a cocoanei Sultana (București, Fundeni) smălțuite cu plăntuțe verzi cu flori roșii. Uneori giubeaua lungă până la pământ și, prin urmare, incomodă pentru copii, a fost înlocuită cu un veșmânt trei sferturi fără mâneci, un cepchen. Remarcabile sunt, spre exemplu, cel roșu cu buzunare și margini din blană gri al Dumitranei, fata diaconului Dumitru (Cioroiu), ori cel galben fără mâneci al fiicei popii Radu și al Dumitranei ereița (Cochineștii de Sus) decorat cu flori roșii și frunze verzi, la fel ca rochia de dedesubt, și prevăzut cu un tiv de blană cenușie. Și mai frecvent decât

Înveșmântați mai ales în anterie, atât băieții, cât și fetele ctitorilor bisericii din Bărbătești (Vâlcea, 1774) țin fiecare câte o floare în mână.
— Pagina alăturată: minusculul Ioan are capul de două-trei ori mai mic decât palma părinților săi, Eftimie și Stana (Țânculești, Vătășești, Golești, Vâlcea, 1805).

cepchene, copiii pictați în bisericile valahe poartă ilice, veste lungi până la mijloc, cu mâneci scurte sau fără mâneci. Acestea sunt câteodată confecționate dintr-o stofă simplă (galbenă în cazul unuia dintre băieții lui Radu Sărdănescu) sau brodată (roșie cu decorații negre în cazul fiului lui Nicolae Brăiloiu), dar pot fi și îmblănite pe margini, la guler și la mâneci, precum cele purtate de cei mai mulți dintre copiii reprezentați în biserica Sfinții Nicolae și Andrei din Târgu Jiu. Tot îmblănite sunt și ilicele elegantelor fete Joița, Ilinca, Maria și Stanca (Voloiac), iar cel al ultimei este chiar brăzdat de dungi verticale gri și negre, decorate cu puncte sau linii albe ori roșii. Rareori, copiii poartă câte două dintre

ЇОАНЬ

veșmintele enumerate, asemenea băieților vel armașului Constantin Râioșanu, dintre care unul îmbină giubeaua cu cepchenul, iar celălalt, binișul cu cepchenul. Și tot așa nu foarte frecvente sunt situațiile în care odraslele ctitorilor, asemenea lui Preda, Constantin, Dima (Bărbătești), a coconului Nicolae (Brădești, Bătrâni) ori a fiicei lui Constantin Geru (Scornicești, Șuica) nu poartă nici o altă haină peste anteriu.

Fiii lui Vasile și ai Neacșei poartă fes, iar fiicele, turban (Sânbotin, Vâlcea, 1807).

De departe cea mai îndrăgită piesă vestimentară în rândul băieților și al fetelor, anteriul este țesut cel mai adesea dintr-o stofă monocromă fină, dar poate fi confecționat și dintr-una străbătută de dungi verticale sau orizontale de diverse culori (albe, roșii, gri, Preda, Bărbătești; albe, roșii, gri, negre, Enache, Bâscenii de Jos; albe, bej, negre, Ioan, Osica de Sus). Ba chiar câțiva copii poartă anterie din țesături somptuoase, decorate cu floricele (Caterina, Rucăr; Ilinca, Voloiac) ori cu motive vegetale complexe (Constantin și Dima, Bărbătești). De regulă, acestea sunt strânse la mijloc cu un brâu înnodat în față sau prins la spate, dar pot fi și fixate cu paftale argintate sau aurite, mai fin sau mai grosolan lucrate (Smaranda și Șerban, Cândeștii de Jos; Dumitrache, Matei, Maria, Corbii Mari; Constantin și Gheorghe, Gălășești; Joița, Ilinca, Stanca, Voloiac). În schimb, fiica Ecaterinei Gănescu (Gănești) și-a prins anteriul alb decorat cu inflorescențe gri și portocalii cu o panglică albă legată cu fundă.

Comodul anteriu nu a fost decât arareori eliminat din portul băieților, așa cum se întâmplă la Lainici, unde odrasla serdarului Nicolae Brăiloiu poartă șalvari albi și bluză gri, iar unul dintre cei doi fii ai medelnicerului Radu Serdănescu, șalvari cărămizii și bluză măslinie. Încă și mai îndrăzneață este ținuta vlăstarelor boierului Ianache de la Curtișoara (Iezi (?) și Grigoris), înveșmântate, așa cum am văzut deja, cu pantaloni

negri de inspirație occidentală, strânși pe corp și cămăși vernil decorate cu semicercuri cu un punct deasupra, ce le atârnă descheiate.

Sub influența unor mame aflate în pas cu moda, câteva fete au renunțat la anterie în favoarea rochiilor propriu-zise, mai mult sau mai puțin moderne. Astfel, dacă rochia portocalie decorată cu inflorescențe în alb și negru a fiicei celei mari a lui Constantin și a Maricăi (Bujoreni) pare un anteriu la care s-a adăugat o bustieră miniaturală, cea galbenă împodobită cu flori roșii a fetei popii Radu și a Dumitranei (Cochineștii de Sus) dobândește un aspect mult mai puțin tradițional grație decolteului acoperit cu o țesătură roșie mărginită de un lung șirag de perle ce atârnă până spre mijloc, în armonie cu cele trei coliere din jurul gâtului. În schimb, fetele boiernașilor de la Lainici apar înveșmântate în rochii albe, lungi, cu guler lat de mătase și cu o panglică neagră înnodată sub sâni, în timp ce pe umeri poartă un șal bordo ce ajunge în față până mai jos de genunchi.

Mult mai variate decât rochiile sunt „pălăriile" fetelor, și asta cu toate că majoritatea au fost reprezentate cu capul descoperit. Astfel, fiicele lui Tudosie Hristea Grecul (Scornicești, Tătărăi) poartă o mantilă bej, deși mama lor a preferat fesul. Totuși și acesta din urmă constituie un acoperământ popular printre copile, cunoscând o certă varietate formală și coloristică (alb, roșu, gri, negru). Astfel, fesurile pot fi scunde și rotunjite, mono- (Maricuța Săvoiu, Lupoaia) sau bicolore (Casandra, Copăceni), înalte și rotunde (fetele mici, Osica de Sus; fata cea mare a lui Constantin și a Maricăi, Bujoreni) sau înalte și pătrățoase, cu moț în vârf (cocoana Caterina, Rucăr). Destul de răspândit este și turbanul, din care întâlnim și exemplare remarcabile, aidoma celui roz, savant împletit al fiicei lui Dumitrașcu și a Floricăi Cozmescu (Câineni, Sfinții Voievozi). În plus, pălărierii vremii nu s-au limitat la tipurile de acoperăminte consacrate pentru copii, căutând uneori să experimenteze prin creații extravagante, ca pălăria de forma unui coif alb din stofă fină încrețită, la baza căruia se găsește o fâșie lată de material roșu, tot încrețit, a fiicei primogenite a lui Hristea Bemba și a Bălașei (Belivacă), ori cea foarte înaltă și țuguiată a fetei celei mari a negustorului Gheorghe Necola Smerna (Rucăr). În alte situații fetele au preferat să înlocuiască acoperămintele propriu-zise cu diverse podoabe capilare, precum floarea artificială vernil de pe creștetul fiicei slugeresei Maria Gănescu (Peșteana de Jos) ori ornamentul în formă de crenguță de pe capul mezinei protopopului Constantin și a Mariei

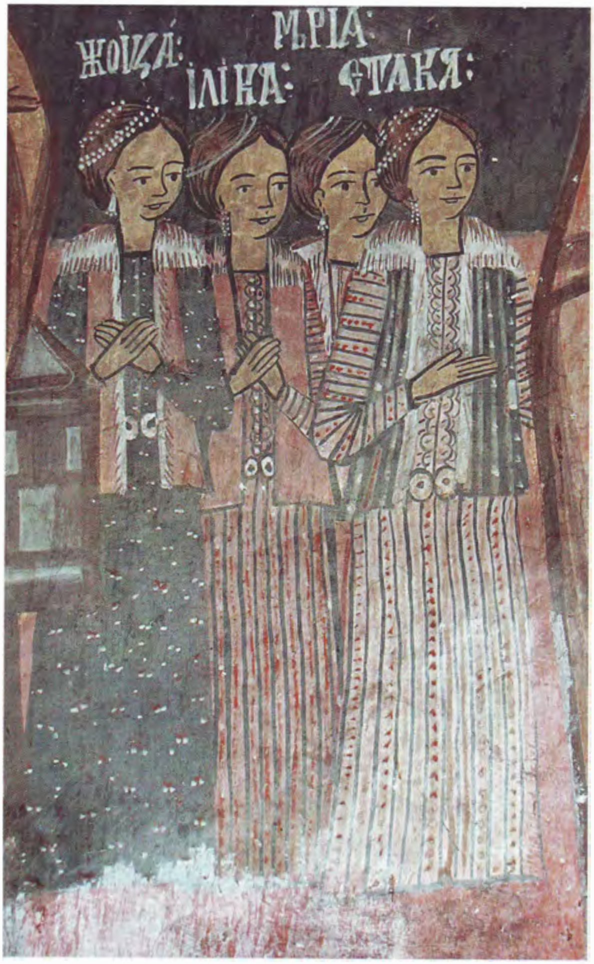

Elegantele domnițe Zoița, Ilinca, Maria și Stanca poartă anterie și ilice din țesături scumpe, bogat împodobite (Voloiac, Mehedinți, 1810).

(Peșteana de Jos), în vreme ce alte micuțe cochete (Sultana, Fundeni; Frusița, Brezoaele; Joița, Stanca, Voloiac) s-au încununat cu diademe de perle.

Spre deosebire de fete, băieții se acoperă mult mai rar și, atunci când o fac, preferă fesul. Cel mai adesea, acesta este relativ scund, rotunjit și roșu (Toma și Nicolae, Sânbotin; copiii familiilor Brăiloiu și Serdănescu, Lainici; Ștefănache Săvescu, Lupoaia), eventual cu un moț negru în vârf (Nicolae și Constantin, Copăceni; Ioan și Constantin, fiii protopopului Constantin, Tetoiu). Doar cei trei coconi ai lui Constantin Oteteleșanu (Logrești) poartă fesuri mai înalte, unul roșu cu trei moțuri albe, altul cu baza neagră și un capac gri și un al treilea (cel al lui Nicolae) cu o calotă gri mare și un capac rombic alb cu marginile cafenii, pe când Nicolae (?), vlăstarul lui Gheorghe Necola Smerna (Rucăr), a fost zugrăvit cu un acoperământ verzui de forma unui disc.

Dintre obiectele afișate de băieți, cele mai răspândite sunt cărțile, uneori cu o frumoasă ferecătură aurită (Bâscenii de Jos, Cochineștii de Sus, Gălășești, Ocnele Mari Titireciu), pe care aceștia le expun – le înalță, le strâng la piept, le țin sub braț – plini de mândrie că își începuseră studiile. În reprezentările familiilor cu mai mulți copii doar cei mai mari țin de regulă câte o carte, în vreme ce la Osica de Sus aceasta rămâne atributul exclusiv al unuia dintre cei mai mici, semn probabil că pentru respectivii părinți continuarea vreme de mulți ani a studiilor nu constituia o prioritate. Dacă, în general, abecedarele rămân închise, odraslele pro-

Copiii ctitorilor din Oteștii de Sus (Olt, 1810) poartă veșminte similare celor ale părinților.

topopului Andrei (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei) au fost zugrăvite citind cu sârg. La fel pare a proceda și Ioan, fiul protopopului Constantin (Tetoiu), în vreme ce fratele său face exerciții de scriere cu o pană de gâscă. Căci nu rareori primul manual de citire este înlocuit cu o filă sau un caiet, precum cel pe care îl ține unul dintre coconii medelnicerului Sărdănescu (Lainici), ce nu a progresat prea mult în cunoașterea tainelor buchiilor, de vreme ce nu a fost în stare să traseze decât primele trei litere ale alfabetului chirilic (А, Б, В). Mult mai silitor se dovedește, prin comparație, mezinul protopopului de la Tismana care înfățișează posterității un maculator pe care a desenat cu propria lui mână vreo zece litere și alte semne.

În frescele bisericii din Gălășești junii studioși poartă alături de obiectul muncii lor și câte o floare, simbol al candorii infantile, pare-se, de cele

Copiii Maricăi și ai lui Constantin, îmbrăcați cu anterie și giubele (Bujoreni, Vâlcea, 1812).

Băieții medelnicerului Răducan Sărdănescu poartă șalvari, ilic și fes, iar fiica, o rochie de tip apusean și un șal (Lainici, Gorj, 1817).

mai multe ori incompatibile cu cartea. Aceasta din urmă nu face însă casă bună nici cu sfânta cruce înălțată de băieții ai căror părinți socoteau educația moral-religioasă mai însemnată decât cea laică, scolastică (Câineni, Sfinții Voievozi, Sânbotin, Oteștii de Sus).

Iar acest lucru era valabil în și mai mare măsură în cazul fetelor, a căror alfabetizare nu se număra deseori printre preocupările părinților, căci numai fiica învățatului vel spătar Mihail Cantacuzino (Ocnele Mari – Titireciu) pare a strânge la piept o carte cu copertă bordo. Ar fi atunci vorba de singurul simbol al educației pe care îl înfățișează fetele în tablourile votive studiate, dacă nu cumva „pliciurile de ucis muște" pe care le ridică amenințător fetițele lui Tudosie Hristea Grecul (Scornicești Tătărăi) nu sunt în fapt niște tăblițe școlare. Dacă această situație nu trebuie să surprindă, date fiind condițiile din epocă, mult mai straniu apare faptul că fetele nu înalță decât rareori crucea lui Hristos (Câineni, Sfinții Voievozi; Sânbotin). De bună seamă, au prioritate florile și, de ce nu,

Boierul Ienache poartă o șubă mițoasă, în vreme ce băieții săi, Iezi și Grigoris, sunt îmbrăcați nemțește, cu pantaloni și cămașă (Curtișoara, Gorj, 1821).

bijuteriile, odată ce mamele din secolul al XVIII-lea știau să le ofere încă de timpuriu fetelor lor lecția importanței înfrumusețării în viață.

Astfel, numeroase sunt copilele ce poartă la gât obișnuitele șiraguri de perle, uneori completate și de alt tip de colier: din sârmă aurie (Ancuța, Bengești), din argint cu mărgăritare încastrate (Frusița, Brezoaele), din plăcuțe rectangulare de argint decorate cu un cerculeț în interior, de care este suspendată o bijuterie somptuoasă compusă dintr-o cruce, o plăcuță octogonală de care atârnă șapte pandantive ovale, dar și doi „fluturi" (Sultana, București, Fundenii Doamnei). Pe lângă o astfel de capodoperă a orfevrăriei este firesc să pălească atât salbele de galbeni (Catrina și sora ei Anica (?), Târgoviște, Sfinții Împărați), cât și colierele din pietre roșii

simple (Bărbătești) și, desigur, umilele fundițe legate în jurul gâtului (fiica lui Dumitru Cozmescu și a Floarei, Câineni, Sfinții Voievozi).

Nici măcar cerceii purtați de fete nu suportă comparația cu bijuteria anterior menționată, cu toate că în unele cazuri este vorba de piese remarcabile. Astfel, Dumitrana (Sânbotin) poartă cercei în forma unor floricele alcătuite dintr-un mărgăritar mai mare în centru și alte șase mai mici (petalele) pe margini, fiica protopopului Constantin (Peșteana de Jos) are în urechi două mici tridente în vârful cărora sunt fixate, probabil, perle, iar una dintre copilele de la Osica de Sus, o veritabilă instalație formată dintr-o mică bară orizontală, continuată cu o plăcuță semicirculară, de care sunt suspendate trei pandantive lungi tot cu mărgăritare la capete.

Cu mult mai rare în recuzita ornamentală a fetelor sunt inelele și brățările, pe care le întâlnim totuși la „cocoana Sultana“ (Fundenii Doamnei), cea mai împopoțonată dintre copilele din bisericile veacului al XVIII-lea, ce poartă brățări de argint la ambele mâini și nu mai puțin de trei inele pe degetul mic, mijlociul și arătătorul de la stânga. În schimb, mult mai comune rămân, așa cum am văzut, diademele de perle (Frusița și Marița, Brezoaele; Sultana, Fundeni; Joița și Stanca, Voloiac), abandonate doar la Băbeni în favoarea unei simple panglici substitutive.

Juni și june numai bune de nuntit

Înainte de a trece bine de pragul pubertății – fetele începând de la 12, băieții de la 14 ani[83] – , tinerii veacului al XVIII-lea erau ținuți să se căsătorească atât pentru a-și îndeplini misiunea firească a zămislirii de prunci, cât și pentru a întări poziția social-economică a propriei familii. Căci, cel puțin pentru clasele superioare, matrimoniul nu era câtuși de puțin fructul afecțiunii sincere dintre un băiat și o fată, ci rodul unei înțelegeri foarte pragmatice între tatăl viitoarei mirese și potențialul ginere, asistat îndeaproape de părinții săi. Potrivit documentelor vremii, cel dintâi se lăsa în primul rând călăuzit de originea socială nobilă („de neam bun", „obraz de cinste", „de cinste și de neam bun"[84]) a celor cu care se încuscrea, de vreme ce aceasta urma să sporească nu doar prestigiul propriei familii, ci și șansele membrilor acesteia de a ocupa dregătorii mai rentabile. Dar, fără doar și poate, tatăl socru acorda o importanță cel puțin egală situației economice a familiei pretendentului, odată ce fiica sa avea să trăiască împreună cu odraslele ei de pe urma părții din averea părintească ce revenea ginerelui, suplimentată desigur cu zestrea. La fel proceda și tânărul care nu se lăsa ademenit în mod naiv de faima viitorului său socru, ci negocia cu luare aminte fiecare articol din foaia de zestre, după semnarea căreia căpăta finalmente dreptul de a-și întâlni viitoarea consoartă.

Lipsa aparentă a criteriului frumuseții fizice dintre cele în temeiul cărora bărbatul își alegea soția (reciproca era în egală măsură valabilă) nu trebuie însă absolutizată, căci, chiar dacă nu se vedeau înaintea parafării

Pagina alăturată: juna Dumitră, împodobită deopotrivă cu cercei, salbe și inele (Târgoviște, Dâmbovița, după 1732).

Foarte eleganta fiică a Stancăi Lipoveanca și-a vopsit părul în roșu și s-a fardat (Băltița, Prahova, 1742).

contractului prenupțial, cei doi tineri se interesau prin intermediul unor binevoitori cu privire la înfățișarea eventualului lor partener de viață. Iar fetele pentru care căsătoria reprezenta fără îndoială evenimentul central al existenței se pregăteau în vederea acesteia, nu doar asigurându-se că nimic nu avea să le lipsească din gospodărie, ci și aranjându-se astfel încât să fie cât mai fermecătoare pentru alesul părinților lor. O dovedesc, fără putință de tăgadă, și chipurile de domnișoare din lumea bună zugrăvite în unele dintre bisericile epocii fanariote.

Astfel, acestea și-au pieptănat cu mare grijă părul și uneori poate că l-au și vopsit (fiica Stancăi Lipoveanca, Băltița, Prahova, 1742), fie lăsându-l să cadă despletit pe spate, fie prinzându-l în coadă. În schimb, Manda

Frații Constantin și Sultana, doi adolescenți cu o ținută demnă de cea a unor vlăstare imperiale (Brezoaele Cruceru, Dâmbovița, 1758–1759).

(Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei) pare a-și fi încrețit și tuns podoaba capilară, în vreme ce Stanca (Bărbătești) și Maria (Copăceni) și-au prins în plete, prima, trei floricele, plus una după ureche, iar cealaltă, două crenguțe, probabil artificiale, una mai mare cu flori de culoare neagră sau galbenă și alta micuță, neagră. La rândul ei, Sultana, fiica stolnicului Sereili (Brezoaele), a preferat o diademă de mărgăritare fine, pe când alte domnițe au optat pentru acoperăminte de cap mai tradiționale ori mai moderne. Astfel, fiica serdarului Urlățeanu (Urlați) poartă o cușmă impozantă din blană neagră, fata lui Tudosie Hristea Grecul (Scornicești Tătărăi), un fes înalt și rotund, alb cu o dungă roșie împodobită cu un semicerc de aceeași culoare la bază, iar Maria (Copăceni), un fes roșu în jurul căruia este înfășurată o fâșie verzuie decorată cu frunzulițe cafenii și cu un cerculeț în mijloc. Tot așa, Manda (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei) s-a acoperit cu un fel de beretă așezată ușor asimetric, cenușie în partea inferioară și decorată cu motive geometrice abstracte și de un roșu aprins în partea superioară, în timp ce Maria Suseanu (Bâsceni) s-a împodobit cu un fel de „kippa“ neagră, străbătută de două benzi ce se întretaie, decorate cu inflorescențe albe, alungite, cu multe petale.

În ciuda faptului că Sfânta Biserică Ortodoxă condamna fără drept de apel sulemeneala, Stanca (Bărbătești) și-a dat cu pudră pe obraji, iar domnișoara Lipoveanu (Băltița) și-a fardat pleoapele de sus ale ochilor. Și, desigur, aproape toate domnițele s-au preocupat să-și tundă și să-și subțieze sprâncenele, dar și să-și îmbogățească înzestrarea hărăzită de natură cu strălucirea bijuteriilor. Campioană din acest punct de vedere

Tânăra fiică a boierilor Urlățeni face abuz de podoabe, în special coliere, pentru a suplini înzestrarea naturală mai puțin fericită (Urlați, Prahova, 1761).

s-a dovedit Sultana Sereili, care, pe lângă amintita diademă, s-a împodobit cu șase salbe de mărgăritare și un colier din piese rectangulare argintii de care atârnă un giuvaier mare oval, cu șiraguri de perle țesute pe somptuoasa-i rochie roz, cu cercei din piatră verde de care sunt prinse două pandantive și cu patru inele, dintre care două pe degetul mijlociu de la mâna stângă. Pentru combinația între mai multe coliere de perle și unul din piese de argint a optat și Maria Suseanu (Bâsceni), pe când Urlățeanca (Urlați) a ținut să adauge la acestea și o impresionantă salbă de galbeni. Mai modeste, alte domnișoare s-au mulțumit cu un singur tip de coliere, fie din perle (fiica Stancăi Lipoveanu, Băltița; Manda, Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei), monede de aur (Dumitra, Târgoviște, Sfinții Împărați), pietre roșii (Stanca, Bărbătești), ori material textil de culoare neagră (Maria, Copăceni).

Oricum, colierele rămân piesa centrală a recuzitei ornamentale a tinerelor, urmate doar la oarecare distanță de cercei, la care totuși unele dintre ele au preferat chiar să renunțe (fiica Stancăi Lipoveanu). Dar și atunci când le împodobesc urechile, aceștia nu se remarcă printr-o lucrătură complexă, fiind de obicei alcătuiți dintr-o piatră de diverse culori (roșie, verde, neagră), mai mare sau mai mică. Și chiar dacă nestemata lipsește, cerceii rămân tot simpli, precum cei ai Mandei (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei) și ai Dumitrei (Târgoviște, Sfinții Împărați), ce iau forma unor frunzulițe stilizate din argint. Încă și mai puțin agreate se arată inelele, care se întâlnesc rar pe mâinile frumoaselor vremii – astfel Dumitra (Târgoviște, Sfinții Împărați) poartă două miniaturale roșii, pe

Juna Stancă poartă flori în mână, în păr și după ureche (Bărbătești, Vâlcea, 1774).

degetul mic și, respectiv, degetul mijlociu de la stânga, iar Maria (Copăceni) câte un inel cu montură din aur pe ambele degete mici. Iar fiica lui Tudosie Hristea Grecul a știut să se păzească de ispita sluțirii cu podoabe omenești a frumuseții lăsate de Dumnezeu, adoptând ipostaza fecioarei cuminți care înalță cu evlavie sfânta cruce. Este vorba de un caz cu totul izolat, căci celelalte tinere domnișoare nu se mulțumesc doar cu bijuterii, ci încearcă deseori să-și sporească grația și cu ajutorul florilor purtate în ambele mâini ori în păr.

În plus, la sporirea farmecului candidatelor la măritiș contribuie și eleganța ieșită din comun a unora dintre veșmintele lor, nu rareori mult mai somptuoase decât cele ale mamelor. Astfel, chiar și giubelele îmblănite de tip clasic, confecționate cel mai adesea dintr-o stofă monocoloră, sunt exuberant ornamentate, în cazul unor domnișoare. De pildă, giubeaua cărămizie a fiicei Stancăi Lipoveanu este ornamentată cu forme tetralobate albe, în care sunt înscrise motive vegetale variate, dar și cu crenguțe galbene cu frunze și flori, pe când cea aurie, „regală", a Maria Suseanu (Bâscenii de Jos) este împodobită cu motive fitomorfe albe, iar pe tivul ei larg din blană de hermelină sunt pictate un fel de torțe. Aceeași complexitate ornamentală caracterizează inclusiv multe dintre rochiile clasice de tip anteriu ale domnițelor. Astfel, rochia roșie a aceleiași Maria Suseanu (Bâscenii de Jos) este presărată cu spirale negre, la care se adaugă peste cele două paftale mari, albe cu auriu în centru, și o bandă crem lată cu o profuziune de motive vegetale, albe și verzui. În schimb, rochia cărămizie a Mariei (Copăceni) este decorată în partea inferioară cu crenguțe verzi cu flori portocalii cu alb, iar deasupra paftalelor din aur, cu un fel de

Maria Suseanu s-a împodobit cu un fel de „kippa" neagră, străbătută de două benzi ce se întretaie, decorate cu inflorescențe albe, alungite, cu multe petale (Bâscenii de Jos, Buzău, 1797).

coloană a infinitului, străbătută de o rețea densă de linii albe, în timp ce pe secțiunea superioară, albă, a veșmântului au fost brodate cu fir negru elemente geometrice și vegetale. Nu lipsesc însă nici rochiile mult mai simple, dar cu un farmec discret, precum cea crem, dar cu o bustieră albă străvezie ce le îngăduie privitorilor să ghicească conturul sânilor Mandei (Târgu Jiu, Sfinții Nicolae și Andrei).

Cum însă, potrivit unei vorbe românești, bărbatul trebuie să fie puțin mai frumos decât dracul, cochetăria nu se număra printre prioritățile junilor cu stare. Dar, odată ce orice regulă este formulată pentru a fi încălcată, pe pereții bisericilor de veac XVIII se întâlnesc și chipurile unor tineri preocupați de aspectul lor fizic. De pildă, imberbul Constantin Sereili (Brezoaele) s-a îmbrăcat în tonuri pastel aflate în deplină armonie cu înfățișarea sa feciorelnică: poartă o giubea roz cu guler și manșete

Maria poartă un fes roșu în jurul căruia este înfășurată o bentiță verzuie decorată cu frunze cafenii și un mic cerc în mijloc, în timp ce în păr și-a prins o rămurică (artificială?) cu flori (Copăceni, Vâlcea, 1804).

impresionante din blană de hermelină, precum și un anteriu simplu cărămiziu strâns la mijloc cu un brâu roșiatic, însă fără podoabe. În schimb, tânărul Ghiță, fiul Bălașei (Cerneți), chiar dacă nu pare a fi dispus de veșminte de aceeași calitate precum Constantin – îmbracă doar o giubea mult mai simplă, roșie cu blană neagră – a recurs la accesorii care să-i confere o notă de eleganță aparte. De pildă, în jurul gâtului și-a înnodat o batistă neagră, iar la mijloc și-a legat un brâu asimetric lat, decorat cu flori și frunze negre și roșii pe fond verde, dar și cu o bandă albă pe care se desfășoară un vrej vegetal complex în tonuri de roșu și negru. Pe aceeași linie a mers probabil și proaspăt căsătoritul Ioan, fiul protopopului Șerban (Copăceni), care poartă și el la gât o batistă cu motive florale în alb și roșu și este încins cu un brâu lat. În plus, a avut grijă ca giubeaua sa verzuie să se asorteze cu anteriul de aceeași culoare, pe care au fost trasate linii transversale punctate, alternând cu benzi alcătuite din suprapunerea de vârfuri de săgeți albe, bej și negre, dar și batista de la gât cu cepchenul cu o bandă roz. Iar pentru a-și spori eleganța a alăturat sfintei cruci, pe care o înalță ca un vajnic fiu de protopop, două accesorii de proveniență turco-orientală, un fes roșu cu moț negru în vârf și un ditamai ghiulul pe degetul mic de la mâna stângă.

Pagina următoare: Manda poartă o beretă peste părul tuns și ondulat (Sfinții Nicolae și Andrei, Târgu Jiu, Gorj, 1812).

În loc de epilog

Ajunși la capătul acestui periplu imagistic, putem conchide că portretele votive oferă o excelentă introducere vizuală în istoria veacului al XVIII-lea, ai cărui oameni nu mai apar doar ca simple nume risipite prin documentele vremii, ci revin parcă, în mod nesperat, la viață. Observația nu este valabilă doar pentru protagoniștii evoluțiilor politice din țările române, ci și pentru o mulțime de personaje cu oarecare stare aparținând unor categorii sociale diverse (boieri, oșteni, negustori, meșteșugari, moșneni, ciobani, clerici), care au fost recompensate cu neuitarea pentru generozitatea lor față de sfânta biserică. Așa că, măcar pentru puțină vreme, istoria ilustrată a secolului al XVIII-lea devine și o istorie a semenilor noștri din trecut, nu doar a unor ziduri reci și a obiectelor de epocă scăpate, adesea ca prin minune, de vitregia vremurilor.

În plus, datorită numărului considerabil de mostre pe care le oferă în comparație cu cele furnizate de alte surse (piesele păstrate în formă fizică, stampele de epocă etc.), tablourile votive constituie o sursă fundamentală pentru studiul costumului din Principate într-o epocă în care acesta realizează trecerea de la medieval la modern, cunoscând mai întâi un proces de orientalizare, iar apoi unul de occidentalizare, început, așa cum o dovedesc multe portrete de domnițe, chiar din debutul veacului al XIX-lea, adică cu mult înainte de sfârșitul epocii fanariote. Un material la fel de valoros îl oferă imaginile ctitorilor din lăcașele de cult (în bună măsură, ale unor clerici de toate rangurile) și pentru completarea sau chiar rescrierea istoriei Bisericii Ortodoxe, disciplină fundamentală pentru înțelegerea evoluțiilor din Principate într-o epocă de tranziție către un alt tip de societate.

Douăsprezece ale lunii Brumărel 7524, în cetatea păzită de Dumnezeu a Bucureștilor

Bibliografie

***, *Biserica Ortodoxă Română*, Buletinul oficial al Bisericii Ortodoxe Române, 1874 – prezent.

***, *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, volumul I (1800–1821) îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Maria Stroia (secretar de volum), redactor responsabil Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2004.

***, *Călători străini despre țările române*, volumul IX, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 1997; volumul X, partea I, îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), Editura Academiei Române, București, 2000; volumul X, partea a II-a, îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), Editura Academiei Române, București, 2001.

***, *Haina îl face pe om. Șase secole de istorie vestimentară, Muzeul Național de istorie a României,* București, 2014.

***, *Îndreptarea legii:* 1652, ediție întocmită de colectivul de drept vechi românesc condus de Andrei Rădulescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962.

***, *Istoria Românilor*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, coordonatori Paul Cernovodeanu și Nicolae Edroiu, Editura Enciclopedică, București, 2002.

***, *Negustori și meșteșugari din trecutul Craiovei. Documente (1666–1865)*, București, 1957.

***, *Paraclisul Patriarhal Sfântul Mare Mucenic Gheorghe*, Editura Cuvântul vieții, 2013.

***, Pârvu Pârvescu Mutu, *Spiritualitate, istorie și artă ortodoxă*, Editura Arhiepiscopiei Argeșului și Muncelului, Curtea de Argeș, 2015.

***, Zid / Walls, *Ctitorii mărunte din Nordul Olteniei / Small Churches of Northern Oltenia*, București, 2013.

Alexianu, Alexandru, *Mode și veșminte din trecut*, Meridiane, București, 1987.
Bălan, Constantin, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României – județul istoric Vâlcea (secolul XIV – 1848)*, Editura Academiei, București, 2005.
Bălan, Constantin, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României – județul istoric Argeș (secolul XIV – 1848)*, Editura Academiei, București, 1994.
Ciobanu, Constantin, *Biserica* Adormirii Maicii Domnului *din Căușeni*, Editura Știința, Chișinău, 1997.
Cocora, Gabriel, preot, *Episcopia Buzăului, O vatră de spiritualitate și simțire românească*, Editura Episcopiei Buzăului, Buzău, 1986.
Dinu, Tudor, *Bucureștiul fanariot, Biserici, ceremonii, războaie,* Humanitas, București, 2015.
Dinu, Tudor, *Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Rivalități politice și literare la începutul secolului XVIII*, Humanitas, București, 2011.
Drăguț, Vasile, *Arta românească. Preistorie, Ev Mediu, Renaștere, Baroc*, Editura Vremea, București, 2000.
Ene, Maria-Camelia, *Moda în Țara Românească și Moldova, Secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, Veșminte și accesorii din patrimoniul Muzeului Municipiului București*, Editura Muzeului Municipiului București, București, 2015.
Furtună, D., *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea, Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915.
Ionașcu, I., *Biserici, chipuri și documente din Olt*, Ramuri, Craiova, 1934.
Ionescu, Adrian-Silvan, *Moda românească (1790–1850) între Stambul și Paris*, Editura Maiko, București, 2001.
Ionescu, Adrian-Silvan, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, Paideia, București, 2007.
Iorga, Nicolae, *Domnii români după portrete și fresce contemporane,* Sibiu, 1930.
Iorga, Nicolae, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor,* volumul II, ediția a II-a, București, 1932.
Iorga, Nicolae, *Negoțul în trecutul românesc* în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Humanitas, București, 2012, pp. 338–386.
Iorga, Nicolae, *Portretele doamnelor române*, București, 1937.
Kitromilides, Pashalis M., *Iosif Moesiodax, Repere ale gândirii balcanice din secolul al XVIII-lea,* Editura Demiurg, București, 2000.
Mavrocordat, Nicolae, *Sfaturi ale răposatului domn Nicolae Vodă către fiul său Constantin Vodă date în anul 1726* în *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592–1837* culese și publicate în tomul XIII–2 din Documentele Hurmuzaki de A. Papaopoulos-Kerameus, București, 1914, pp. 415–416.
Meteș, Ștefan, *Zugravii bisericilor române*, Cluj, 1929.
Mironescu, Athanasie, *Sfânta episcopie a eparhiei Râmnicului Noului Severin în trecut și acum*, Râmnic, 1906.

Nicolescu, Corina, *Costumul de curte în Țările Române (secolele XIV-XVIII)*, Editura Muzeului de Artă al Republicii Socialiste România, București, 1970.
Oțetea, Andrei, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977.
P(uiu), A.-V(isarion), *Mănăstirile de călugărițe, Schiță istorică*, București, 1910.
Păcuraru, Mircea, Preot Prof. Dr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, volumul 2, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994
Paleolog, Andrei, *Pictura exterioară din Țara Românească*, Meridiane, București, 1984.
Pănoiu, Andrei, *Pictura votivă din nordul Olteniei; secolul al XIX-lea*, București, 1968.
Pillat, Cornelia, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, Meridiane, București, 1980.
Popescu Cilieni, Ion, *Biserici, târguri, sate din județul Vâlcea*, Craiova, 1941.
Potra, George, *Documente privitoare la istoria orașului București* (1594–1821), Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1961.
Potra, George, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634–1800)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1982.
Rădulescu, Theodora, *Sfatul Domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea, Liste cronologice și cursus honorum, Revista Arhivelor*, XLIX, 1–4, 1972, pp. 107–131, 293–324, 441–470, 659–671
Samarian, Pompei Gh., *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, volumul III, *Asistența publică în trecutul românesc până la 1834*, București, 1938.
Șerbănescu, Nicolae, *Mitropoliții Ungrovlahiei, Biserica Ortodoxă Română*, 77., 1959, 7–10, pp. 722–807.
Ștefulescu, Alexandru, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu Jiu, 1904.
Stoicescu, Nicolae, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, Mitropolia Olteniei, 1970.
Stoicescu, Nicolae, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova până la Regulamentul Organic, Biserica Ortodoxă Română*, 89, 1971, 3–4, pp. 335–354.
Stoicescu, Nicolae, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, București, 1974.
Theodorescu, Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550–1800)*, volumul II, Meridiane, București, 1987.
Theodorescu, Răzvan, *Episcopi și ctitori în Vâlcea secolului al XVIII-lea*, Editura Patrimoniu, Râmnicu Vâlcea, 2009.
Theodorescu, Răzvan, *Spiritul Vâlcii în cultura română*, Editura Almarom, Râmnicu Vâlcea, 2001.
Urechea, V.A., *Istoria românilor*, I–XII, București, 1891–1898.
Vârnav, Teodor, *Istoria vieții mele. Autobiografie de la* 1845, Minerva, București, 1908.
Vasilescu, Gheorghe, *Paraclisul patriarhal*, Editura Victor B Victor, București, 2005.

Vătășianu, Virgil, *Istoria artei feudale în Țările Române,* București, 1958.
Vintilă-Ghițulescu, Constanța, *De la ișlic la joben. Modă și lux la Porțile Orientului,* Peter Pan Art, București, 2013.
Vintilă-Ghițulescu, Constanța, *În șalvari și cu ișlic, Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului XVIII-lea,* ediția a II-a revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2011.
Vintilă-Ghițulescu, Constanța, *Să-și ia copiii și să-i crească* în *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVII–XX),* coordonator Nicoleta Roman, Nemira, București, 2015, pp. 189–206.
Voinescu, Teodora, *Contribuții la o istorie a artei păturilor mijlocii; ctitorii de vătafi de plai din Țara Românească, Studii și cercetări de istoria artei,* XX, 1973, nr. 2, pp. 297–320.
Voinescu, Teodora, *Pârvu Mutu Zugravul,* Meridiane, București, 1936.

Repertoriu de edificii[85]

– Almaj (județul Dolj), Sfinții Îngeri și Sfântul Nicolae, 1789[86] (30)
– Amărăștii de Jos (județul Dolj), Sfinții Voievozi, 1759 (56)
– Aninoasa, Mănăstirea (județul Argeș), Sfântul Nicolae, 1730 (122)
– Baia de Fier (județul Gorj), Toți Sfinții, 1753 (32)
– Băbeni Oltețu, Diculești (județul Vâlcea), Sfântul Nicolae, 1812 (46)
– Băbeni, Topliceni (județul Buzău), Biserica Adormirea Maicii Domnului și Sfântul Nicolae Drăghiești, 1760 (120)
– Bălcești, Bengești-Ciocadia (județul Gorj), Sfântul Ilie, 1732 (23)
– Băltița, Mănești (județul Prahova), Sfântul Nicolae, 1742 (105)
– Bărbătești (județul Vâlcea), Sfântul Nicolae Vătășești, 1774 (54)
– Bârsești, Mihăiești (județul Vâlcea), Sfântul Nicolae, 1809 (61)
– Bâscenii de Jos, Calvini, (județul Buzău), Sfântul Nicolae, 1797 (113)
– Bengești (județul Gorj), Sfinții Voievozi și Sfânta Troiță, 1729 (19)
– Bodești, Bărbătești (județul Vâlcea), Intrarea în Biserică, 1750 (53)
– Bodești, Bărbătești (județul Vâlcea), Sfânta Treime, 1732 (55)
– Borlești, Merișani (județul Argeș), Sfântul Nicolae, 1809 (89)
– Bradu, Schitul, Gurguiata, Băile Olănești (județul Vâlcea), Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, 1784 (57)
– Braloștița (județul Dolj), Sfinții Voievozi și Sfântul Nicolae, 1761 (18)
– Brădești Bătrâni (județul Dolj), Sfinții Mihail și Gavriil, 1751 (26)
– Brădet, Schitul, Brădetu, Brăduleț (județul Argeș), Înălțarea Domnului, 1761 (121)
– Breasta, Crețești, (județul Dolj), Sfântul Nicolae, 1784 (29)
– Breaza de Sus, Breaza (județul Prahova), Sfântul Nicolae, 1777 (101)
– Brezoaele (județul Dâmbovița), Adormirea Maicii Domnului Cruceru, 1758–1759 (103)
– București, Cu Sfinți, Intrarea Maicii Domnului în Biserică, 1728 (109)
– București, Paraclisul Mitropoliei, Sfântul Gheorghe, 1723 (108)
– București, Sfântul Elefterie Vechi, 1744 (106)
– București, Stavropoleos, Sfinții Voievozi, 1728 (107)

– Bunea, Schitul, Vulcana Băi (județul Dâmbovița), Sfinții Voievozi, 1785
– Cartiu, Turcinești (județul Gorj), Sfinții Apostoli, 1817 (96)
– Călinești, Brezoi (județul Vâlcea), Cuvioasa Parascheva, 1782–1783 (66)
– Căușeni (fostul județ Tighina), Adormirea Maicii Domnului, 1763 (134)
– Căzănești, Râmnicu Vâlcea (județul Vâlcea), Sfântul Gheorghe și Sfântul Dumitru, 1810 (64)
– Câinenii Mici (județul Vâlcea), Sfântul Nicolae, 1758 (70)
– Câinenii Mici (județul Vâlcea), Sfinții Voievozi, 1808 (69)
– Câmpulung (județul Argeș), Intrarea în Biserică, Sfântul Spiridon, Sfinții Împărați Șubești, 1779 (123)
– Câmpulung (județul Argeș), Sfântul Gheorghe Olari, 1772 (93)
– Cândeștii de Jos, Cândești (județul Buzău), Adormirea Maicii Domnului, 1759 (118)
– Cepari Pământeni (județul Argeș), Înățarea Domului, 1752 (124)
– Cerneți (județul Mehedinți), Sfântul Ioan Botezătorul, 1820 (1)
– Cerneți (județul Mehedinți), Sfinții Nicolae și Spiridon, 1794 (2)
– Ciocadia (județul Gorj), Sfântul Ioan Botezătorul și Pogorârea Sfântului Duh, 1811 (22)
– Cioclovina de Jos, Schitul (județul Gorj), Sfinții Voievozi, 1715 (3)
– Ciorobești, Costești (județul Vâlcea), Intrarea în Biserică, 1751 (51)
– Cioroiu (județul Olt), Sfinții Voievozi, 1796 (80)
– Ciurești (județul Olt) Sfântul Ioan Botezătorul, 1812 (88)
– Ciuta, Măgura (județul Buzău), Intrarea în Biserică din Margine, 1762 (117)
– Cochineștii de Sus, Cochinești, Stolnici (județul Argeș), Adormirea Maicii Domnului, 1794 (90)
– Cociobi, Slătioara (județul Vâlcea), Nașterea Maicii Domnului, 1802 (40)
– Copăceni (județul Vâlcea), Buna Vestire, 1804 (47)
– Corbeanca (județul Ilfov), Buna Vestire, 1819 (127)
– Corbii Mari (județul Dâmbovița), Sfânta Treime, 1761 (99)
– Corlătești (județul Prahova), Sfinții Eustație Plachida și Nicolae, 1792 (130)
– Coșoveni (județul Dolj), Sfântul Nicolae, 1794 (482)
– Covrigi, Schitul, Văgiulești (județul Gorj), Nașterea Maicii Domnului, 1809 (7)
– Craiova (județul Dolj), Belivacă, Sfântul Nicolae 1794 (33)
– Craiova (județul Dolj), Pătru Boj, Sfântul Mina, 1731 (34)
– Crasna, Schitul (județul Gorj), Sfântul Nicolae, 1757 (17)
– Curtișoara (județul Gorj), Sfântul Ioan Botezătorul, 1821 (14)
– Deleni, Schitul, Comănița (județul Olt), Sfânta Treime, 1767 (74)
– Dobrușa, Schitul, Dobrușa, Zlătărei (județul Vâlcea), Intrarea în Biserică, 1774 (58)
– Drugănești, Stoenești, Florești-Stoenești (județul Giurgiu), Buna Vestire, 1724 (102)
– Fieni (județul Dâmbovița), Sfântul Nicolae, Sfânta Parascheva, Sfântul Dumitru, 1804 (97)
– Frumoasa, Mănăstirea, Iași (județul Iași), Sfinții Voievozi, Adormirea Maicii Domnului, 1727–1733 (133)

– Gălășești, Budeasa (județul Argeș), Sfântul Nicolae, 1751–1752 (91)
– Gănești, Lăcusteni (județul Vâlcea), Sfinții Nicolae, Ioan Botezătorul, Petru și Pavel, 1812 (38)
– Gorunești, Bălcești (județul Vâlcea), Intrarea în Biserică, 1799 (45)
– Govora, Mănăstirea (județul Vâlcea), Adormirea Maicii Domnului, 1711 (59)
– Grecii de Jos, Adormirea Maicii Domnului (județul Ialomița), 1759 (115)
– Grecii de Mijloc (județul Ilfov), Adormirea Maicii Domnului, 1764 (114)
– Groșerea (județul Gorj), Sfinții Voievozi, 1808 (16)
– Gruița, Goiești (județul Dolj), Înălțarea Domnului, 1751–1753 (35)
– Gura Văii, Bujoreni (județul Vâlcea), Adormirea Maicii Domnului, 1812 (79)
– Gura Văii, Bujoreni (județul Vâlcea), Sfântul Gheorghe, 1758 (77)
– Horezu (județul Vâlcea), Intrarea în Biserică și Sfântul Ioan Botezătorul, 1807 (48)
– Lainici, Schitul (județul Gorj), Intrarea în Biserică, 1817 (15)
– Logrești, Schitul (județul Gorj), Sfinții Ioachim și Ana, 1807 (28)
– Lupoaia, Cătunele (județul Gorj), Sfântul Nicolae, 1816 (5)
– Măinești, Schitul, Balș (județul Olt), Sfinții Voievozi, 1810 (52)
– Măldărești (județul Vâlcea), Sfinții Voievozi, Nicolae și Gheorghe, 1794 (49)
– Micșuneștii Mari, Nuci (județul Ilfov), Adormirea Maicii Domnului, 1743 (116)
– Muereasca (județul Vâlcea), Sfântul Nicolae, 1785 (72)
– Ocnele Mari (județul Vâlcea), Sfântul Ioan Botezătorul, 1793 (68)
– Osica de Sus, Ostrov (județul Olt), Sfinții Nicolae și Grigore, 1787 (71)
– Oteștii de Sus, Cungrea (județul Olt), Adormirea Maicii Domnului, 1810 (83)
– Pajerea, Bâldana, Tărtășești (județul Dâmbovița), Sfântul Nicolae, 1779 (126)
– Păișani, Stoina (județul Gorj), Sfinții Împărați, Grigore Decapolitul, Cornelie, 1810 (25)
– Peșteana de Jos, Fărcășești (județul Gorj), Sfântul Nicolae, 1810 (8)
– Pietreni, Schitul, Pietreni, Costești (județul Vâlcea), Sfântul Nicolae, 1778–1779 (50)
– Piscani, Dârmănești (județul Argeș), Sfântul Nicolae, 1777 (125)
– Pitaru, Potlogi (județul Dâmbovița), Adormirea Maicii Domnului Strâmbeanu, 1722–1730 (100)
– Pojogi-Cerna, Stroești (județul Vâlcea), Sfânta Treime, 1819 (43)
– Polovragi, Mănăstirea (județul Gorj), Bolnița Sfântul Nicolae, 1738 (36)
– Râfov (județul Prahova), Sfântul Nicolae, 1748 (110)
– Râmnicu Vâlcea (județul Vâlcea), Bolnița Episcopiei, Adormirea Maicii Domnului, 1748 (75)
– Râmnicu Vâlcea (județul Vâlcea), Buna Vestire, 1747–1751 (78)
– Râmnicu Vâlcea (județul Vâlcea), Paraclisul Episcopiei, Grigorie Teologul, 1753–1754 (76)
– Robești, (județul Vâlcea), Sfinții Voievozi, 1817 (67)
– Ruda, Budești (județul Vâlcea), Sfinții Voievozi, 1780–1781 (73)
– Sălătrucu de Sus, Sălătrucu (județul Argeș), Sfântul Ioan și Sfântul Nicolae, 1811 (85)
– Sărăcinești, Mănăstirea, Păușești-Maglași, Valea Cheii (județul Vâlcea), Adormirea Maicii Domnului, 1717–1718 (60)

– Sânbotin, Dăești (județul Vâlcea), Intrarea în Biserică și Sfântul Grigore Decapolitul, 1807 (81)
– Scornicești Șuica (județul Olt), Cuvioasa Parascheva, 1810 (87)
– Scornicești Tătărăi (județul Olt), Cuvioasa Parascheva, 1817 (86)
– Sitaru, Mănăstirea (fostul Schit Balamuci) (județul Ilfov), Sfântul Nicolae, 1752 (112)
– Slăvuța, Crușeț (județul Gorj), Adormirea Maicii Domnului, 1813 (27)
– Strâmba Jiu, Mănăstirea (județul Gorj), Sfânta Treime și Pogorârea Sfântului Duh, 1793 (12)
– Rucăr (județul Argeș), Sfinții Gheorghe și Dumitru, 1780 (95)
– Șitoaia (județul Dolj), Adormirea Maicii Domnului, 1819 (31)
– Tărtășești (județul Dâmbovița), Sfinții Gheorghe și Dumitru Călugăru, 1763 (104)
– Târgoviște (județul Dâmbovița), Sfinții Împărați Constantin și Elena, 1753 (98)
– Târgu Gângulești, Berbești (județul Vâlcea), Sfântul Ioan Botezătorul, 1800–1801 (37)
– Târgu Jiu (județul Gorj), Sfântul Nicolae și Sfântul Andrei, 1812 (10)
– Târgu Jiu (județul Gorj), Sfinții Voievozi, 1764 (9)
– Teiu, Galicea (județul Vâlcea), Adormirea Maicii Domnului, 1785–1790 (63)
– Telești (județul Gorj), Sfântul Dionisie Areopagitul și Sfântul Nicolae, 1749–1750 (132)
– Tetoiu (județul Vâlcea), Sfinții Constantin și Elena, 1820 (41)
– Tismana, Mănăstirea (județul Gorj), Adormirea Maicii Domnului, 1766 (4)
– Titești (județul Vâlcea), Sfinții Voievozi, 1768–1769 (82)
– Tititreciu, Schitul, Ocnele Mari (județul Vâlcea), Sfântul Ioan Gură de Aur, 1746–1747 (62)
– Tohani, Gura Vadului (județul Prahova), Intrarea în Biserică, 1816 (129)
– Topoloveni (județul Argeș), Adormirea Maicii Domnului Golești-Badii, 1745 (94)
– Totea de Licurici (județul Gorj), Sfântul Nicolae, 1735 (20)
– Țeica, Schitul, Ocnele Mari (județul Vâlcea), Sfinții Gheorghe și Dumitru, 1742 (65)
– Urlați (județul Prahova), Biserica Galbenă Sfinții Nicolae și Dumitru, 1761 (111)
– Urșani, Horezu (județul Vâlcea), Intrarea în Biserică, Sfântul Ioan Botezătorul, 1802–1803 (44)
– Valea Boului, Crușeț (județul Gorj), Sfântul Nicolae Măiag, 1816 (24)
– Valea, Schitul, Valea Mănăstirii, Țițești (județul Argeș), Sfânta Treime, 1746 (92)
– Vădeni, Târgu Jiu (județul Gorj), Adormirea Maicii Domnului, 1732–1733 (11)
– Vărăști, Dascălu, (județul Ilfov), Adormirea Maicii Domnului, 1817 (128)
– Vătășești, Țânculești, Golești (județul Vâlcea), Sfântul Ioan Botezătorul și Buna Vestire, 1803–1805 (84)
– Vernești (județul Buzău), Buna Vestire, 1721 (119)
– Viorești, Gorunești, Slătioara (județul Vâlcea), Intrarea în Biserică, 1801 (39)
– Voloiac (județul Mehedinți), Înălțarea Domnului, 1810 (6)
– Zorlești, Prigoria (județul Gorj), Sfântul Gheorghe și Sfântul Nicolae, 1820 (21)

Note

1. Vasile Drăguț, *Arta românească: Preistorie, Ev Mediu, Renaștere, Baroc*, Vremea, București, 2000, p. 351.
2. Recurgem la datarea ansamblurilor de fresce prezentă în bibliografia de specialitate (Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, Mitropolia Olteniei, 1970; *Idem*, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, București, 1974.
3. Cel de-al cincilea dintre domnii reprezentați în biserica Adormirea Maicii Domnului din Căușeni rămâne imposibil de identificat.
4. Cornelia Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, Meridiane, București, 1980, pp. 21–38.
5. V. Tudor Dinu, *Bucureștiul fanariot: I. Biserici, ceremonii, războaie,* Humanitas, București, 2015, pp. 294–296.
6. Constantin Ciobanu (*Biserica Adormirii Maicii Domnului din Căușeni*, Știința, Chișinău, 1997, p. 109) recunoaște o singură femeie în compoziția citată.
7. Tudor Dinu, *Bucureștiul fanariot I*, *op. cit.*, pp. 290–292.
8. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, coordonatori Paul Cernovodeanu și Nicolae Edroiu, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 450.
9. *Sfaturi ale răposatului domn Nicolae Vodă către fiul său Constantin Vodă date în anul 1726* în *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592–1837* culese și publicate în tomul XIII din Documentele Hurmuzaki de A. Papadopoulos-Kerameus, București, 1914, p. 416.
10. Theodora Rădulescu, „Sfatul Domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea, Liste cronologice și cursus honorum", în *Revista Arhivelor*, XLIX, 1–4, 1972, pp. 107–131, 293–324, 441–470, 659–671.
11. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, *op. cit.*, p. 321.
12. Theodora Rădulescu, „Sfatul Domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea, Liste cronologice și cursus honorum", *op. cit.*, *passim.*

13. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, IX, București, 1896, pp. 506, 512.
14. *Ibidem*, p. 509.
15. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, XI, București, 1900, p. 217.
16. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, IV, București, 1893, p. 386.
17. *Negustori și meșteșugari din trecutul Craiovei. Documente (1666–1865)*, București, 1957, pp. 20, 57–66.
18. Nicolae Iorga, *Negoțul în trecutul românesc* în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Humanitas, București, 2012, p. 379.
19. George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București* (1594–1821), București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1961, pp. 342, 389.
20. Ștefan Meteș, *Zugravii bisericilor române*, Cluj, 1929, pp. 70, 82, 88.
21. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, III, București, 1893, p. 416.
22. Ștefan Meteș, *Zugravii bisericilor române*, *op. cit.*, p. 10.
23. *Biserica Ortodoxă Română*, XV, p. 646.
24. *Călători străini despre țările române*, volumul X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), Editura Academiei Române, București, 2000, p. 449.
25. Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977, p. 44.
26. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, IV, *op. cit.*, p. 347.
27. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, II (seria 1786–1800), București, 1892, pp. 447–448.
28. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, II, *op. cit.*, p. 209; III, *op. cit.*, p. 116; IV, *op. cit.*, p. 342; VII, București, 1894, p. 87.
29. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, I, București, 1891, p. 491; II (seria 1774–1786), București, 1892, pp. 409, 416.
30. Nicolae Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, *Biserica Ortodoxă Română*, 77, 1959, 7–10, p. 793.
31. Preot Prof. Dr. Mircea Păcuraru, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994, p. 327.
32. Nicolae Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, *op. cit.*, p. 796.
33. *Ibidem*, p. 794
34. *Ibidem*, p. 796.
35. *Ibidem*, p. 792.
36. *Ibidem*, p. 802.
37. *Ibidem*, p. 804.
38. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, *op. cit.*, p. 342.
39. Preot Prof. Dr. Mircea Păcuraru, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, volumul 2, *op. cit.*, p. 551.
40. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, *op. cit.*, p. 342.
41. O compoziție similară se găsea în biserica din Romanii de Jos, Vâlcea, 1757, numai că a fost complet repictată.
42. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, I-XII, București, 1891–1898, *passim*.

43. V.A. Urechea, *Istoria românilor,* X, partea A, București, 1900, p. 246.
44. Act de la Alexandru Moruzi (1 septembrie 1803) *apud* A.-V. P.. (Visarion Puiu), *Mănăstirile de călugărițe, Schiță istorică*, București, 1910, pp. 17–18.
45. V.A. Urechea, *Istoria românilor,* X, partea A, *op. cit.*, p. 600.
46. A.-V. P. (Visarion Puiu), *Mănăstirile de călugărițe, op. cit.*, p. 17.
47. Alexandru Moruzi către Iosif al Argeșului, 29 octombrie 1794 în V.A. Urechea, *Istoria românilor*, III, *op. cit.*, p. 475.
48. Date din 1783 *apud* V.A. Urechea, *Istoria românilor*, I, *op. cit.*, 369–370.
49. *Ibidem*, p. 62.
50. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, IV, *op. cit.*, p. 25.
51. V.A. Urechea, *Istoria românilor*, VII, *op. cit.*, p. 381
52. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, *op. cit.*, p. 343.
53. *Biserica Ortodoxă Română*, XVI, p. 129.
54. *Biserica Ortodoxă Română*, XIV, p. 782; XVI, p. 807..
55. *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIV (1966), 9–10, pp. 1001–1003.
56. Pentru detalii, vezi Nicolae Stoicescu, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova până la Regulamentul Organic, Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIX(1971), 3–4, pp. 341–342.
57. *Biserica Ortodoxă Română*, XVI, p. 224.
58. D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea, Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915, p. 69.
59. *Rânduiala hirotoniei preotului și diaconului, arătând cine cât să ia*, BOR, XXIII, p. 140.
60. D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea, Starea ei culturală și materială, op. cit.*, p. 69.
61. Atanasie Mironescu, *Sfânta Episcopie a eparhiei Râmnicului Noului Severin în trecut și acum*, Râmnic, 1906, p. 139.
62. *Biserica Ortodoxă Română*, XVI, p. 230.
63. V.A. Urechea, *Istoria românilor,* I, *op. cit.*, p. 35.
64. D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea, Starea ei culturală și materială, op. cit.*, p. 68.
65. *Ibidem*, p. 83.
66. *Ibidem*, p. 77.
67. *Ibidem*, p. 56.
68. Preot Prof. Dr. Mircea Păcuraru, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, volumul 2, *op. cit.*, p. 570.
69. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, *op. cit.*, p. 344.
70. D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea, Starea ei culturală și materială, op. cit.*, p. 60.
71. *Ibidem*, p. 85.
72. *Biserica Ortodoxă Română*, XIX, p. 160.
73. *Biserica Ortodoxă Română*, XXVII, p. 995.
74. Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Să-și ia copiii și să-i crească* în *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVII–XX)*, coordonator Nicoleta Roman, Nemira, București, 2015, p. 191.
75. *Ibidem*, p. 196.
76. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VI, *Românii între Europa Clasică*

și Europa Luminilor (1711–1821), *op. cit.*, p. 753.

77. Pashalis M. Kitromilides, *Iosif Moesiodax, Repere ale gândirii balcanice din secolul al XVIII-lea*, Editura Demiurg, București, 2000, p. 234.
78. Teodor Vârnav, *Istoria vieții mele. Autobiografie de la* 1845, Minerva, București, 1908, p. 44.
79. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VI, *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, *op. cit.*, p. 748.
80. Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. III, *Asistența publică în trecutul românesc până la 1834*, București, 1938, p. 242.
81. A.-V. P.. (Visarion Puiu), *Mănăstirile de călugărițe*, *op. cit.*, p. 17.
82. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VI. *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, *op. cit.*, p. 748.
83. *Îndreptarea legii:* 1652, ediție întocmită de colectivul de drept vechi românesc condus de Andrei Rădulescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, glava 203, pp. 212–213.
84. Constanța Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic, Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2011, p. 124.
85. În acest repertoriu sunt incluse bisericile la care se păstrează tablourile votive, chiar și într-o stare precară de conservare, dar nu și cele la care aceste tablouri au fost repictate.
86. Indicăm de fiecare dată anul potențial al realizării picturii, iar nu cel al construcției lăcașului de cult.

Glosar

AGĂ șeful trupelor de poliție din Țara Românească

ANTERIU haină lungă și largă cu mâneci, de obicei deschisă în față

ARMAȘ dregător însărcinat cu administrarea închisorilor și executarea pedepselor

BAN cel dintâi dregător al Țării Românești și guvernator al Olteniei

BEDERNIȚĂ epigonation, accesoriu al veșmintelor sacerdotale, de formă rombică și care se poartă atârnat la nivelul genunchiului drept

BINIȘ mantie fără mâneci prinsă la gât, de obicei cu o agrafă

CABANIȚĂ mantie țesută cu fir de aur și argint și îmblănită cu samur pe care o primeau domnii țărilor române de la sultan cu ocazia ceremoniei de învestire

CAFTAN veșmânt bărbătesc lung și larg, de obicei bogat împodobit

CALPAC acoperământ de cap de forma unei pere

CAMILAFCĂ văl purtat pe cap și pe spate de călugări, de obicei peste potcap (în toate reprezentările noastre apare însă pe sub potcap)

CANONICĂ contribuție anuală atât în bani, cât și în natură datorată de preoți ierarhilor

CAPANLÂU negustor ce achiziționa produse, în special agricole, pentru piața otomană

CĂMĂRAȘ dregător ce avea în grijă vistieria domnească

CĂMĂRAȘUL OCNELOR administratorul minelor de sare, al căror venit îi revenea personal domnului

CĂMĂRĂȘOAICĂ DE OCNĂ soția cămărașului ocnelor

CĂMINAR dregător însărcinat cu strângerea *caminei*, dare anuală pe producția de ceară, băuturi alcoolice și alte produse

CEALMA un fel de turban

CEAPRAZ ciucure ce împodobea veșmintele bărbătești

CEPCHEN ilic îmblănit cu mâneci

CETEȚ dascăl de biserică, psalt

CHIMONET acoperământ de cap alcătuit din monede

CLUCER dregător însărcinat cu aprovizionarea curții domnești

CLUCER DE ARIE dregător responsabil cu aprovizionarea curții domnești cu grâne și nutreț

CLUCEREASĂ soția clucerului

COAFĂ acoperământ femeiesc de cap în formă de glugă

COLERETĂ mic guler de dantelă sau din altă țesătură fină

COMIS mare-dregător care avea în grijă grajdurile domnești

COMISAR dregător local din Oltenia

COMPANIE breaslă negustorească din Transilvania

COMPANIST membru al unei bresle negustorești din Transilvania

CONDURI pantofi femeiești cu toc înalt

COSTANDĂ monedă măruntă de argint

CUCĂ căciulă împodobită cu pene (de struț), pe care sultanul o dăruia domnului la înscăunare

DIVAN sfatul domnesc

DULAMĂ veșmânt lung purtat de monahi sub rasă

ECLESIARH responsabil cu buna desfășurare a slujbelor dintr-o biserică mănăstirească sau dintr-o catedrală

ENGOLPION iconiță atârnată de un lănțișor și purtată la piept de către ierarhi

EPIGONATION bederniță, accesoriu al veșmintelor sacerdotale de formă rombică și care se poartă atârnat la nivelul genunchiului drept

EREIȚĂ soție de preot

EREU preot

FALANGĂ sul de lemn folosit pentru bătaia la tălpi

FELON veșmânt liturgic, de forma unei mantii fără mâneci purtate de preoți în timpul oficierii slujbelor

FERMENEA ilic îmblănit cu mâneci

FES acoperământ de cap cu formă tronconică sau de calotă de proveniență orientală

FIRET broderie cu fir metalic

FIRMAN decret emis de sultan

GĂITAN șnur, panglică

GEREMEA amendă

GHIAUR necredincios, creștinul din punctul de vedere al musulmanilor

GIUBEA haină lungă și largă cu mâneci purtată peste anteriu

GLOABĂ amendă

GUGIUMAN căciulă din blană de samur

HANGER pumnal mare, cu lama încovoiată

HATMAN dregător însărcinat cu organizarea judecăților domnești

HAVAET contribuție în bani, taxă

ILIC veșmânt fără mâneci ce ajunge până la mijloc și se încheie în față

IMINEI pantofi de marochin fără toc

ISPRAVNIC 1. guvernator al județelor de munte din Țara Românească 2. diriginte de șantier

IȘLIC căciulă mare de blană

IȚARI pantaloni țărănești strâmți, încrețiți pe picior

ÎMBLĂCI unealtă agricolă folosită la *bătutul* cerealelor

JUPAN apelativ folosit pentru persoanele cu statut social superior

KATHOLIKÓN biserica centrală a unei mănăstiri

KILIM scoarță, covor

KIPPA acoperământ de cap al evreilor

LIPSCAN negustor ce importa și/sau comercializa marfă de la Leipzig

LOGOFĂT șeful cancelariei domnești

LOGOFETEASĂ soția logofătului

MAHRAMĂ năframă, văl de pânză subțire

MEDELNICER dregător care îi turna domnului apă pentru a se spăla pe mâini și îi servea bucatele la masă

MEDELNICEREASĂ soția medelnicerului
MINEI carte liturgică cuprinzând slujbele și sinaxarul sfinților din fiecare zi a unei luni
MITRĂ acoperământ de cap, bogat ornamentat, purtat de arhierei în timpul slujbelor religioase
MOȘNEAN țăran liber, proprietar în devălmășie al unei suprafețe de pământ
OBROC baniță, măsură de capacitate echivalentă cu 22 sau 44 de ocale
OMOFOR veșmânt liturgic sacerdotal, asemănător unei eșarfe, purtat de arhierei în timpul slujbelor
ORAR veșmânt liturgic sacerdotal, de forma unei fâșii de stofă, purtat de diaconi pe umărul stâng
PADIȘAH denumirea persană a sultanului otoman
PAFTA încheietoare de haine sau cingători, lucrată de obicei din metal și deseori împodobită
PAHARNIC dregător însărcinat cu aprovizionarea cu băuturi a curții și care gusta din potirul domnului pentru a-l convinge că nu risca să fie otrăvit
PAHARNICEASĂ soția paharnicului
PATRAFIR epitrahil, principalul veșmânt liturgic sacerdotal al preoților și al episcopilor; are forma unei fâșii lungi de stofă bogat ornamentate
PITAR dregător însărcinat în veacul al XVIII-lea nu cu asigurarea aprovizionării curții cu pâine ca odinioară, ci cu îngrijirea trăsurilor domnești
PITĂREASĂ soția pitarului
PORTAR dregător care se îngrijea de oaspeții domnului, pe care îi și introducea în audiență la vodă
POSTELNIC mare dregător însărcinat cu paza domnului și a iatacului acestuia
POSTELNICEASĂ soția postelnicului
POTCAP acoperământ de cap al clericilor și monahilor ortodocși
POTECAȘ membru al trupelor de poliție
PRECESTĂ Maica Domnului
ROMEU creștin din Imperiul Otoman, în special de etnie greacă
SACOS veșmânt arhieresc cu mâneci largi
SCHEVOFILAX cleric însărcinat cu păstrarea odoarelor bisericești
SERDAR dregător cu atribuții militare, comandant de oaste
SERDĂREASĂ soția serdarului
SLUGER dregător însărcinat cu aprovizionarea curții domnești, a boierilor și a oștirii, mai ales cu carne și lumânări
SLUGEREASĂ soția slugerului
SPĂTAR comandantul trupelor și al menzilurilor (poștelor) Țării Românești, care, la ceremonii, purta sabia și buzduganul domnului
STÂNJEN unitate de măsură a lungimii echivalentă cu 1,83 m
STIHAR veșmânt liturgic lung și îngust, comun tuturor clericilor, cu mâneci largi și strâns la gât
STOLNIC dregător însărcinat cu pregătirea și servirea bucatelor domnului, din care gusta pentru a dovedi că nu fuseseră otrăvite
STOLNICEASĂ soția stolnicului
SUFRAGAN episcop subordonat unui mitropolit
SURGUCI panaș din pene de struț împodobit cu pietre prețioase purtat exclusiv de către domn
SUTANĂ haină preoțească lungă purtată în afara bisericii

ȘALVARI pantaloni largi, strânși la glezne, de proveniență orientală

ȘETRAR dregător ce avea în grijă tabăra domnului în timpul campaniilor militare

ȘUBĂ manta căptușită cu blană, purtată în special de către bărbați

TACLIT brâu de stofă

TACSIS ordine, rânduială

TARABOLUS un fel de turban

TESTEMEL acoperământ femeiesc de cap în formă de glugă

TITULAR arhiereu onorific, fără turmă de credincioși (în epocă este vorba despre ierarhii care aveau eparhii islamizate în Asia Mică, deci nu aveau credincioși)

TOPTANGIU negustor cu ridicata, angrosist

TOPUZ un fel de sceptru bogat împodobit pe care îl oferea sultanul domnilor țărilor române în timpul ceremoniei de investitură

TUI steag turcesc făcut din cozi albe de cal împletite, cu o lance la mijloc, având semiluna în vârf, ce constituia simbolul puterii demnitarilor otomani, dar și al domnilor țărilor române

VĂTAF DE PLAI ajutor al ispravnicului și șef al trupelor de poliție și grăniceri în județele de munte ale țării românești

VISTIER mare-dregător ce avea grijă de finanțele țării

VISTIEREASĂ soția vistierului

VLĂDICĂ arhiereu

VORNIC mare dregător responsabil cu justiția țării

VORNICEASĂ soția vornicului

ZAPCIU 1. (de plasă) asistent al ispravnicului în județele de câmpie ale Țării Românești 2. cleric (în special diacon) care îi pedepsea pe preoții ce greșeau

ZĂT ginere

ZLOT monedă de argint

Numerele de pe hărți se regăsesc în repertoriul edificiilor aflat la pp. 241–244.

„Harta nr. 1 – Distribuția pe județe a bisericilor din perioada fanariotă din Țara Românească și Moldova în care se păstrează tablouri votive", Beniamin Stoica-Fuchs, 2018. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0). To view a copy of this license, visit https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/
SLOVACIA
UCRAINA
UNGARIA
REPUBLICA MOLDOVA
SERBIA
BULGARIA
MAREA NEAGRĂ
N
W
E
S
SĂLAJ
MARAMUREȘ
BOTOȘANI
SUCEAVA
SATU MARE
BISTRIȚA-NĂSĂUD
IAȘI
1
CHIȘINĂU
BIHOR
CLUJ
NEAMȚ
CĂUȘENI
1
MUREȘ
VASLUI
ARAD
HARGHITA
BACĂU
ALBA
COVASNA
TIMIȘ
SIBIU
BRAȘOV
VRANCEA
GALAȚI
HUNEDOARA
DÂMBOVIȚA
8
CARAȘ-SEVERIN
ARGEȘ
13
BUZĂU
5
GORJ
26
VÂLCEA
41
PRAHOVA
6
BRĂILA
TULCEA
MEHEDINȚI
3
ILFOV
6
IALOMIȚA
1
DOLJ
10
OLT
8
CĂLĂRAȘI
CONSTANȚA
TELEORMAN
BUCUREȘTI
4
GIURGIU
1
Frontieră de stat
Oraș-capitală
Fără biserici din perioada fanariotă
1
2-5
6-8
9-13
14-41
0 25 50 100 150 km
Scara 1:3.000.000
Proiecție Stereografic 1970

„Harta nr. 2 - Bisericile din Țara Românească din perioada fanariotă în care se păstrează tablouri votive", Beniamin Stoica-Fuchs, 2018. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0). To view a copy of this license, visit https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/
TRANSILVANIA
MOLDOVA
REP. MOLDOVA
MUNTENIA
OLTENIA
ȚARA ROMÂNEASCĂ
BUCUREŞTI
DOBROGEA
SERBIA
BULGARIA
0 10 20 40 60 80 km
Scara 1:800.000
Proiecție Stereografic 1970

UCRAINA
REPUBLICA MOLDOVA
UCRAINA
TRANSILVANIA
MOLDOVA
CHIŞINĂU
133
134
UCRAINA
MAREA NEAGRĂ
OLTENIA
MUNTENIA
DOBROGEA
0 10 20 40 60 80 km
Scara 1:800.000
Proiecţie Stereografic 1970
„Harta nr. 3 - Biserici din perioada fanariotă din Moldova în care se păstrează portrete votive", Beniamin Stoica-Fuchs, 2018.
This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).
To view a copy of this license, visit https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

Tudor Dinu (n. 1978) este conferențiar doctor abilitat la Universitatea din București, unde predă limba, literatura și civilizația greacă. A susținut prelegeri și conferințe ca profesor invitat la universitățile din Atena, Cipru, Berlin, Hamburg, Lund, Kiev, Brno, Sofia și Plovdiv, precum și la mai multe societăți științifice din Grecia. În ultimii ani a participat la cele mai importante congrese internaționale de studii neoelene (Granada, 2010; Nicosia, 2012; Tbilisi, 2012; Atena, 2012; Paris, 2013; Salonic, 2014; Komotini, 2015; București, 2015; Veliko Tîrnovo, 2016; Atena, 2017; Chios, 2017). În 2014 a fost ales secretar general al Societății Europene de Studii Neoelene. Lucrările sale dedicate unor chestiuni de filologie, istorie, civilizație greacă veche, bizantină și post-bizantină, precum și elenismului din țările române au fost tipărite în România, Grecia, Cipru, Franța, Cehia, Letonia, Ucraina și Georgia. Tudor Dinu a publicat traduceri atât din autori antici (Aristofan, Plutarh, Iamblichos, Seneca, Plinius cel Bătrân), cât și moderni (Iannis Ritsos, Nikos Engonopoulos, Andreas Embirikos, Christos Yannaras etc.). Este fondatorul și redactorul-șef al primei reviste românești de studii neoelene, *Neograeca Bucurestiensia*. La Editura Humanitas a publicat volumele *Mihai Viteazul, erou al eposului grec* (2008), *Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat – rivalități politice și literare la începutul secolului XVIII* (2011), *Bucureștiul fanariot – Biserici, ceremonii, războaie* (2015), *Bucureștiul fanariot – Administrație, meșteșuguri, negoț* (2017).

În duminica de Florii a anului 2018 a fost înnobilat la Constantinopol de către Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic Bartolomeu, care i-a acordat titlul bizantin de *archón hypomnematógraphos*.

ISBN 978-973-50-6156-2

În căutarea imaginii pierdute a oamenilor epocii fanariote, profesorul Tudor Dinu a străbătut în lung și în lat Țara Românească și Moldova, de la hotarele Banatului până la Nistru, de la Iași până la Dunăre, pentru a identifica toate acele biserici care, în pofida vicisitudinilor istoriei, păstrează pe zidurile lor chipurile ctitorilor de odinioară. După peripeții demne de un roman de aventuri, a izbutit să vadă cu propriii ochi și să fotografieze cele circa 135 de tablouri votive din epocă, în care sunt reprezentați vreo mie de semeni de-ai noștri în ipostaza în care își doreau să rămână în amintirea posterității, etalându-și cele mai frumoase costume, bijuterii, arme ori coafuri. Este vorba nu doar de domnitori cu familiile lor, ca în primele secole din existența țărilor române, ci și de oameni aparținând unor categorii sociale dintre cele mai diverse (boieri și boiernași, militari, negustori, meșteșugari, ciobani, moșneni și, de bună seamă, clerici de toate rangurile, de la semeții mitropoliți și episcopi până la umilii monahi), uniți între ei doar de credința în Dumnezeu și de o certă bunăstare, care le-a permis să contribuie la înălțarea unor lăcașuri de cult. Completând datele oferite de tablourile votive cu cele furnizate de sursele scrise ale epocii, Tudor Dinu oferă o fascinantă istorie vizuală a oamenilor din țările române în veacul al XVIII-lea și în primele două decenii ale secolului al XIX-lea.

Ilustrația de pe copertă:
Vel pitarul Ioan și soția sa, Elenca,
ctitorii bisericii din Păișani (Gorj, 1810).
Foto: Tudor Dinu